T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ OLAYLARINA OSMANLI GAZETESİNİN BAKIŞ AÇISI (1897-1904)

İSMAİL MERT KOÇ
1158205105

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AZİZ TEKDEMİR

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....Tarih..... ANABİLİM DALI

.....Yüksek Lisans.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

.....İsmail Mert Koç..... tarafından hazırlanan

.....II. Abdülhamit Dönemi Olaylarına Osmanlı Gazetesinin Bakış Açısı (1897-1904).....

Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 03.09.2019...Salı günü saat .....11.00..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Aziz TEKDEMİR	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Bülent YILDIRIM	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı veya herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

01 / 10 / 2019

İsmail Mert KOÇ

Tezin Adı: II. Abdülhamit Dönemi Olaylarına Osmanlı Gazetesinin Bakış Açısı (1897-1904)

Hazırlayan: İsmail Mert KOÇ

ÖZET

XIX. yüzyılın ortalarına doğru, Osmanlı Devleti'nde ıslahatlarla birlikte kurulan modern okullarda aydın kesimler yetişti. Dağılma emareleri gösteren Osmanlı Devleti'nde mevcut yönetimin faaliyetlerini yetersiz ve yanlış bularak eleştiren bu gruba Jön Türkler denir. Yönetime açık muhalefet eden bu grup, kendi fikir ve çözüm önerilerini topluma aktarmak için basın araçlarını kullanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun ancak meşrutiyete geçiş ile mümkün olabileceğini düşünen ve Sultan II. Abdülhamit'e muhalefet eden Jön Türklerin en etkili propaganda araçlarından biri gazetelerdir. II. Abdülhamit'in baskıları sebebiyle yurt içinde faaliyet göstermesi mümkün olmayan gazeteler, yurt dışında yayınlanmıştır. Bu gazetelerden biri de Osmanlı Gazetesi'dir.

Osmanlı gazetesi yayın hayatı boyunca dönem olayları hakkında haberler vermiştir. Yayınlandığı dönemde özellikle Girit, Balkanlar, Ermeni sorun ve isyanları üzerine eğilen gazetede, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunlar ele alınmıştır. II. Abdülhamit ve yönetimine karşı eleştirel yaklaşılmıştır. Birçok makale, haber ve okuyucu mektubunun yayınlandığı gazete İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olduğu ibaresini taşımakta, cemiyetin fikir ve görüşlerini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit

Name of Thesis: The Overwiev Of The Ottoman Newspaper On II. Abdülhamit Perıod Events (1897-1904)
Prepared by: İsmail Mert KOÇ

ABSTRACT

Towards the middle of the 20th century, new intellectuals emerged in modern schools with reforms in the Ottoman Empire. This group is called the New Ottomans who criticize the activities of the existing administration in the Ottoman Empire, showing the warrant of disintegration. Opposing the administration, this group also used the media to achieve its goals. The newspapers, which have increased their importance in that period, have been used as a tool for dissemination of dissenting ideas.

Considering that the liberation of the Ottoman Empire can only be possible with the transition to the constitution One of the most effective tools of the Young Turks who opposed Abdülhamit is the newspapers. Due to the pressures of Abdülhamit, newspapers have become unable to operate in Turkey and have continued to publish abroad. One of these newspapers is the Ottoman Newspaper.

Ottoman newspaper has given news about the events of the period throughout its broadcasting life. During the publication period, the problems of the Ottoman Empire were discussed, especially in the newspaper which focused on Crete, the Balkans and the Armenians. European states against the Ottoman Empire against the harmful actions were taken. Critical approach against the administration of II. Abdulhamid. Many articles, news and reader letters were published in the newspaper reflecting the ideas of the Union and Progress society.

Key Words: Ottoman Newspaper, Committee of Union and Progress, II. Abdülhamit.

ÖN SÖZ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için oldukça büyük öneme sahip siyasi bir organizasyondur. II. Abdülhamit'e uzun yıllar muhalefet ederek padişahın en dişli siyasi rakibi konumunda olan cemiyet, Osmanlı Devleti'nin giderek ağırlaşan sorunları ve dağılma emarelerine çözüm olarak anayasa temelli meşruti bir irade biçiminin gerekliliğini savunmuştur. II. Abdülhamit'in hakimiyetine son vererek iktidarı ele geçirmeyi başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti başarıları, başarısızlıkları ile pek çok tartışmanın, inceleme ve eserin konusu olmuştur.

Çalışmamızda ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından biri olan Osmanlı gazetesini (1897-1904) konu edindik. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dünya görüşü, siyasi olaylara bakışı, II. Abdülhamit'e karşı tutumu, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sorunlara dair çözüm önerileri Osmanlı gazetesi aracılığı ile kamuoyuna aktarılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikir dünyasının ve Osmanlı Devleti'nin oldukça buhranlı bir döneminin anlaşılabilmesine olanak sağlayan Osmanlı gazetesi oldukça değerli bir tarihi kaynaktır.

146 sayıya sahip Osmanlı gazetesinin odak noktasında II. Abdülhamit ve politikaları bulunmaktadır. Gazetede Osmanlı Devleti'ne dair ele alınan hemen hemen her konu II. Abdülhamit etrafında şekillendirilmiş, her sayının temel öznesi konumunda II. Abdülhamit'in bulunduğu gözlemlenmiştir. Gazetenin fikir ve görüşlerini aktarırken uyguladığı bu metot ve kullandığı üslup sebebiyle yapılan çalışmada gazetenin II. Abdülhamit ve politikalarına yönelik bakış açışına odaklanıldı. Osmanlı gazetesinin sayılarının tamamı incelenerek gazetenin ele aldığı konuların tasnifi ve sınıflandırılması yapıldı. Gazetenin yoğunlukla değinerek önem atfettiği anlaşılan konular belirlenerek çalışmamızda yer verilmiştir. Ele alınan konuya dair Osmanlı gazetesinde yayınlanmış haber ve yorumların önemli kısımları tespit edildikten sonra latin alfabesine transkripsiyonu yapılarak çalışmamızda yer verildi. Kaynaktan doğrudan yapılan alıntılarla Osmanlı gazetesinin beyan ettiği fikir ve görüşlerin en saf haliyle aktarılması hedeflendi.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde gazetenin daha rahat bir biçimde anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nde basın faaliyetleri ele alındı. Osmanlı gazetesinin doğuşu, önemi, özellikleri, içinde bulunduğu basın iklimindeki yeri, çağdaşı olan diğer gazetelere gibi konular ele alındı. II. Bölümde Osmanlı gazetesinin II. Abdülhamit'e karşı yoğun eleştiri ve tahlillerde bulunduğu, bir sürecin gazetenin kendi yorumlarıyla birlikte anatomisini çizdiği II. Abdülhamit'in tahta çıkış süreci, V. Murat, Mithat Paşa ve Kanun-i Esasi'nin konu edinildiği bölümlerden örnekler aktarıldı. III. Bölümde Osmanlı Devleti'nde gelişen isyan ve ayrılık hareketlerinin Osmanlı gazetesindeki yansımaları, gazetenin isyanlara karşı takındığı tavır ve II. Abdülhamit'in politikalarına dair değerlendirmeler yer almaktadır.

Çalışmalarımı büyük bir dikkat, sabır ve titizlikle yöneten, bu zorlu süreç boyunca her türlü hoşgörüsü ve yardımseverliğiyle her zaman yanımda olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım, Sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Aziz TEKDEMİR'e,

Her zaman yanımda olan, bilgileri ve yardımlarıyla her an beni destekleyen, dostluklarını hiç esirgemeyen, yoğun zamanlarında bile bana vakit ayıran, birbirinden değerli arkadaşlarım, İsmail TÜCCAR, Bedirhan KOLAY'a,

Hayatım boyunca her zaman aldığım kararlarda beni destekleyen, maddi, manevi olarak yardımlarını esirgemeyen ve bu yolda sonuna kadar devam etme cesareti veren annem Nuran AKIN, babam Ahmet Cevdet KOÇ, dayım Sinan AKIN başta olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim.

Edirne

2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
İÇİNDEKİLER v
KISALTMALAR vii
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM 6
OSMANLI DEVLETİ'NDE BASIN VE OSMANLI GAZETESİ 6
A. Osmanlı Devleti'nde Basın Hayatının Başlaması ve Gelişimi 6
1. Basın Faaliyetlerinin Başlangıcı: Fransızca Gazeteler 6
2. İlk Türkçe Gazeteler 9
3. Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Gazeteleri 13
4. II. Abdülhamit Döneminde Basının Durumu 16
B. Osmanlı Gazetesi 20
1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Gazetesi'nin Kuruluşu 20
2. Osmanlı Gazetesinin Özellikleri 25
3. Osmanlı Gazetesinin İstanbul Gazetelerine Bakışı 28
II. Bölüm 32
OSMANLI GAZETESİNİN II. ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKIŞ SÜRECİNE VE İLK DÖNEMLERİNE BAKIŞI 32
A. MİTHAT PAŞA, V. MURAT ve II. ABDÜLHAMİT 32
1. Mithat Paşa ve V. Murat'ın Tahta Çıkışı 32
2. V. Murat'ın Hâl Edilmesi ve II. Abdülhamit'in Tahta Çıkış Süreci 35
a. V. Murat'ın Sağlık Durumu 35
b. Mithat Paşa ve Şehzade Abdülhamit 39
3. II. Abdülhamit ve Mithat Paşa Arasındaki Güç Mücadelesi 42
a. Kanun-i Esasi ve Abdülhamit 42

b. Mithat Paşa'nın Azli ve Mahkumiyeti 45
III. BÖLÜM 50
OSMANLI GAZETESİNİN İSYAN VE AYRILIK HAREKETLERİNE BAKIŞI . 50
A. Girit 50
1. Girit Sorununun Gelişimi 50
2. 1897 Osmanlı – Yunanistan Savaşı 52
3. Savaş Sonrası Girit'teki Müslümanların Durumu 61
B. Makedonya 66
1. Makedonya Sorununun Tarihi Gelişimi 66
2. Avrupa Devletleri ve Makedonya Sorunu 67
3. II. Abdülhamit ve Makedonya Sorunu 75
C. Trablusgarp 77
D. Yemen 81
E. Ermeni Meselesi 85
SONUÇ 93
KAYNAKLAR 95

KISALTMALAR

A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	adı geçen eser
a.g.m	adı geçen makale
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Gös.	Gösterilen
Haz.	Hazırlayan
OG	Osmanlı Gazetesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
Yay.	Yayın

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, XIV. Yüzyıldaki kuruluşundan itibaren XVI. Yüzyılın sonuna kadar olan süreç içeresinde bir uç beyliğinden, üç kıtaya yayılan topraklarıyla devasa bir hakimiyet alanına sahip, mali, idari yapısı ve askeri gücü ile birlikte Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri haline dönüşmüştür[1]. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520–1566) ölümünden sonra Osmanlı Devleti'nin yükselişi duraksamış, çeşitli alanlarda sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Halil İnalcık'a göre Osmanlı Devleti'nde nüfus artışı, Doğuda Safeviler ve Batıda Habsburglar ile uzun süren savaşlar, Avrupalıların savaş teknolojisinde ilerleme kaydetmesi, gümüş paranın bollaşarak değer kaybına uğraması gibi sebeplerle Osmanlı Devleti'nin maddi ve idari düzeninde sorunlar oluşmuştur[2].

1683 yılında II. Viyana kuşatmasından Osmanlı Devleti'nin büyük başarısızlıkla ayrılmasının ardından 16 yıl süren savaşların sonunda Karlofça Barış Antlaşması (1699) ve İstanbul Antlaşması (1700) imzalandı. Toplamda yaklaşık 350 bin km^2'lik toprak Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik'e bırakıldı. Osmanlı Devleti toprak kayıplarıyla önemli bir maddi gelir ve prestij kaybına uğramıştır. Savaş süreci de hazineye ağır bir yük bindirmiş, mali ve idari sorunlar açığa çıkartmıştır[3]. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı kayıplar gerilemeyi belirgin hale getirmiştir. Benzer kayıpların yaşanmasını engellemek için devlet yöneticileri çeşitli çözüm arayışlarına girişti. Bir kısım devlet adamları Osmanlı Devleti'nin yapısındaki bozulmalara karşı çözüm üretmeye çalışmıştır. XVII. Yüzyıl'da Köprülüler, Koçi Bey gibi örnek gösterilebilecek bu kişiler, devletin ıslahı için vergi sistemini ve bozulmuş devlet kurumlarını düzenleme, israfı önleme gibi çözüm önerilerinde bulunmuştur. Başarılı çalışmalar ile yakalanan ivme devam ettirilememiş, uygulanan düzenlemeler devlet politikası haline getirilemediğinden yöneticilerin yarattığı etki

[1] Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C. I., İstanbul 2009, s. 149.
[2] Halil İnalcık, **Devl...**, vs. 191.
[3] Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul 2012, s. 339.

görev hayatları ile sınırlı kalmış, uzun vadede Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki gücüne tekrar kavuşturma düşüncesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır[4].

Osmanlı Devleti'nin II. Viyana bozgunu ile başlayan kayıpları telafi etmeye yönelik politikaları 1718 Pasarofça Antlaşması ile sonuçlanarak başarısızlığa uğramıştır. Pasarofça Antlaşması ile yaşanan toprak kayıpları Osmanlı Devleti'ni barışçı ve ıslahatçı bir iklime sürüklemiştir. Bu ortamda Lale Devri[5] olarak tabir edilen değişim ve yenilikler süreci başlamıştır. İstanbul'da kapsamlı imar faaliyetlerine girişilmiş, Tulumbacılar Ocağı kurulmuş, oluşturulan tercüme heyetleri ile önemli yabancı dildeki eserlerin Türkçeye çevirileri yapılmıştır. Lale Devri ile birlikte içe kapanık, klasik yöntemlere öykünen düzenlemeler ile devletin eski kudretine kavuşacağı fikri yerine, Avrupa model alınarak devlet yapısında düzenlemeler yapılması gerektiği görüşü hakimiyet kazanmaya başlamıştır.

Lale Devrinde Osmanlı Devleti'nin geleceğine etki edecek diğer bir gelişme de Batı dünyası ile daha etkin temas sağlayabilmek adına Avrupa'ya sefirler gönderilmesidir[6]. Elçiler içerisinde en çok etki yaratan 1720-1721 yılında Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'dir. Fransa'daki genel gözlemlerini kaleme aldığı *Fransa Sefaretnamesi* Osmanlı Devleti'nin batıya bakışının değişiminde önemli bir rol oynamıştır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Mehmed Said ise babası ile birlikte gittiği Paris'ten dönerken getirdiği kitap, tablo gibi eserler ile batı sanatı ve modasının İstanbul'da tanınmasını sağlayarak Osmanlı Devleti'nin kültür sanat hayatında önemli bir değişim yaratmıştır[7]. Mehmed Said Efendi ayrıca 1727 yılında faaliyete geçecek olan İbrahim Müteferrika matbaasına çalışmalarıyla önemli katkılar sunmuştur. Patrona Halil ayaklanması[8] ile sonlanan bu dönem, Osmanlı Devleti'nde batı etkisiyle yapılan düzenlemeleri ancak kısa bir süre durdurabilmiştir.

---

[4] Geniş bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, Ankara 1988, s. 367–433.
[5] "Lale Devri" olarak tabir edilen dönem hakkında detaylı bilgi için bkz.; Abdülkadir Özcan, "Lale Devri", **DİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 84-85.
[6] Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri (1718–1839)", **Tanzimat**, C. I, İstanbul 1999, s. 15.
[7] Erhan Afyoncu, **a.g.e.,** s.404.
[8] Geniş bilgi için bkz.: Mehmet Münir Aktepe, **Patrona İsyanı (1730)**, İstanbul 2017.

I. Abdülhamit'ten sonra Osmanlı tahtına çıkan III. Selim henüz şehzadelik döneminde Osmanlı Devleti'nde Batı tarzında düzenlemeler yapılmasının gerekli olduğu fikrine sahipti[9]. III. Selim'in tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin batı örnekleri üzerinden ıslahat yapma girişimleri tekrar canlanmıştır. Devlet idaresinde yapılan köklü değişimler sebebiyle bu dönem Nizam-ı Cedit dönemi olarak adlandırılmıştır[10]. Bu dönem batılılaşma ile düzenlemeler yapma fikrinin Osmanlı Devleti'nde kökleştiği dönemdir. Yaşadığı bozulma ile işlevsel sorunları meydana çıkan Timar sistemi ile kapıkulu örgütünün yerine yeni kurumlar oluşturulması hedeflenmiştir[11]. Batılı tarzda ilk askeri ıslahat bu dönemde Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması ile gerçekleşmiştir. Orduya modern tarzda eğitim ile yetiştirilmiş uzman kişiler sağlayabilmek için Kumbarahane (1792) ile Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (1794) kurulmuştur[12]. Nizam-ı Cedit ordusu kendisine yapılan yatırımın karşılığını Akka önlerinde Fransa ordusuna karşı kazandığı zaferle vermiş, Napolyon'un Mısır seferine karşı önemli bir darbe vurmuştur[13]. Yine bu dönemde Avrupa'da daimî elçilikler kurulmuştur. III. Selim'in Nizam-ı Cedit' ine karşı çeştli ulema, devlet yöneticileri ve yeniçerilerden güçlü bir muhalefet oluşmuştur. Kabakçı Mustafa İsyanı ile birlikte III. Selim tahttan indirildi, isyancıların tertibi ile boğularak öldürüldü[14] ve Nizam-ı Cedit düzenlemelerinin tamamına yakını ortadan kaldırıldı.

III. Selim'den sonra devlet yapısında köklü düzenlemelere gidilmesi için yapılan çalışmalar II. Mahmut ile devam etmiştir. II. Mahmut iktidarının erken dönemlerinde güçlü konumda olan reformist görüşe sahip sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa'nın etkisiyle, taşradaki ayanlar davet edilerek *Meşveret-i Amme* toplantısı düzenlenmiştir[15]. Osmanlı Devleti'nin sorunlarını görüşmek amacıyla yapılan görüşmelerin nihayetinde ortaya çıkan *Sened-i İttifak* padişah tarafından

[9] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, Ankara 2007, s. 60.
[10] Enver Ziya Karal, **Osm**.., C. V, s. 61-62.
[11] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, S. 8, İstanbul 1999, s. 30.
[12] Kemal Beydilli, **a.g.m**, s. 32.
[13] Napolyon'un Mısır seferi ve Osmanlı Devleti hakkında detaylı bilgi için bkz.; İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)**, Ankara 1999, s.234-278.
[14] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2008, s. 40.
[15] Bernard Lewis, "Meşveret", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 12, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, s. 775-776.

imzalanarak kabul edilmiştir[16]. Bu mutabakat metni ile ayanların gücü merkezi otorite tarafından kabul edilmekle birlikte, ayanların da merkezi yönetime uyum sağlaması hedeflenmiştir. II. Mahmut döneminde Vaka-i Hayriye isimlendirilen girişim ile Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır[17]. Yerine Nizam-ı Cedit'in ardılı olarak kabul edilebilecek Sekban-ı Cedit meydana getirilmiştir. İdari düzenlemeler yapılarak Meclis-i Dâr-ı Guray-ı Askeri ve Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye isimli danışma kurulları oluşturuldu. 1833 yılında kurulan tercüme odası, batılı ülkelerle yazışmalar yapmak ve yabancı dil bilen bürokratlar yetiştirilmesini sağlamıştır. Tercüme odası önemli devlet adamlarının yetişmesine olanak sağlamış, ilerleyen yıllarda Tanzimat döneminin altyapısını bu birikimli devlet adamları oluşturmuştur. Diğer önemli bir gelişme ise Takvim-i Vakayi gazetesinin kurularak yayın hayatına başlamasıdır[18].

Sultan Abdülmecit döneminde 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Bu ferman ile Osmanlı Tarihinde ilk kez bir hükümdar haklarına kısıtlama getirilmesini kabul etmiştir. Fermanla ayrıca Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesin dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin can ve mal güvenliklerinin kanunlar ile sağlanacağı belirtilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti dinsel ve örfi geleneksel devlet anlayışından, hukuk temelli bir devlet anlayışına doğru adım atmıştır. Daha önceki ıslahat girişimleri ordu ve ilgili kurumlarını ön planda tutarken, Tanzimat ile birlikte maliye, eğitim gibi alanlarda da önemli düzenlemeler yapılmıştır[19].

Tanzimat dönemi, yeni düzenlemelerden fayda sağlamayan kişiler tarafından tepki ile karşılanmıştır, "Osmanlıcılık" olarak isimlendirilen, ayrım gözetmeden Osmanlı tebaasını bir bütün halinde bir arada tutmayı öngören ilke istenilen sonucu

[16] Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümâyunu", **Belleten**, C. XXVIII, S. 112, Ankara 1964, s. 605-606.
[17] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826–1839)", **Belleten**, C.LI, S. 201, Ankara, 1987, s. 1218.
[18] Enver Ziya Karal, "**Tanzimattan Ev**..., s. 27.
[19] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826–1839)", **Belleten**, C.LI, S. 201, Ankara 1987, s. 1218.

verememiş, Osmanlı Devleti içinde belirmeye başlayan isyan ve kopuş hareketlerine çözüm getirememiştir[20].

Tanzimat Fermanı'nın beklenen etkiyi yaratamaması[21], Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkların haklarını sebep göstererek içişlerine müdahale edilmesini önlemek amacı ile, Islahat Fermanı ilan edildi (1856). Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasındaki eşitliği ilkesine daha çok vurgu yapılmış, genişletilmiş bir hali olarak kabul edilir. Yapılan ıslahatların halka anlatılması için resmi nitelikte yayın yapan Takvim-i Vekayi'nin yanı sıra özel gazetelerde yayınlanmaya başlamıştır. Özel gazeteler ile birlikte muhalif fikirler toplum içinde yayılmaya başlamış, ortaya koyduğu fikir ve görüşler ile kamuoyunu etkilemeye başlayan gazetelerin önemi artmıştır. Tez konumuz Osmanlı gazetesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kamuoyunu etkilemek için kullandığı bir propaganda enstrümanıdır[22].

[20] Halil İnalcık, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1985, s. 1544.
[21] Roderic H. Davison, "19. Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları", **Belleten**, C. LXIII, S. 236-238, Ankara 1999, s. 251.
[22] Osmanlı Devleti'nde basın hakkında detaylı bilgi çalışmamızın birinci bölümünde yer almaktadır.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE BASIN VE OSMANLI GAZETESİ

A. Osmanlı Devleti'nde Basın Hayatının Başlaması ve Gelişimi

1. Basın Faaliyetlerinin Başlangıcı: Fransızca Gazeteler

Matbaanın icadı ile yazılı eserlerin ilkel baskı metotlarına nazaran daha hızlı ve kolay şekilde çoğaltılabilmesi, matbaa teknolojisi ve tekniklerinin gelişerek basım maliyetlerinin giderek düşmesi, yazılı eserlerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Yazılı eserlerin çoğalıp yaygınlaşması insanoğlunun bilgi ve kültür birikiminin hızla artmasını sağlamış, nesiller arası bilgi geçişini hızlandırmış, toplumların medeniyet düzeyinin gelişimi açısından kilit bir rol oynamıştır[23]. Avrupa'da 1455 yılında Gutenberg'in kurduğu mekanik matbaanın ardından, Osmanlı topraklarında ilk basımevini David ve Samuel ismindeki Musevi kardeşler Hz. Musa'ya verilen Torah'ı İstanbul'da 1494 yılında yayınlayarak faaliyete geçirmişlerdir. Bu matbaayı daha sonraki yıllarda Ermeni ve Rum basımevleri takip etmiştir, ancak bu basımevleri uzun ömürlü olmamıştır[24].

Gutenberg'in matbaasından yaklaşık 250 yıl sonra, Osmanlı Devleti'nde Türkçe eserlerin ilk basımı 1729 yılında İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaada yapılmıştır[25]. Matbaa Avrupa'dan uzun bir süre sonra Osmanlı Devleti'nde Türkçe eserlerin basımı için kullanılmıştır. Bu geç kalışın sebepleri oldukça teferruatlı ve tartışmaya açık pek çok faktörün birleşmesi ile açıklanabilir; Osmanlı Devleti idarecilerinin matbaa ve basının gücünün geç farkına varması, Osmanlı toplumundaki okur-yazar oranın düşük olması, buna bağlı olarak dini eserler

[23] Serpil Altuntek, "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, S. 1, Ankara 1993, s.191.
[24] Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul 1983, s.203.
[25] Serpil Altuntek, **a.g.m.**, s. 192.

dışındaki yazma eserlere talebin az olması, dinsel tutuculuk ve yasaklamalar, mekanik matbaa için gereken teknoloji ve teknik bilginin eksiliği gibi etkenler matbaanın Osmanlı Devleti'nde Avrupa'dan çok daha sonra kullanılmasını açıklamak için sıralanabilir[26].

İbrahim Müteferrika'nın matbaasıyla atılan ilk adımdan sonra bu tarihten itibaren yavaş bir ivmeyle de olsa basma eserler Osmanlı ülkesinde yayılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde basın-yayın faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek, Osmanlı ülkesi sınırları içerisinde çıkarılan ilk gazete ise *Bulletin Des Nouvelles* (Haber Bülteni)'dir[27]. Gazete, İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliği tarafından, Fransızca olarak basılmıştır. Fransızca bilen okuyuculara özgü olan gazetede Osmanlı Devleti ve Avrupa'da gelişen olaylara dair kısmi bilgiler sunulmaktadır. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yabancı dillerde pek çok gazete yayımlanmıştır[28].

Osmanlı Devleti'nin basın tarihinin erken döneminde basılan Fransızca gazeteler içinde ismi anılmaya değer olan diğer bir gazete, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde şahsi girişimle çıkartılan ilk özel gazete olma unvanına sahip olan *La Spectatuer Oriental* (Doğu Gözlemcisi) gazetesidir. Alexandre Blacque[29] isimli bir Fransız tarafından kurulan gazetenin ilk sayısı 1824 yılında İzmir'de basılmıştır. Yazarlığını da yine belirtilen kişinin yaptığı gazete, Fransa, Rusya ve İngiltere'nin takip ettiği politikalara karşı eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmış, büyük devletlere karşı Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını savunmuştur. Yayın politikası sebebiyle gazete, yabancı devletlerin konsoloslarının tepkisini çekmiştir. Fransız konsolosluğu girişimleri ile gazeteye sık sık yayın durdurma cezası verilmesini sağlamıştır.

---

[26] Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hakan Yüksel, **Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yankıları**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 46-159.

[27] Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın ve Yayın**, İstanbul 2000, s. 49.

[28] Bu gazeteler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Orhan Koloğlu, "Türkçe-Dışı Basın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul 1985, s. 94-98.

[29] Alexandre Blacque Fransa'dan Türkiye'ye iltica etmek zorunda kalan bir karşı devrimcidir. Asıl mesleği avukatlık olan Blacque ve gazetesi La Spectatuer Oriental hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Münir Aktepe, "Dünkü Fransızlar: Blak Bey ve Oğlu", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 33, İstanbul 1981, s. 257-270.

Alexandre Blacque'in gazetesi *La Spectatuer Oriental*, bu yönüyle Osmanlı Devleti'nde sansür ve ceza uygulanan ilk gazete olma özelliği de taşımaktadır[30].

Fransız konsolosluğunun Babıali üzerinde kurduğu baskılar sebebiyle *La Spectatuer Oriental*'e verilen ard arda kapatma cezalarına rağmen Alexandre Blacque çizgisinden taviz vermemiştir. Yasal yollar ile gazeteyi durduramayan Fransız konsolosu, 31 Aralık 1827 günü Urla limanında demirli bulunan Fransız gemisinde görevli bir kısım Fransız askeri ile birlikte *La Spectatuer Oriental* 'in basıldığı matbaaya zorla girmiş, buradaki matbaa aletlerine el koyarak gazetenin basılmasını imkânsız hale getirmiştir. Kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı hükümeti olaya karşı herhangi bir girişimde bulunamamış, bu baskın ile gazetenin yayın hayatı sonlanmıştır[31].

La Spectatuer Oriental 'in kapatılmasının ardından Alexandre Blacque bu sefer devlet desteği ile İzmir'de *Le Courrier de Smyrne* (İzmir Postası) isimli yeni bir gazete çıkartmıştır. Daha önce olduğu gibi yine yazılarında Osmanlı Devleti çıkarlarını savunup, Fransa ve Rusya'nın politikalarını eleştirmesi sebebiyle Rusya ve Fransa büyükelçilikleri gazetenin kapatılması için tekrar Babıali üzerinde baskı kurmuşlardır[32]. Bu baskılar karşısında Alexandre Blacque aleyhinde soruşturma açılmıştır. Gazetecilik faaliyetleri sebebiyle hakkında şahsi soruşturma açılan Blacque'a hükümetin koruyucu tavrı sayesinde herhangi bir ceza verilmemiştir. Bahsedilen büyükelçiliklerin ortaklaşa artan baskısı sonucunda Blacque, *Le Courrier de Smyrne* gazetesini satmak zorunda kalmıştır[33].

Faaliyetleri ile Osmanlı idaresinin takdirini toplayan Blacque, *Le Courrier de Smyrne* 'i sattıktan sonra 1831 Yılında İstanbul'a gelmiştir. Bu sıralarda Takvim-i Vekayi gazetesini kurmak için çalışmalar yürütmekte olan II. Mahmut idaresi, Fransızca dilinde de resmi bir gazete kurulmasını, bu gazete aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin politika ve görüşlerini daha geniş kitlelere yansıtılmasını

[30] Sezai Arusoğlu, **Türkiye'de Fransızca Basın**, (İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988, s. 8.
[31] Sezai Arusoğlu, **a.g.e.**, s. 9.
[32] Mehmet Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul 1999, s. 169.
[33] Sezai Arusoğlu, **a.g.e.**, s. 13.

planlamışlardır[34]. Blacque daha önce kurduğu gazetelerde Osmanlı Devleti çıkarlarını savunan bir yayın politikası takip ettiğinden Osmanlı idarecileri tarafından takdir görmüştür. Bu sebeple II. Mahmut tarafından Fransızca gazetenin kurulma görevi Blacque'a verilmiştir[35]. Takvim-i Vekayi'nin ilk sayısının yayımlanmasından dört gün sonra 5 Kasım 1831'de *Le Moniteur Ottoman* gazetesi basılarak yayın hayatına başlamıştır. Gazete, Takvim-i Vekayi'de yayınlanan pek çok habere kendi sütunlarında yer vermiş olmasının yanı sıra, içerik bakımından farklı konuları da ele almıştır. Bu yapısıyla gazete Osmanlı hükümetinin görüşlerini aktaran yarı-resmi bir Fransızca gazete görünümündedir[36].

Yabancı bir dil ile basılması sebebiyle okuyucu kitlesi sınırlı olan bu Fransızca gazetelerin[37] yayın hayatı uzun süreli olamamıştır. Ancak bu gazeteler, Türkiye topraklarında görülen ilk gazeteler olmaları sebebiyle Türk basını için bir örnek teşkil etmişler, yarattıkları etki ile gazetelerin öneminin fark edilmesini sağlamışlardır[38].

2. İlk Türkçe Gazeteler

İlk Türkçe gazete 1828 yılında Mehmet Ali Paşa'nın gayretleriyle Mısır'da yayımlanan Vakayi-i Mısriyye'dir[39]. İlk sayısı 1828 yılında Kahire'de basılan, resmi dili Türkçe olan gazetenin bir sütunu da Arapça metinlerden oluşmaktadır. Gazetenin basılma sebebi ise ilk sayısında şu şekilde belirtilmiştir; *"Toplumu asrın çağlarına getirecek tarım ve endüstri alanındaki gelişmelerin izlenmesi ve yapılan yenilikleri anlatarak yeni düzenin propagandasını yapmak"*[40]. İlk Türkçe gazete olmasının yanı

[34] Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul 1973, s. 33.
[35] Mehmet Nuri İnuğur, **a.g.e.**, s. 170.
[36] Sezai Arusoğlu, **a.g.e.**, s. 17.
[37] Bahsedilen gazetelerin dışında aynı dönemlerde çıkan, önem ihtiva diğer Fransızca gazetelerin bir kısım örnekleri şunlardır; *Gazette Française De Constantinople, Le Smyrnien, Stamboul.* Bu gazeteler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Sezai Arusoğlu, **a.g.e.**, s 5-21.
[38] Mehmet Münir Aktepe, **Dünkü…**, s. 257.
[39] Orhan Koloğlu, "İlk Türkçe Gazete Vakayi-i Mısriyye", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S. 10, İstanbul 1988, s. 11.
[40] Kenan Demir," Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 5, Iğdır 2014, s. 60.

sıra, uzun yıllar yayın hayatına devam etmesi ile, Vakayi-i Mısriyye İslam Basın Tarihi'nde önemli bir yere sahiptir[41].

Osmanlı Devleti hükümdarı II. Mahmut döneminde Vakayi-i Mısriye ve Fransızca gazetelerin dikkat çeken etkisi ile gazetelerin önemi anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin görüşlerini kendi kamuoyu ve Batı'ya aktarmakta yaşadığı sıkıntıları çözmek ihtiyacı Osmanlı Devleti yöneticilerini harekete geçirmiştir[42]. II. Mahmut'un merkeziyetçi ve reformist yönetim tarzına uygun katkı sağlayabilecek bir enstrüman olabileceğinin anlaşılması ile resmi bir gazete kurulması için Padişahın onayı alınarak çalışmalara başlanmıştır. II. Mahmut gazete konusu ile yakından ilgilenmiş, gazetenin geniş kitleler tarafından anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla sade bir yazım dili kullanılması kararlaştırılmıştır[43]. Yapılan çalışmalar sonucunca Osmanlı Devleti'nin ilk Türkçe resmi gazetesi Takvim-i Vekayi ortaya çıkmıştır. Gazetenin ilk sayısı 1 Kasım 1831'de yayınlanmıştır. Takvim-i Vekayi sütunlarında resmi tebliğ, berat, ferman ve protokol haberlerinin yayımlanmasından başka ülkenin çeşitli yerlerinde yapılan bina, yol ve köprülerin haberleri verilmektedir[44]. Osmanlı Devleti değişik toplum ve etnik unsurlardan oluştuğu için Takvim-i Vekayi gazetesinin diğer azınlık unsurlara erişmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda gazete Arapça, Farsça, Ermenice ve Rumca dillerinde yayın yapmıştır. Gazete zaman zaman kesintilere uğrayarak düzenini yitirse de 1922 yılına kadar resmi bir gazete niteliğinde devamlılığını sürdürmüştür[45].

Osmanlı basın tarihinde ilk adım olarak kabul edilen Takvim-i Vekayi'den sonra ikinci adım ise Ceride-i Havadis gazetesidir. Gazete özel girişimle basılan İlk Türkçe gazete olma özelliğini taşımaktadır. Sahibi İngiliz tüccar William Churchill'dir[46]. Gazete Churchill'in şahsi girişiminin yanı sıra, Takvim-i Vekayi'nin

---

[41] Nesimi Yazıcı, "Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 2, Ankara 1992, s. 267.
[42] Nesimi Yazıcı, "Takvim-i Vekayi", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, s. 490.
[43] Yasemin Doğaner, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 29, S. 1, Ankara 2012, s. 111.
[44] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2008, s. 46.
[45] Tevfik Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, Ankara 2007, s. 13-14.
[46] Morning Herald Gazetesi'nin İstanbul muhabirliğini yapan William Churchill aynı zamanda bir tüccar olup, 1836 yılında Kadıköy'de avlanırken bir çocuğu yanlışlıkla yaralamış ve tutuklanmıştı. Kapitülasyonlardan kaynaklanan hak ve yetkilere göre İngiliz Elçiliği devreye girmiş, Churchill

istenilen etkiyi yaratamaması dönemin Osmanlı Sultanı Abdülmecid'i Churchill'in gazetesine destek vermeye yöneltmiştir. Sağlanan devlet desteği Ceride-i Havadis'i yarı resmi – yarı özel statüye sahip bir gazete haline getirmiştir. Gazetenin ilk sayısı 31 Temmuz 1840'ta basılmıştır[47]. Gazetenin içeriğinde yurtiçi ve yurtdışından haberler, bilim, kültür ve edebiyat yazıları bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin çıkartılmadığı dönemlerde devletin irade ve resmi haberleri Ceride-i Havadis'te yayınlanmıştır[48].

Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis'ten sonra Osmanlı basın tarihinde önemli bir aşamayı oluşturan gazete Tercüman-ı Ahval'dir. Gazete, Agah Efendi[49]'nin özel girişimiyle, devletten yardım almadan vücuda getirilmiştir. Tercüman-ı Ahval ilk kez sermayesi kendine ait Müslüman bir Türk tarafından çıkartılan gazete unvanına sahip olmasıyla basın tarihimizde özel bir konuma sahiptir. Gazetenin 21 Ekim 1860 tarihli ilk sayısında mukaddime kısmını kaleme alan Şinasi[50], Tercüman-ı Ahval'i halka dahili ve harici haberler veren, politik yazıların olduğu bir gazete olarak tanımlamaktadır[51]. Toplumu eğitme amacı güden, gerekli gördüğünde yönetime mevcut yasalar çerçevesinde eleştiriler getirebilen ve sermayesi gazete kurucularına ait olmasıyla modern anlamda gazeteciliği başlatan Tercüman-ı Ahval, basın tarihimizde üçüncü adım olarak kabul edilebilir. Tercüman-

---

hemen serbest bırakılmış ve kendisine devlet tarafından pırlantalı bir nişan, zeytinyağı ihracı için bir ferman ve gazete çıkarma izni verilmişti. William Churchill hakkında detaylı bilgi için bkz.: Orhan Koloğlu, **Miyop Churchill Olayı**, Ankara 1986, s. 1-139.

[47] Tarık Özçelik, **Modern İktisadın Osmanlı'ya Girişi ve Ceride-i Havadis (1840-1856)**, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003, s. 66.

[48] Ziyad Ebüzziya, "Ceride-i Havadis", **DİA**, C. 7, İstanbul 1993, s. 406.

[49] Çapanzade Agah Efendi İstanbul Sarıyer'de doğdu. Babası Yozgatlı Çapanzade Ömer Hulusi Efendi'dir. Babıali Tercüme Odası'nda memurluk ile başladığı görev hayatında Paris sefirliğinde katiplik, başmütercimlik gibi görevlerde bulunmuştur. Hakkında detaylı bilgi için bkz.: Nuri Yüce, "Âgâh Efendi, Çapanzade", **DİA**, C. 1, İstanbul 1988, s. 447-448.

[50] Batılılaşma dönemi öncülerinden kabul edilen şair, yazar ve gazeteci. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Neslişah Yaşar, **Gazeteci Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr Gazetesinden Dönemin Olaylarına Bakışı: 1862-1864**, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 29-36.

[51] Tercüman-ı Ahval'in içeriği hakkında detaylı bilgi için bkz.: Gamze Ertuğrul, **Osmanlı Basınında Tercüman-ı Ahvâl'in Yeri ve Önemi (1860-1866)**, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016, s. 49-72.

ı Ahval Gazetesi, 792 sayı yayımlandıktan sonra 11 Mart 1866 tarihinde 5,5 yıllık yayın hayatına son vermiştir[52].

Tercüman-ı Ahval ile benzer özelliklere sahip, basın tarihimiz için önemli bir diğer gazete ise, 1862 yılında yayın hayatına başlayan Tasvir-i Efkâr gazetesidir[53]. Gazetenin kurucusu daha önce de Tercüman-ı Ahval'in başyazarı olan Şinasi'dir. Gazete amaç ve içeriğini ilk sayfasında şu şekilde açıklamaktadır; "*İş bu gazete ahval-i dâhiliye ve hariciyeden bazı havadisi ve maarif ve sanayii mütenevvia ile ticaret ve sair mevad-ı nafıaya müteallik mebahisi şamil olduğu halde şimdilik haftada bir kere pazar günleri çıkar. Neşrolunmak için maarife dair mebahis ve umuma faydalı havadis gönderen olursa kabul olunur."*[54]. Gazete zaman içerisinde yeni edebi ve siyasal fikirlerin yayınlandığı, tartışıldığı, yenilik taraftarlarının bir merkezi haline dönüşmüştür. Bu konuma gelmesi ile ayrı bir öneme sahip olan Tasvir-i Efkâr, Osmanlı halkının fikirsel gelişimi açısından değerli bir rol oynamıştır[55].

Gazetelerin bir propaganda aracı olarak kamuoyu üzerinde oluşturabileceği etki, Osmanlı Devleti'nin otoritesi ve takip ettiği politikalara iç ve dış basın yoluyla zarar verilebileceği endişesi, devlet adamlarını basın konusunda düzenleme yapmaya yönlendirdi. Basına ilk müdahale 1858 yılında kabul edilen Ceza Kanunu'nun 138. ve 139. maddeleri ile yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre matbaa ve yayınlara devlet tarafından verilecek ruhsat ile faaliyet gösterme şartı getirildi. Zararlı olarak kabul edilen yayınlara yayın durdurma veya kapatma cezası uygulanabilecek, yayımdan sorumlu şahıslara ise para, hapis cezası verilebilecekti[56]. Bu kanun çerçevesinde verilen cezalara bir örnek ise, Tercüman-ı Ahval'e 1861 yılında eğitim konusundaki

[52] Kenan Demir, **a.g.m.**, s. 70.
[53] Necdet Hayta, **Tasvir-i Efkâr Gazetesi 1862–1869**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 10.
[54] Kenan Demir, **a.g.m.**, s. 71.
[55] Nesimi Yazıcı, **"Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme"**, Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1989, s. 68.
[56] Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 51, S. 3, Ankara 2002, s. 71.

olumsuzlukları ele alan bir yazı sebebiyle iki haftalık yayın durdurma cezası verilmesidir[57].

3. Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Gazeteleri

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla kabul edilen hak ve özgürlükler ile oluşturulması hedeflenen adalet ve eşitlik ortamı sağlanamamış, zamanla idarecilerin baskıcı ve keyfi yönetimi hâkim konuma gelmiştir[58]. Osmanlı Devleti idarecilerinin bu yönetim tarzına Avrupa ekolünde eğitim almış aydınlar karşı çıkmaya başlamıştır. Gösterdikleri muhalefetin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin kötüye gidişinin durdurulması için uygulanmasını gerekli gördükleri yeni kavram ve fikirlerini topluma aktarmaya, hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu kişiler esasen Osmanlı Devleti içinde Meşruti temele dayalı bir sistem kurmak, anayasanın kabulü, serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise ülkenin geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan, hedef olarak batıyı örnek gösteren Osmanlı aydınlarıdır[59]. Bu kişilerin oluşturduğu grup *"Genç Osmanlılar"* veya *"Jön Türkler"* olarak adlandırılmaktadır. Jön Türkler tanımı daha sonra anlam itibarıyla genişleyerek, I. ve II. Meşrutiyeti hazırlayan hareketlenme içindeki tüm aydın kitlesi için kullanılmıştır[60]. Esasen bu isimlendirme Avrupalılar tarafından yakıştırılmıştır. Tez konumuz olan Osmanlı Gazetesi'nin Jön Türk tanımı ise şu şekildedir;

"Vatanın içinde bulunan mahalliği takdir ile tahlisi için ahkâm-ı şer'iye ve kanûniyenin bir an evvel istihsâl mer'iyetine çalışan, mütehassıs, fedakâr bülâned-i amel, yirmi otuz yaşındaki Osmanlılar daha doğrusu genç gönüllü, genç fikirli umûm Osmanlılar' dır."[61]

1864 yılında Matbuat Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti basın alanında hukuki çizgileri daha belirgin hale getiren düzenlemeler ilan edildi. Tercüman-ı ahval

---

[57] Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul 1985, s. 77.
[58] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2008, s. 22-23.
[59] Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 14, Ankara 2003, s. 291.
[60] Durdu Mehmet Burak, **a.g.m.**, s. 292.
[61] "Adadan Gelen Uzun Bir Mektubun İcmal-i Münderecatı", **OG**, S. 31, 1 Mart 1899, s.6. (Bu noktadan itibaren Osmanlı Gazetesi, "**OG**" şeklinde kısaltılarak ifade edilecektir)

ve Tasvir-i Efkâr gibi gazetelerde açıkça parlamenter sistem talep eden tartışmalar, eğitim, maliye alanlarındaki sorunların dile getirilmesi, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikalarına yönelik yapılan eleştiriler karşılığında Osmanlı hükümeti Âli Kararnamesini çıkartmıştır[62]. Bu kararname ile hükümet, gazetelerin yoğun kontrol altında tutulması sağlamış, basın özgürlüğü büyük oranda ortadan kaldırılmıştır.

Tasvir-i Efkar'ın yarattığı etki ile haber verme kabiliyeti dışında siyasi ve toplumsal konulara dair makaleler yayınlayan, Osmanlı idaresine karşı eleştirel yorumlarda bulunan muhalif gazeteler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu özelliklere sahip olan Ali Suavi'nin Muhbir gazetesi 1867 yılında yayın hayatına başlamıştır[63]. Ali Paşa'ya karşı muhalif, sert bir üslubu benimseyen gazeteye bu tutumundan dolayı Osmanlı Devleti tarafından bir aylık kapatma cezası verilmiş, Ali Suavi ise Kastamonu'ya sürülmüştür. Cezası sona erdikten sonra bir süre siyasi konulara değinmeden yayımlanmaya devam eden gazeteye 27 Mayıs 1867 tarihli 55. sayısında yayınlanan bir yazı sebebiyle tekrar kapatma cezası verilmiştir. Bu cezadan sonra Muhbir' in yurtiçindeki yayın faaliyetleri tamamen sonra ermiştir. Üzerinde oluşan baskı sebebiyle Ali Suavi yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır[64]. Osmanlı idaresine muhalif duruşa sahip gazeteler benzer kaderi paylaşmış, idarecilerin tehdit olarak gördüğü gazetelerin faaliyetleri sansür ve ceza uygulamalarıyla engellenmiştir. Gazetelerin yanı sıra muhalif şahıslara da verilen cezalar sebebiyle, 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri siyasi faaliyetlerini yurtiçinde sürdürme imkanları ortadan kaldırılınca yurtdışına çıkmak zorunda kalmışlardır[65].

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri yurtdışında siyasi mücadelelerine devam etmişlerdir. Yurtiçinde yayınlayamadıkları gazeteleri yurtdışında yayınlama fırsatını bulmuşlardır. Örneğin; Ali Suavi 1867 yılında Londra'da Muhbir gazetesini

---

[62] Âli Kararnamesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Asuman Tezcan, "Ali Kararname ve Basın", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 4, Konya 2005, s. 166-172.

[63] Gazeteciliğinin yanı sıra Siyaset üzerine fikirleri ile önce çıkan, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi ve ilk Türkçülerden olan Ali Suavi ve Muhbir Gazetesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hüseyin Çelik, **Ali Suavi Hayatı ve Eserleri***",* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 2-124.

[64] Hüseyin Çelik, "Muhbir", **DİA**, C. 31, İstanbul 2006, s. 33.

[65] Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 432.

cemiyetin imkanları ile tekrar basmıştır[66]. Muhbir Gazetesi, maddi imkansızlıklar sebebiyle 3 Kasım 1868'de yayınlanan 50. sayısından sonra kapanmak zorunda kalmıştır[67].

Muhbir Gazetesinin kapanmasıyla oluşan boşluğu doldurmak amacıyla Agâh Efendi, Ziya Bey[68] ve Namık Kemal[69] tarafından kurulan Hürriyet gazetesi, 19 Haziran 1868'de Londra'da Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına yayımlanmaya başlanmıştır[70]. Namık Kemal gazetedeki bir yazısında Hürriyet gazetesinin amacını şöyle ifade etmektedir; *"Hürriyet şimdilik haftada bir kere bu boyda çıkacak ve içinde cemiyetin esas amacı olan meşveret usulünün kurulmasına uğraşılarak, Osmanlılara dair her türlü konu ve haberin vatana menfaat sağlayacak şekilde eleştirilmesine çalışılacaktır."*[71]. Bir düşünce gazetesi hüviyetinde olan Hürriyet, Âli Paşa'ya karşı gösterilen sert muhalefetin yanı sıra, meşrutiyet, hürriyet kavramlarına yer vermesi bakımından önem taşımaktadır.

İlk tez Türkçülük[72] fikrinden bahseden görüşlere yer veren Ulum gazetesi, 1869-1870 yıllarında Paris'te Ali Suavi tarafından çıkartılmış, toplam 25 sayı yayınlanmıştır. Ali Suavi'nin daha önce hazırladığı Muhbir gazetesinin aksine, Ulum Gazetesi siyasi değerlendirmelerden daha çok bir fikir ve ilim gazetesi hüviyeti taşımaktadır[73]. Ulum Gazetesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin fikir dünyalarındaki çeşitliliğin dikkate değer bir yansımasını sunmaktadır. Cemiyet üyeleri Osmanlı halkına seslerini yurtdışında bastıkları gazeteler ile duyurmaya çalışmışlar, siyasi mücadeleleri için önemli bir propaganda aracı olarak

---

[66] Kenan Demir, **a.g.m.**, s. 76.
[67] Hüseyin Çelik, **a.g.m.**, s. 34.
[68] Tanzimat devrinin önemli fikir adamı şair ve gazeteci Ziya Paşa'nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Dinçer Öztürk, "Doğu ile Batı Medeniyeti Arasında Siyasi ve Edebi Duruşuyla Ziya Paşa", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 12, Iğdır 2017, s. 137-152.
[69] Türk siyaset ve edebiyatında büyük bir etki yaratmış olan gazeteci, idareci, yazar ve fikir adamı Namık Kemal hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ömer Faruk Akgün, "Nâmık Kemal", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, s.361-378.
[70] Mehmet Nuri İnuğur, **a.g.e.**, s. 222-223.
[71] Mehmet Nuri İnuğur, **a.g.e**, s. 224.
[72] Türkçülük fikir akımı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Yavuz Çilliler, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 10, S. 2, Sakarya 2015, s. 45-65.
[73] Ulum Gazetesi'nin içeriği hakkında detaylı bir inceleme için bkz.: Seyit Battal Uğurlu, **Ulum Gazetesi'nin Tematik İncelemesi**, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1997, s. 38-134.

kullanmışlardır. Bahsi geçen gazeteler aracılığı ile Fransız İhtilali'nin XIX. Yüzyıl fikir dünyasında getirdiği yeni kavram ve değişimler Osmanlı aydınları ve toplumuna sirayet etmeye başlamıştır[74].

4. II. Abdülhamit Döneminde Basının Durumu

II. Abdülhamit, şehzadelik yıllarında dönemin yayınlarından olan Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Basiret ve benzerlerini takip etmekteydi. Aynı zamanda bu gazetelerin sorumluları ve yazarları ile de görüşmüştür. Şehzade Abdülhamit iç politikanın yanında, Avrupa'dan yabancı dilde basılmış gazeteler getirterek dış politika üzerine okumalar da yapmaktaydı. Süreli yayınlara ilgisi, basının toplum üzerindeki gücü ve önemini erkenden kavramasını sağlamıştır. Bu sebeple II. Abdülhamit iktidarı boyunca basın yayın faaliyetlerini kendi politikalarını destekleyecek şekilde kontrol altında tutmak istemiştir[75].

II. Abdülhamit döneminin ilk yıllarında, Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet'in ilanının yarattığı hava ile birlikte kısa bir dönem basın özgürlüğü alanı genişlemiştir[76]. Ancak II. Abdülhamit otoritesinin güçlenip, devlet üzerinde tam ve tek hâkim konuma gelmesiyle basın özgürlüğü tamamen ortadan kaldırılmıştır. Siyasi konuların dışında, mizah, edebiyat gibi alanlara kadar geniş ve sert bir sansür politikası uygulanmıştır. Bu uygulamaların erken iki örneği ise; 1877 yılında Teodor Kasap'ın Hayal dergisinde çıkan bir karikatürü sebebiyle hapse mahkûm edilmesi ve karikatürün yayınlandığı derginin yayın hayatının sonlandırılması[77] ve 1879 yılında Tercüman-ı Hakikat ve Vakit gazeteleri arasında edebiyat üzerine yapılan bir tartışmanın resmi bir bildiri ile sonlandırılmasıdır[78]. Gazetelere uygulanan sansürün boyutu, Osmanlı Devleti'nin herhangi bir unsuru ile alakalı olmayan konularda dahi bilinçli olarak gerçeği saptırmaya kadar varmıştır; Avrupa'da suikast sonucu ölen

---

[74] Seyit Battal Uğurlu, **a.g.e.**, s. 153.
[75] Mehmet Sena Kösedağ, "II. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi", **Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, 2017, s. 122.
[76] Nevin Ünal Özkorkut, **a.g.m.**, s. 77.
[77] Teodor Kasap ve mizah gazetesi Hayal hakkında detaylı bilgi için bkz.: Turgut Subaşı & Kübra Çaylı, "Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi", **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 2, 2017, s. 93-113.
[78] Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, İstanbul 2018, s. 407-408.

hükümdar veya kraliyet ailesine mensup kişilere dair haberler verilirken ölümleri "doğal yollarla" olmuş gibi okuyuculara aktarılmıştır. Sansür politikasında takip edilen yol, belirli bir kanun veya nizamnameye bağlı olarak uygulanmadığından görevlilerin keyfi ve tutarsız sansür uygulamalarına yol açmıştır[79].

II. Abdülhamit döneminde kademeli olarak basın tamamen kontrol altına alınmıştır. Basının tüm kontrolü Yıldız Sarayı'na bağlanmış, yeni kurulacak matbaa, basılacak kitap ve süreli yayınlara izin verilmesi için ilgili devlet kurumlarından izin alınsa dahi, son olarak padişahın onayı gerekmekteydi. Ceza alan bir yayının tekrar yayın hayatına geri dönmesi için de aynı şartlar geçerliydi. II. Abdülhamit döneminde, 1877'den sonra mizah, 1901'den sonra ise herhangi bir türde yayımlanacak yeni gazete veya dergi çıkartılmasına müsaade edilmemiştir[80]. Sansür ve kısıtlamanın ötesinde yakılarak imha edilen çeşitli kitap ve gazetelere dair örnekler de mevcuttur[81]. Yurtdışında faaliyet gösteren basın araçlarının Avrupa kamuoyu üzerindeki etkisinin farkında olan II. Abdülhamit, yurtdışındaki pek çok yabancı basın muhabirlerine maddi çıkarlar sağlamış, para ve çeşitli imkanlar aracılığıyla yabancı gazetelerde kendi aleyhinde yazılar çıkmasını engellemeye, politikalarını ve şahsını öven yazılar, haberler çıkmasını teşvik etmeye çalışmıştır[82].

Konuya geniş bir perspektiften bakmak, daha objektif bir yorum yapabilmek için belirtmek gerekir ki; II. Abdülhamit iktidarda olduğu sıralarda, dönemin diğer büyük Avrupa devletlerinde dahi basın özgürlüğü tam olarak tesis edilmiş değildir. Rusya en az Osmanlı Devleti kadar sıkı bir sansür politikası takip etmekte, Fransa, İngiltere gibi büyük Avrupa Devletleri dahi, *La Spectatuer Oriental* gazetesi örneğinde bahsedildiği gibi, zararlı olarak değerlendirdikleri yayınlara farklı metotlarla müdahale edebiliyorlardı[83].

II. Abdülhamit'in gazetelere ve gazetecilere karşı uyguladığı taviz vermeyen sert duruşuna karşı olarak, gazetecilik mesleğini icra edenlerin tamamının etik ve ahlaki değerler çerçevesinde hareket etmediğini idrak etmek gerekmektedir. Yalan

[79] Fatmagül Demirel, **II. Abdülhamit Döneminde Sansür**, İstanbul 2007, s. 57.
[80] Nevin Ünal Özkorkut, **a.g.m.**, s. 78.
[81] Fatmagül Demirel, **a.g.e.**, s. 167.
[82] Hıfzı Topuz, **a.g.e.**, s. 269.
[83] Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, s. 407.

haber vasıtasıyla propaganda yaparak itibar zedelemesi tehdidinde bulunan veya aksi yönde basın aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını savunan, II. Abdülhamit'i öven yazılar yayınlamak için, bizzat II. Abdülhamit'e müracaat ederek maddi çıkar sağlamak isteyen "gazetecilere" rastlanmaktadır[84]. Yurtdışından yayın yapan bir kısım gazete ve dergilerde sıklıkla eleştiri sınırları aşan, gazetecilik etiğine aykırı olarak nitelendirilebilecek yayın politikaları gözlemlenmektedir[85]. II. Abdülhamit döneminde izlenen baskıcı basın politikasına rağmen, gazete ve dergilerin sayısı çoğalmış, İstanbul dışında taşra kesimlerde de okuma alışkanlığı artmıştır. Taleple birlikte tirajlar, gazete ve dergilerin sayısı ve konu çeşitliliği ile gazetelerin toplumun günlük hayatındaki yeri ve önemi artmıştır[86]. Bu dönemde öne çıkan gazetelerin bir kısmı şunlardır;

Tercüman-ı Hakikat gazetesi Ahmet Mithat[87] tarafından kurulup, yönetilmiştir. 27 Haziran 1878'de birinci sayısı çıkartılarak yayın hayatına başlamıştır. II. Abdülhamit döneminin talep gören, geniş okuyucu kitlesine sahip gazetelerinden biri olmayı başarmıştır. Tercüman-ı Hakikat halka okuma alışkanlığı kazandırma, bilgiyi halka ulaştırma, kültürü tabana yayma gibi önemli katkılarda bulunmuştur. Gazetenin eğitim, kültür, edebiyat alanında halka sunduğu katkılar ile birlikte II. Abdülhamit'in politikaları ile örtüşmeyi de başarmış, bu sayede gazeteye Osmanlı Devleti tarafından maddi destek sağlanmıştır. Gazete genç yazarlar için bir okul vazifesi görmüş, ilerleyen yıllarda Türk edebiyatının önemli figürleri haline gelecek kişilerin yetişmesine katkı sağlamıştır. 12 Ocak 1924 tarihinde son sayısı çıkartılan Tercüman-ı Hakikat 'in bilinen 15325 sayısı bulunmaktadır, bu istikrar

[84] Mehmet Sena Kösedağ, **a.g.m.**, s. 128.
[85] Tez konumuz olan Osmanlı Gazetesinde bu tanıma uygun, II. Abdülhamit'e karşı kimi zaman hakarete varan oldukça sert bir üslup takınan yazılar gözlenmiştir, örnekleri çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde sunulmuştur.
[86] Mehmet Sena Kösedağ, **a.g.m.**, s. 117.
[87] Ahmet Mithat 1844 yılında İstanbul'da doğmuştur. Döneminin en ünlü yazarlarından olan Ahmet Mithat altmışı aşan büyük hikâye ve roman kaleme almıştır. Tercüman-ı Hakikat gibi döneminin en önemli gazetelerinden birinin kuruculuk ve yöneticiliğinin yanı sıra baş yazarlığını da yapmıştır. Türk edebiyatının sembol isimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Nur Sümeyra Yalım, **Ahmet Mithat Efendi ve Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri**, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019, s. 5-89.

Tercüman-ı Hakikat gazetesini Türk basın tarihinin en uzun ömürlü gazetelerinden biri yapmaktadır[88].

Tercüman-ı Hakikat kadar uzun soluklu yayın hayatına sahip diğer bir gazete ise çağdaşı İkdam gazetesidir. İlk sayısı 5 Temmuz 1894 yılında yayınlanan gazetenin[89] kurucusu Ahmet Cevdet Bey[90]'dir. İlk sayfada, gazetenin isminin altında *"Siyasi, İlmi, İktisadi Türk Gazetesidir"*[91] ibaresi bulunan gazete, kurucusu Ahmet Cevdet Bey'in fikir dünyasının bir yansıması olarak Türkçülüğü ve Türk dilini öne çıkarmıştır. Kullandığı açık ve sade diliyle halk tarafından da beğenilip benimsenmiş, dönemi için yüksek kabul edilen tiraj rakamlarına ulaşmayı başarmıştır[92]. Belli süreçlerde kendi devrinin Sabah ve Tercüman-ı Ahval gibi diğer önemli gazeteleriyle imla, musiki ve dil kategorilerinde tartışmalar yapmış ve bu konularda eğitim öğretime katkıda bulunarak kamu yararı adına yazılar yayınlamıştır[93]. İkdam gazetesinin 31 Aralık 1928'de çıkartılan 11384 numaralı sayısı ile yayın hayatı sona ermiştir[94].

Aynı dönemin bahse değer diğer bir gazetesi 8 Mart 1876 tarihinde çıkartılan ilk sayısı ile yayın hayatına başlayan Sabah gazetesidir. Bu gazetenin 11 Ocak 1876 tarihli 257. Sayısına kadar yazarlığını Şemseddin Sami[95] yapmıştır[96]. Gazetenin

---

[88] Mehmet Tekin, "Tercüman-ı Hakikat", **DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 497-498.
[89] Mehmet Nuri İnuğur, **a.g.e.**, s. 268.
[90] 1862 İstanbul'da doğan Türk gazetecisi, İkdam Gazetesinin kuruculuğunun yanında Tercüman-Hakikat gazetesi için mütercim olarak çalışmış, Sabah, Tarik ve Saadet gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. Gazetecilik faaliyetlerinin yanı sıra İkdam Kütüphanesi adı altında pek çok eserin yayımcılığını yapmıştır. II. Abdülhamit taraftarı olan Ahmet Cevdet, II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki muhalifi konumuna gelmiştir. Hakkında detaylı bilgi için bkz.: Nuri Yüce, "Ahmet Cevdet, İkdamcı", **DİA**, C. 2, İstanbul 1989, s. 55-56.
[91] Veysel Akto, **Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde İkdam Gazetesi ve İslamcılık**, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2017, s. 42.
[92] Mehmet Nuri İnuğur, **a.g.e.**, s. 278.
[93] Veysel Akto, **a.g.e.**, s. 44.
[94] Nesimi Yazıcı, "**İkdam**" …, s. 24.
[95] 1 Haziran 1850'de Yanya'da doğmuştur. Başarılı bir öğrenim hayatı geçiren Şemsettin Sami, Arapça, Farsça, Latince, Rumca, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. 1871 yılında noktaladığı eğitim hayatının hemen ardından 1872 yılında İstanbul'a gelmiş, aynı yıl ürk edebiyatının ilk telif romanı kabul edilen Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat'ı yayımlamıştır. Çeşitli gazetecilik faaliyetlerinde bulunmuş, 1885 yılında yayınlanan Kamus-i Fransevi eseri sebebiyle kendisine II. Abdülhamit tarafından iftihar madalyası layık görülmüştür. Kamus-i Türki, Kamus'ul Alam gibi Türk edebiyatında mihenk talı kabul edilen eserlerin de yazarıdır. Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, sözlükçü ve dil bilgini, tiyatro ve roman yazarı Şemsettin Sami hakkında detaylı bilgi için bkz.: Muammer Öztürk, **Şemsettin Sami'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme**,

yayın politikasını Şemseddin Sami belirlemiştir. Sabah gazetesinde yazdığı mukaddimede toplumun gazeteden yeteri kadar istifade edebilmesi için özellikle iki hususa dikkat edilmesi gerektiği fikrini belirtmektedir. Bu hususlardan ilki, gazetede herkesin anlayabileceği bir lisanla ve okuyucuyu sıkmadan mümkün olduğu kadar sade yazmak; ikincisi de gazetenin herkes tarafından kolaylıkla satın alınabilecek kadar ucuz olmasını sağlamaktır. Böylece gazete, daha geniş kitlelere ulaşma ve etkileme imkânına kavuşmuş olacaktır[97].

II. Abdülhamit'in belirlediği sınırlar içerisinde faaliyet gösteren gazeteler uzun ve düzenli yayın hayatlarına sahip olabilmekte, kimi zaman II. Abdülhamit'ten maddi destek dahi alabilmekteydiler[98]. Madalyonun diğer yüzünde ise, II. Abdülhamit'in basına yönelik politikaları ile oluşturduğu basın yayın ikliminde muhalif gazetelerin yaşam şansı bulunmuyordu. II. Abdülhamit muhalifi, yeni jenerasyon *Jön Türk*'ler kendinden önceki jenerasyon olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin ayak izlerini takip etmişlerdir. Siyasi mücadelelerini yurtdışından yürütmek zorunda kalmışlar, siyasete, hayata dair fikir ve görüşlerini yansıtmak için gazeteler çıkarmışlardır.

B. Osmanlı Gazetesi

1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Gazetesi'nin Kuruluşu

II. Abdülhamit' in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Mithat Paşa ve başını çektiği reformist kadrolar görevden uzaklaştırılmış, Meclis kapatılarak Kanun-i Esasi yürürlükten kaldırılmıştır. I. Meşrutiyet'in sonlandığı 13 Şubat 1878 yılından itibaren dağınık durumda olan *Jön Türkler* olarak tanımlanan reformist aydın kesim II. Abdülhamit'e karşı muhalefet etmeye başlamıştır[99].

(Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2014, s. 8-186.

[96] Bedri Sıtkı Baykal, "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. VI, S. 4, Ankara 1948, s. 222.

[97] Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 8, S. 5, Ankara 2013, s. 53.

[98] Fatmagül Demirel, **a.g.e.**, s.84.

[99] Durdu Mehmet Burak, **a.g.m.**, s. 295.

Meclisin kapatılması ardından gelişen süreçte II. Abdülhamit Osmanlı Devleti üzerinde mutlak otoritesini tesis etmiştir. II. Abdülhamit'in otoriter yönetim tarzı muhalifleri tarafından "istibdat rejimi" olarak adlandırılmıştır. II. Abdülhamit muhaliflerinin öncelikli amacı olan ülkede adalet, hürriyet kavramlarının tekrar tesis edilmesini sağlamak için öncelikli olarak meşrutiyet rejiminin tekrar ilanını hedeflemişlerdir. II. Abdülhamit kendisine karşı gelişen muhalefete karşı baskısını arttırmış, kendine muhalif ya da iktidarı için riskli bulduğu kişileri merkezden uzaklaştırmayı başarmıştır[100]. Keyfi tutuklama, mahkemeler ve sürgünlerle muhalifleri sindirme yolu takip edilmiş, kurulan hafiye teşkilatı ile muhalifler üzerindeki baskı daha da arttırılmıştır[101]. II. Abdülhamit'in bu sert önlemleri arzuladığı sonucu vermiş, kendisine karşı oluşan muhalif yapılanmalar iktidarını tehdit edebilecek bir güç olmanın uzağında kalmışlardır. II. Abdülhamit her ne kadar muhalefeti kontrol altında tutmayı başarabilse dahi, çıkan isyan sonucunda 1885 yılında Doğu Rumeli'nin kontrolünün Bulgaristan Prensliğine bırakılması halk üzerinde kırıcı bir etki yaratmış, bu olay karşısında II. Abdülhamit'in etkisiz kalması Osmanlı Devleti'nin kötüye gidişinin hızlandığı kanısının yerleşmesine sebep olmuştur. Muhalif kesimler tekrar hareketlenerek kurtuluş yolları aramaya koyulmuşlardır[102].

Bahsedilen kıpırdanmalar ilk örgütlü muhalefetin oluşmasını sağladı. 1889 yılında Mekteb-i Askeriye'de Konyalı Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshak Sükuti[103],

---

[100] Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, İstanbul 1992, s. 33.

[101] II. Abdülhamit'in hafiye teşkilatının yapısı ve işlevi hakkında detaylı bilgi için bkz.: İlknur Haydaroğlu, "II. Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale." **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 17, S. 28, Ankara 1995, s. 109-133.

[102] Taner Aslan, "İttihâd-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 47, 2008, s. 81-82.

[103] 1868'te Diyarbakır'da doğmuştur. Kuleli Askeri Tıp İdadi'sinde okudu. Burada Hürriyetçilik akımlarından etkilenen İshak Sükuti, İbrahim Temo ile yakın arkadaş oldu. Mezun olduktan sonra Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'ne girdi. Burada da hürriyet yanlısı arkadaşlarıyla birlikte edebiyat ve siyasetle ilgilendi. 1896 yılı başlarında, tabip yüzbaşı olarak Haydarpaşa Tatbikat Hastanesi'nde görev yaparken askerlikten men edildi. Teşkilatçılık konusunda yetenekli olan İshak Sükuti, düzenlediği toplantılar ve çeşitli faaliyetlerle pek çok kişinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olmasının yanı sıra, gazeteci ve fikir adamı sıfatlarına haiz olan İshak Sükuti'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Kanlıdere, "İshak Sükuti", **DİA**, C. EK-1, İstanbul 2016, s. 649-650.

Ohrili İbrahim Etem (Temo)[104], Arapkirli Abdullah Cevdet[105], Kafkasyalı Mehmet Reşit[106] ismini taşıyan bu beş arkadaş tarafından kurulan cemiyetin adı *İttihad-ı Osmani* 'dir[107]. Cemiyetin kurucularının tamamı Mektep-i Tıbbiye-i Şahane 'nin ilk sınıfında okuyordu. İbrahim Temo kurucu ve bir numaralı üye olarak kabul edilir[108]. İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin kurulmasına neden olan etken, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, idari, sosyal ve iktisadi bunalımdır. Hürriyet fikirlerinin hemen her türlüsünün taraftarı bulunan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiyede, Cemiyet gelişme zemini bulmuştur[109].

Teşekkülünde Mason ve Carbonari teşkilatlarının da etkili olduğu yapılanma, bu örneklerde olduğu gibi, gizli hücreler halinde örgütlenmekteydi[110]. II. Abdülhamit'in muhalefete karşı kurduğu sert baskı karşısında duyulan gizlilik ihtiyacı bu tarzda bir örgütlenme yapısı tercih edilmesine sebep olmuştur. II. Abdülhamit'in hafiyelerine yakalanmamak için yeni üye alımları ve faaliyetlerinde

---

[104] Döneminin en önemli Osmanlı siyaset adamlarından olan İbrahim Temo, 1865'te Manastır vilâyeti Ohri kazasının Istruga kasabasında doğmuştur. Türkçe, Arapça, Fransızca öğrendikten sonra İstanbul'a gelerek Tıp İdadisi, Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi, ardından Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane gibi önemli okullarda eğitim aldı. Okulda Darvinist ve biyolojik materyalist ve yönetim aleyhtarı hareketlerden etkilenmiş, Şemseddin Sami ve Naim Fraşiri gibi önemli Arnavut siyasi figürler ile temasta bulunmuştur. Daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-ı Osmani Cemiyetinin kurucusu olarak kabul edilir. Hakkında detaylı bilgi için bkz.: Entela Muço, **İbrahim Temo'nun Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, s. 29-307.

[105] Jön Türk Hareketinin önderlerinden, fikir ve siyaset adamı Abdullah Cevdet 9 Eylül 1869'da doğmuştur. İlk eğitimini Hozat ve memlketi Arapkir'de tamamladı. Sonra Ma'mûretülaziz Askeri Rüşdiyesi ile Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ni bitirip, Mekteb-i Tıbbiyye'ye kaydoldu. Tıbbiye'de hakim konumda olan biyolojik materyalist görüşlerden etkilendi. Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Muhammet İslam Durak, **Bilim ve Modernleşme Perspektifinde Bir Osmanlı Entelektüeli: Doktor Abdullah Cevdet**, (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2018, s. 12-114.

[106] Mehmet Reşit (Şahingiray) 1873 yılında Kafkasya'da, Bjeduğ köyünde doğdu. Ailesi 1874 yılında Osmanlı topraklarına göç etti. Öğrenimini İstanbul'da Beşiktaş Askeri Rüştiyesi, Kuleli Askeri İdadisi ve Askeri Tıbbiye 'de tamamladı. Osmanlı ordusuna Doktor Yüzbaşı olarak katıldı, 1897 yılında siyasi faaliyetleri nedeniyle tutuklanarak Trablusgarp'a sürüldü. 10 yıl buradaki sürgünlerin liderliğini yaptı. Meşrutiyet'in ilanından sonra askerlikten ayrıldı. Çeşitli yerlerde kaymakamlık, mutasarrıflık ve valilik yaptı. Hakkında detaylı bilgi için bkz.: Nejdet Bilgi, **Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Hayatı ve Hatıraları: İttihat ve Terakki Dönemi ve Ermeni Meselesi**, İzmir 1993, s. 12-79.

[107] Durdu Mehmet Burak, **a.g.m.**, s. 297.

[108] Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 13, Ankara 2013, s. 47.

[109] Taner Aslan, **a.g.m.**, s. 82.

[110] İbrahim Temo'nun Brindizi ve Napoli'deki farmason localarını ziyaret ettiği ve İtalyan Masonları Teşkilatı tarihi ve bunların örgütlenme biçimleri üzerine geniş bilgi topladığı, Napoli'de bir Carbonari kulübünü ziyaret ettiği, belirtilmektedir. Bilgi için bkz.: Durdu Mehmet Burak, **a.g.m.**, s. 297-298.

dikkatli ve titiz davranılmıştır[111]. Bu ihtiyatlı davranış cemiyetin kuruluşunun ilk yıllarında devam etmiş, herhangi bir aktif propaganda faaliyetinden kaçınılmıştır.

İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin ihtiyatlı faaliyetleri sonucunda savunulan vatan sevgisi ve milliyetçilik fikirleri, II. Abdülhamit muhalifi duruş Mektep-i Tıbbiye ve Mektep-i Mülkiye öğrencileri arasında yayıldı, oluşan bu zemin ile birlikte cemiyete yeni üyeler katıldı. Cemiyet üyelerinin sayısının artışıyla, gizlilik içerisinde yapılan toplantılar düzenli hale getirildi. Cuma günleri yapılan toplantıların yeri ve alınan kararlar gizli tutulmuştur. Artan üye sayısıyla birlikte cemiyette düzenlemeler yapılmıştır[112].

II. Abdülhamit'in İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin varlığı ve faaliyetlerinden 1892 senesinde haberdar oldu. Cemiyet üyeleri ve faaliyetleri sıkı bir takibe alındı. Cemiyetin yayıldığı ve en çok zemin bulduğu yerler olan Mektep-i Tıbbiye-i Şahane ve diğer yüksek okullar üzerinde kontrol sağlanması için idari değişiklikler yapıldı[113]. Cemiyet üyeleri ve faaliyetleri bir ihbar üzerine açığa çıkarıldı, yapılan yargılama neticesinde tutuklanan Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit gibi isimlerinde aralarında bulunduğu cemiyet üyeleri hakkında okuldan atılma kararı verildi. Ancak bir süre sonra olayın sınırlı bir öğrenci hareketlenmesi olduğunu düşünen II. Abdülhamit tarafından affedildiler[114]. Bu olayda tutuklanan pek çok cemiyet üyesi serbest kaldıktan sonra takibat ve baskının etkisiyle yurtdışına çıkmıştır. İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin üst düzey yöneticilerinden olan Selanikli Nazım[115], cemiyet kararıyla Paris'e gönderilerek Cemiyetin faaliyetlerini Avrupa'da genişletmek ve

---

[111] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Ankara 1956, s. 1790.

[112] Şenol Karadana, **II. Abdülhamit Döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Faaliyetleri**, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2017, s. 27.

[113] Taner Aslan, **a.g.m.**, s. 83.

[114] Şenol Karadana, **a.g.e.**, s. 28.

[115] Doktor Nazım Bey 1873 yılında Selanik'te doğdu. Lise eğitimini burada tamamladıktan sonra İstanbul'da askeri tıbbiye okuluna girdi. Namık Kemal'in eserlerini okuyarak etkilenmesi, okuldaki siyasi hava ile oluşan eğilimleri İttihad-ı Osmani Cemiyeti üyesi olmasıyla sonuçlandı. Cemiyet içinde gösterdiği gayret ve çaba ön plana çıkarak takdir gördü. Paris'te tıp eğitimini devam ettirdi, cemiyetin geleceği için önemli çalışmaların içinde bulundu. 1895 yılında yazılan Meşveret gazetesinde yazarlık yaptı, ayrıca gazeteye Fransızca ilaveler yazdı. Tıp eğitimini tamamladıktan sonra Paris'te doktorluk yapmaya başladı, cemiyet içinde aktif rol oynamaya devam etti. Hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ahmet Eyicil, **Doktor Nazım Bey**, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1988, s. 1-192.

Ahmet Rıza'nın[116] cemiyete üye olmasını sağlamak amaçlanmıştır. Sağlanan temaslar sonucunda Selanikli Nazım'ın davetiyle Ahmet Rıza cemiyete katılmış, Paris'e gelen diğer cemiyet üyeleri ile birlikte burada geniş bir yapılanma kurulmuştur[117].

1895 yılı cemiyet için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Cemiyetin üyelerinin sayısındaki artış, ülke sınırlarının dışına taşan teşkilatlanma ile önemli bir mesafe kat edilmiştir. Ermenilerin artan faaliyetleri cemiyet üyelerini harekete geçmesi için bir teşvik unsuru olmuştur. Cemiyet, Ermeni faaliyetlerine karşı iki bildiri hazırlayıp dağıtmıştır. Bu bildirilerin amacı, Osmanlı Devleti'nde zulme uğrayanların sadece Ermeniler olmadığını Avrupa kamuoyuna duyurmaktır.[118] Aynı yıl cemiyetin nizamnamesi yazılmış[119], cemiyetin ismi Ahmet Rıza'nın teklifi olan "Nizam ve Terakki" ufak bir değişiklik ile, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilerek kabul edilmiştir[120]. Ali Birinci 'ye göre 1895 yılı cemiyetin kurulduğu, nizamnamesinin yazıldığı, isminin konulduğu, teşkilatlandığı ve sesini duyurabildiği, kısaca siyasi tarihimize ve Jön Türklük âlemine doğduğu yıl olarak kabul edilmektedir[121].

Bahsedilen gelişmeler ile cemiyetin kuruluş evresini tamamladığı, aktif politikalar izlemeye başladığı tespiti yapılabilir. Cemiyetin faaliyetlerinde gözlenen ivmelenmenin bir parçası da çıkarılan gazetelerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri İlk jenerasyon Jön Türkler olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne benzer bir şekilde, yurtiçinde oluşturulan baskı ve sansür ortamı sebebiyle, gazetecilik faaliyetlerini yurtdışında gerçekleştirmek durumunda kalmışlardır. İttihat ve Terakki

---

[116] Ahmet Rıza Bey 1859 yılında İstanbul'da doğdu. Öğrenim hayatını Paris'te tamamlayıp yurda dönerek, devlet memuru olarak çeşitli görevlerde bulundu. Paris'te Auguste Comte'un pozitivizminden etkilenen Ahmet Rıza Bey, bu akımı Türkiye'ye taşıyan kişi olmuştur. Fransa ve Belçika'da Meşveret, Mısır'da Şura-yı Ümmet gazetelerini çıkartan, II. Abdülhamit'in en büyük muhaliflerinden biri olan aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin önde gelen kişilerinden biri olan Ahmet Rıza hakkında detaylı bilgi için bkz.: Eminalp Malkoç, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 11, s. 93-162.

[117] Şenol Karadana, **a.g.e.** s. 29.

[118] Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul, 1991, s. 26.

[119] İlk nizamnamenin aslı bulunmaması sebebiyle, içeriği hakkında bilgi verilememektedir. Bilgi için bkz.: Taner Aslan, **a.g.m.**, s. 84.

[120] Eminalp Malkoç, **a.g.m.** s. 99.

[121] Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 2, s.404.

Cemiyeti'nin sözcülüğünü yapan ilk gazete yine 1895 yılında çıkartılmıştır. Ahmet Rıza tarafından Paris'te kurulan Meşveret gazetesinin ilk sayısı 1 Aralık 1895'te yayınlanmıştır. Gazetede Ahmet Rıza'nın etkisi ile pozitivizm akımının izlerine rastlanmakladır. Meşveret gazetesinde, cemiyetin maksadından, faaliyetlerinden ve eğitimin öneminden söz etmektedir[122].

Tunalı Hilmi'nin[123] Cenevre'de çıkardığı Ezan gazetesi ihtilalci temaları işlemek ve istibdat idaresine dini zeminde muhalefette bulunmak amacı ile çıkarılmıştır. İlk sayısı 3 Şubat 1896' da neşredilmiştir[124]. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üçüncü gazetesi ise Mizancı Murat'ın[125] çıkardığı Mizan gazetesidir. Mizan gazetesi İstanbul'da 21 Ağustos 1886 tarihinde ilk sayısını çıkartılmasıyla yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemde bağımsız hareket eden, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmayan Mizancı Murat, cemiyete katıldıktan sonra şahsi girişimiyle neşredilen gazetesi Mizan'da[126] cemiyetin yayın organı haline gelmiştir. Kendisini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı olarak tanıtan, yurtdışında aynı dönemde çıkması ile bahsedilen gazeteler ile aynı grupta sayılabilecek bir diğer gazete aynı zamanda tez konumuz olan Osmanlı gazetesidir.

2. Osmanlı Gazetesinin Özellikleri

Osmanlı gazetesinin ilk sayısı 1 Kanun-i evvel 1897 yılında çıkartılmıştır. Gazete'nin Cenevre'de basıldığı bilgisi ve adresi gazetenin ilk sayfasının sağ tarafında "*Redaction Du Osmanlı Geneve (Suisse)"* yazısı ile belirtilmiştir[127]. Aynı

---

[122] Taner Aslan, **a.g.m.**, s. 92.

[123] Tunalı Hilmi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Can Ulusoy, **Bir Jön Türk Olarak Tunalı Hilmi ve Siyasi Düşüncesi**, (İstanbul Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 13-153.

[124] Tunalı Hilmi Bey'in çıkarttığı Ezan Gazetesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Muhittin Eliaçık, "Jön Türk Basınında Dini Zeminde Muhalefet", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 6, S. 3, Türkiye 2011, s. 75-81.

[125] Mizancı Murat hakkında detaylı bilgi için bkz.: Ferihan Polat, Gündüz Derer, "Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakâr Batılılaşma Yanlısı Bir Jöntürk: Mizancı Murad", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 43, Samsun 2016, s. 882-890.

[126] Mizan gazetesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: Birol Emil, **Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 229-399.

[127] 59. sayıda gazetenin adresi "Redaction De L"Osmanlı Geneve (Suisse) Poste De Plainpalais" olarak değiştirilmiştir. 62. sayıda gazetenin adresi "The Osmanlı 31 Shepherd"s Bush Green London W." olarak belirtilmiştir. 69. sayıdan itibaren yine bir adres değişikliği olmuş ve adres "The Osmanlı: 5 Wear Bay Crescent, East Cliff, Folkestone, Angleterre" olarak belirtilmiştir.. 120. sayıdan itibaren

yazının üst tarafında senelik abonelik ücreti olarak 90 Kuruş ya da 25 Frank bilgisi verilmektedir. Adres bilgisinin altında ise gazetenin 15 günde bir basıldığı bilgisi beyan edilmiştir. İlk sayfanın ortasında *"Osmanlı"* ibaresi bulunmaktadır[128]. İlk sayfanın üst sol tarafında yine Fransızca olarak alt alta *"Journal Bi-Mensuel", "Organe De La Joune Turquie " ve "Le Comite Ottoman D"union Et De Progres"* ibareleri yer almıştır. Sayfanın orta üst kısmındaki Osmanlı ibaresinin sağ altında *"Durur Ahkâm-ı Nusret İttihâd-ı Kalb-i Milletde"*, orta altında *"İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin vasıta-i neşriyatı",* sol altında "*Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetden"* yazıları yer almaktadır. Gazetenin sayfaları 34x24cm. ebatlarındadır[129]**.**

104. sayıdan sonra gazetenin ilk sayfasının mizanpajında dikkat çekici bir değişikliğe gidilmiştir. Osmanlı ibaresinin altındaki sütunda gözlenen değişimler şu şekildedir; Sağ tarafta, *"İttihad esas-ül esas kuvvettir.",* ortada *"Hürriyetperveran Fırkası Cemiyet-i Merkeziyesinin Vasıta-i Neşriyatı",* solda ise "*Adalet, Müsavat, Hürriyet"* ibareleri yer almaktadır. 120. numaradan itibaren bahsedilen değişimlerden vazgeçilerek yerine eski tanımlamaların getirildiği görülmektedir. 136. numaradan sonra bahsi geçen sütun, sağ tarafta *"Bulmaz halas saika-i intikamdan",* ortada *"İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'nin Vasıta-i Neşriyatı",* solda *"Tahrib eden hukuk-u", "abâdı harab olur"* olarak tekrar değiştirilmiştir.

Osmanlı gazetesi sekiz sayfadan oluşmaktadır[130]. Gazetenin içeriğinin bulunduğu kısım iki sütuna ayrılmıştır[131]. İlk sayfada, sağdan ilk sütunda *"Münderecat"* kısmı bulunmaktadır. Gazetedeki makalenin yazı başlıkları ve bölümleri bu kısımda yer almaktadır. Osmanlı gazetesinin kendi ile alakalı okuyucularına yönelik önemli bir duyurusu varsa öncelik verilerek bu kısmın hemen altında yer verilir, yoksa ilk konu bu kısmın altında yer alır. İlk sayfada genellikle Osmanlı Devleti'nin iç veya dış politikasına dair güncel, önem arz eden konulara yer

---

adres "Osmanlı: Cairo Egype" olarak değişmiş, 136. numaradan itibaren adres "Osmanlı Plainplais Geneve" olarak belirtilmiştir.

[128] Gazetenin başlığının yazı stilinde 11. sayıdan itibaren değişim gözlenmektedir.

[129] **OG**, No: 1, 1 Kanunevvel 1897, s. 1.

[130] Osmanlı Gazetesi'nin sayfa sayısı değişimlere uğramıştır. Gazete 59. sayıda sayfa sayısı dörde düşmüş, 63. sayıdan itibaren sayfa sayısı tekrar sekize çıkmıştır. 120. sayıdan itibaren sayfa sayısı tekrar dörde düşmüştür. 127. sayıdan itibaren son sayısına kadar gazete tekrar sekiz sayfa olarak çıkmıştır.

[131] Osmanlı Gazetesi'nin 136. sayısından itibaren sütun sayısı ikiden üçe kadar çıkartılmıştır.

verilmektedir. İkinci sayfadan itibaren her sayfada sağ üst kısımda gazetenin numarası, ortada adı, sol tarafında ise sayfa sayısı yazılıdır. Gazetede genellikle üçüncü sayfadan itibaren çeşitli yerlerden gönderilen mektuplara yer verilmektedir. Bu mektupların çok büyük bir kısmı anonimdir, mektuplar gönderildikleri yere göre başlık atılarak yayınlanmıştır[132].

Gazetenin genellikle son sayfaları düzeni ve sırası zaman zaman değişim göstermekle birlikte genelde şu kısımlardan oluşmaktadır; *"Havadis"* bölümünde kısa cümlelerle farklı konulardan haberler, *"Matbuat-ı Cedide"* kısmında cemiyet üyelerine ait yani çıkan yazılı eserlerin tanıtımı, *"İaneler"* kısmında ise yapılan bağışların sahipleri ve tutarları bulunmaktadır. Daha nadir bir sıklıkta rastlanan *"Açık Muharebe"* başlığında şahıslara yönelik açık mesajlara ve *"Matbuat"* kısmında ise çeşitli basım bilgilerine yer verilmektedir. Her sayıda gazetenin son sayfasının en sağ alt kısmında gazetenin basım yeri belirtilmektedir[133].

Osmanlı gazetesinin dili Türkçedir. Gazetede yayınlanan yazılarda kullanılan dil dönemine göre akıcı ve sade olarak kabul edilebilir. Bu yazılara nazaran gazetede yayınlanan mektuplarda daha süslü, geleneksel bir dil kullanımı dikkat çekmektedir. Gazetede yayınlanan bir yazıdan 7. sayıdan itibaren Fransızca ilave yapıldığını öğreniyoruz[134]. Yine gazetenin ilan kısmında aktarılan bilgilerden birer İngilizce[135] ve Almanca[136] ekler yapıldığını öğreniyoruz.

Gazetenin geneli incelendiğinde en çok ele alınan konular Girit ve Balkanlarda yaşanan sorunlardır. Ayrıca hemen hemen her sayıda II. Abdülhamit'e kişiliği ve politikalarına karşı yapılan eleştirilere yer verilmektedir. Dış politika konularında Rusya'ya dair yazılar ağırlıklı olmakla birlikte, İngiltere'ye dair yayınlanan makalelerin sayısı da dikkat çekicidir. İç politika konularında Osmanlıcılık fikrine yakın bir duruş göze çarpmaktadır. Türkçülük ve İslamcılık görüşleri de kendine yer bulmaktadır. Gazetede belirtilen fikir akımlarımdan farklı

[132] Gülser Oğuz, **Osmanlı Gazetesi (1897-1904)**, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 24.
[133] Osmanlı Gazetesi'nin 1-61. sayıları Cenevre'de, 120. sayıdan itibaren Kahire'de ve 136. sayıdan itibaren yayın hayatı son bulana kadar tekrar Cenevre' de basılmıştır.
[134] "İlan", **OG**, No: 7, 1 Mart 1898, s. 1.
[135] "İlan", **OG**, No: 17, 1 Ağustos 1898, s. 1.
[136] "İlan", **OG**, No: 52, 15 Kanun-i sani 1900, s. 1.

izler çeşitli makalelerde gözlemlenmektedir. Bu çeşitlilik gazete için bir geniş bir fikir yelpazesi oluşturmasının yanında, cemiyet üyelerinin kafa karışıklığını da yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sorunlarına karşı II. Abdülhamit'in ilga edilip meşrutiyetin ilan edilmesi düşüncesi ise sıkça dile getirilen ve gazetenin istikrarlı bir şekilde sunduğu tek çözüm önerisidir. Dış politikada ise, nadir örnekler hariç, büyük devletlere karşı anti-emperyalist bir tutum sergilenmektedir.

Gazetenin kurucuları Tunalı Hilmi, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Nuri Ahmet, Reşit, Halil Muvaffak, Akil Muhtar, Refik Bey'dir[137]. Osmanlı gazetesinin yazılarının ve mektuplarının tamamına yakını imzasız, anonim olarak yayınlanmıştır. Gazetede en çok imzası bulunan yazarlar Cenevre Ahmet Rıza, Damat Mahmut Celalettin Paşa ve Razi takma isimli bir yazardır[138].

3. Osmanlı Gazetesinin İstanbul Gazetelerine Bakışı

Osmanlı gazetesi çağdaşı olan, yurtiçinde yayın hayatını sürdüren, İstanbul'da hazırlanıp yayınlanmakta olan gazeteleri *"İstanbul Gazeteleri"* olarak adlandırmıştır[139]. Osmanlı gazetesi II. Abdülhamit'in iktidarı ve politikalarını destekler nitelikte yayın yaptığını belirttiği gazeteleri bu ortak tavırları sebebiyle de aynı başlık altında isimlendirmiştir. Osmanlı gazetesi *İstanbul Gazeteleri* 'nin yayın politikalarına karşı eleştirel yaklaşmış, bu gazetelerde yayınlanan bir kısım yazılara kendi içeriğinde yer vererek itirazlarını belirtmiştir. Osmanlı gazetesinde bahsi geçen nitelikteki yazılara dair önemli bir örnek şu şekildedir;

"...İnsan Malumat, Sabah, İkdam gibi İstanbul gazetelerini eline aldıkça nefreti hayrete, teessüf-i istikraha tebdil ediyor. Evvela bu gibi neşriyatı rezalete çeviren hükümete, sonra ona vasıta olarak milleti alçakça aldatmaya ve birtakım eracif ve dürûğ-u sahih tarzında ilan ile efkâr-ı umumiyeyi teşviş eyleyen gazetecilere lanethân olmamak elden gelmiyor..."[140]

---

[137] Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1980, s. 30.
[138] Gülser Oğuz, **a.g.e.**, s.25.
[139] "İstanbul Gazeteleri", **OG**, No:51, 1 Kanun Sani 1900, s.7-8; "İstanbul Gazeteleri", **OG**, No: 53, 1 Şubat 1900, s. 6-7.
[140] "İstanbul Gazeteleri", **OG**, No:51, 1 Kanun Sani 1900, s.7.

Alıntılanan kısımda II. Abdülhamit döneminin yüksek tiraja sahip, önemli gazetelerinden olan Malumat, Sabah ve İkdam gazetelerine karşı oldukça sert eleştirel ifadeler kullanılmaktadır. Bahsi geçen gazetelerin uydurma ve yalan haberler ile kasıtlı olarak kamuoyunu yanılttığı iddia edilmektedir. Gazeteleri hazırlayan kişilerden daha çok, II. Abdülhamit hükümetinin basının bu kötü durumda olmasına sebebiyet verdiği belirtilmektedir. Aynı yazının devamında ise gazetelerin içeriğine dair örnekler verilmektedir;

"...Gazete ele alındıkda eğer Cumartesi ise "selamlık resm-i alisi" namı tahtında nazara bir sürü elkab çarpar, mülekkab bu elkabın hiçbirinin kendine layık olmadığını bilir, fakat yine yazdırır. Ne kadar parlak ne kadar mütenevvi ve şaşaalı yazılsa o derece memnun olur, sahib-i gazeteyi yani şaklabanı taltif eder nişan verir, aylık bağlar. Bundan yüz bulan meddah bi riya dahi şimdiye kadar kullanılmamış Acem ve Arap lügatlarını birbirine merc ederek bir herze teşkil eder ve gazeteye dizilmeye başlar. Cihanban-ı adalet-i nişan, fahr-i mülk devran, halife-i Ali haslet, Sultan meali fıtrat, padişah der işam, halife-i bilend hemimi velinimet alimeyan, Zilullah fi elalem, nasıl iyi değil mi? Tababusda, mübalağada bir tümen ihsan ile sedd-i Çin yaptırmaya kalkışan eski Acem dalkavukları bugünkü gazetecilerimizin yanında pek yayan kalıyor…"[141]

Osmanlı gazetesi bahsi geçen yayınlarda *"şaklaban"* gazete sahiplerinin devletten maddi çıkarlar elde etmek amacıyla abartılı, zorlama bir dil kullanarak gazete sütunlarında II. Abdülhamit'e övgüler düzüldüğünü, yapılan dalkavukluğun karşılığında II. Abdülhamit'in memnun kalarak gazete sahiplerine nişan taktığı, gazetelerine maddi destek sağladığı belirtilmektedir. Osmanlı gazetesinin bu savını destekler nitelikte, II. Abdülhamit'in sansür uygulamalarının dışında, basın politikasının bir unsuru olarak uygun gördüğü gazete ve gazetecilere destek sağladığı da bilinmektedir[142]. Alıntılanan yazının devamında ise, gazetelerin yayınlandığı haber ve yorumlardan örnekler verilerek eleştiriler yapılmaktadır;

"İnsanın damarlarındaki kanı donduracak bir ilan vardır oda; 'Hulul eden viladet-i hümayun-u meymenet-i makrun münasebetiyle umum devaire sadaka-i

[141] "İstanbul Gazeteleri", **OG**, No:51, 1 Kanun Sani 1900, s.8.
[142] Mehmet Sena Kösedağ, **a.g.m.**, s. 122.

cihankıymet hazret-i zillullahi olmak üzere birer maaş itası hususuna irade-i merahimade-i hazret-i mülkdar-ı şerefsadir ve sünüh buyurulmuştur.' Çok güzel değil mi? Fakat bu kadar kansızlığa bu ilan azdır bile. Herkesin alnının teri olarak kesb-i istihkak maaş böyle bir şahsın sadakası olmak üzere ilan olunuyor da hala kimsede ses yok. Bundan sonra Ermeni vakasından beri kalıbı değiştirilmemiş vilayet-i şahanenin cümlesinde asayişin berkemal olduğunu gösterir birkaç satırdan mürekkeb bir herze. İmar-ı mülk ve millete, ticaret ve sanayiye müteallik makalelerle efkâr-ı umumiyeyi ticaret ve sanata sevk edileceği yerde "Avrupa'nın istikbali" (Ah muharrir efendi bizim istikbale dair bir şey yazsana) İngiltere'nin Transvaaldeki perişanlığı yahut Rusya ve Alman politikasının müttehid olduğu ve Devlet-i Aliye'nin dahi bu ittifakta dahil olduğunu makale-i siyasiyename altında koskoca bir hezeyanname okunur…"[143]

Alıntılanan kısımda en dikkat çekici kısım aktarılan bir haber ve bu habere yönelik yapılan eleştiridir. Osmanlı gazetesinin ismini vermediği bir İstanbul gazetesinden aktardığı kısımda *"veladet-i hümayun"* (padişahın doğum yıldönümü) kutlamaları sebebiyle devlet memurlarına birer maaş verilmesi kararı ilanına yer verilmiştir. Osmanlı gazetesi memurların çalışarak hak ettikleri maaşlarının padişahın sadakası olarak görülüp, verilmesine sert tepki göstermektedir. Yazının devamında örneği sunulan gazetenin içeriğinde, yurdun tamamında asayişin sağlanmakta olduğunu beyan eden haber aynı kalıpla sürekli tekrar tekrar yayınlanan bir saçmalık olarak nitelenmiştir. Alıntılanan yazının son kısmında ise bahsedilen gazetenin Osmanlı halkının yararına olabilecek konulara dair herhangi bir yazı yayınlanmadığı, bunun yerine yabancı devletlerin dış politikalarına dair *"hezeyanname"* olarak nitelenen yazıların yayınlandığı belirtilmektedir[144].

Osmanlı gazetesinde iktidara yakın olarak görülen basına karşı yapılan genel eleştirilerin yanı sıra, nadiren de olsa bu gazetelerde yayınlanan bir kısım yazılarda sunulan savı çürütmek ya da farklı yönde görüş belirtmek amacıyla doğrudan cevap niteliğinde yazılara yer verilmektedir. Örnek olarak, Osmanlı gazetesinde yayınlanan bir yazıda Servet gazetesinde yayınlan bir makale eleştirilmiştir. Yayınlanan

[143] "İstanbul Gazeteleri", **OG**, No:51, 1 Kanun Sani 1900, s.8.
[144] "İstanbul Gazeteleri", **OG**, No:51, 1 Kanun Sani 1900, s.8.

makalede Yunanistan'da yaşanan bir olay üzerinden Servet gazetesinin meclis kurumuna yönelik negatif yorumlarda yapılmasına Osmanlı gazetesi tepki göstermiştir. Osmanlı gazetesi, Servet gazetesinin meclis kurumunu kasıtlı olarak halk nezdinde itibarını zedelemek amacıyla yazının kaleme alındığını belirterek gazetenin tutumuna karşı çıkmıştır[145]. Osmanlı gazetesinde II. Abdülhamit döneminin süreli yayınlarına yapılan eleştirilerin haricinde basın yayın faaliyetlerinin tamamına yönelik değerlendirmeler de yapılmaktadır. Bu yazıların bir örneği şu şekildedir;

"...Almanya'da geçen 1898 senesi zarfında 17.332 kitap tab ve neşredilmiştir. Küçük risalelerle, vakit vakit neşredilen mecmualar bu hesaba dahil değildir. Vicdanlarını birkaç maden parçasına satan heriflere kendinizi "maarifperver", "muhyi-i alim ve maarif" ilan ettirmekten ne hasıl olur? Erbab-ı basirete böyle bir istatistik gösterebilir misiniz? Siz ahaliyi, bir hayvan sürüsü menzilesinde bırakmak fikrinde ısrar ediyorsunuz. Sizin cülusunuzdan evvel hiç olmazsa her sene 3-4 bin kitap telif ve tercüme olunur idi. Bugün maarif nezaretinin haya etmeksizin neşrettiği istatistiklerde 320 bu kadar gün olan bir sene zarfında kitap denecek 320 kitabın değil risalenin bile neşredilememiş olduğu görülüyor..."[146]

Osmanlı gazetesinden alıntılanan yazıda Almanya'da ve Osmanlı Devleti'nde bir yıl içerisinde yayınlanan kitapların istatistikleri verilerek kıyas yapılmaktadır. Osmanlı gazetesi yaptığı eleştiride basında II. Abdülhamit'in *"maarifperver"* olarak ilan edilmesine karşılık yayınlanan kitap ve makale sayısının oldukça düşük olduğu belirtilmektedir. Bu durumdan II. Abdülhamit'i sorumlu tutan Osmanlı gazetesi II. Abdülhamit'ten önceki dönemlerde basılan eser sayısının çok daha fazla olduğu, II. Abdülhamit'in halkı bilinçli olarak cahil bırakmayı hedeflediği iddia edilmektedir[147].

[145] "İstanbul Gazeteleri", **OG**, No:53, 1 Şubat 1900, s.7-8.
[146] "Havadis", **OG**, No: 46, 15 Teşrinievvel 1899, s.8.
[147] Gös. yer.

II. Bölüm

OSMANLI GAZETESİNİN II. ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKIŞ SÜRECİNE VE İLK DÖNEMLERİNE BAKIŞI

A. MİTHAT PAŞA, V. MURAT ve II. ABDÜLHAMİT

1. Mithat Paşa ve V. Murat'ın Tahta Çıkışı

Osmanlı gazetesi II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yirmi ikinci yılında yayın hayatına başlamıştır. Osmanlı gazetesinde ağırlıklı olarak güncel siyasi olaylara yer verilmesinin yanı sıra, gazetenin yayın hayatının öncesinde yaşanmış tarihsel nitelikte, önemli görülen olaylara dair bilgi ve yorum içeren yazılar da göze çarpmaktadır. Örneğin; Rusya, Fransa, Almanya gibi Avrupa devletlerinin kısa tarihlerinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin geçmiş tarihi ile ilgili yazılar Osmanlı gazetesinde yayınlanmıştır. Bu tip yazılardan en dikkat çekici olanları ise II. Abdülhamit'in Osmanlı Devleti tahtına çıkış süreci, Kanun-i Esasi'nin ilanı, V. Murat, Mithat Paşa'nın hayatları ve II. Abdülhamit ile olan ilişkileri ele alınarak yapılan değerlendirmelerdir. Bu konuların nispeten daha çok göze çarpmasının nedeni ise gazetede tarihsel nitelikteki diğer konuların aksine, V. Murat ve Mithat Paşa hakkında benzer konuların tekrar tekrar işlenmesidir[148]. Osmanlı gazetesi Mithat Paşa ve V. Murat üzerinden II. Abdülhamit'e karşı sert eleştiriler yapmaktadır.

Osmanlı gazetesinde Mithat Paşa "şehit", "millet babası", "mukaddes kişi" olarak tanımlanmış ve icraatlarından övgü ile bahsedilmektedir. Osmanlı gazetesinde

[148] Mithat Paşa'nın konu alındığı makaleler için bkz.; "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898 s. 1-4; "Sultan Hamid'le Midhat Paşa Muhaberatından", **OG**, No: 93, 1 Teşrinievvel 1901 s. 3–4; "Takrir", **OG**, No: 100, 15 Kanun-i sâni 1902, s. 3; "Hatırat", **OG**, No: 99, 1 Kanun-i sâni 1901, s. 4.

II. Abdülhamit eleştirileri yapılırken Mithat Paşa'nın mektup ve hatıratları da sunulan argümanları desteklemek için kullanılmaktadır.

Mithat Paşa 1822 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ahmet Şefik'tir. Babası kadılık görevi yapmış olan Hafız Mehmet Eşref Efendi'dir[149]. Ahmet Şefik başarılı bir eğitim hayatı geçirmiş, Arapça ve Farsça öğrenmiş, dönemin önemli hocaları olan Şeyh Safa Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa'dan dersler almıştır. İlk olarak Divan-ı Hümayun kaleminde çalışmaya başlamış, burada gösterdiği başarı üzerine kendisine "Midhat" mahlası burada verilmiş, bu tarihten itibaren "Midhat" ismiyle anılmıştır.

İlk taşra görevini 1844 yılında Tahrirat Katipliği yardımcısı unvanıyla atandığı Şam'da yapmıştır. Aldığı görevlerde çeşitli başarılar göstererek önemli bir bürokrat haline gelmiştir. Başkatiplik, çeşitli vilayetlerde valilik, nazırlık gibi üst düzey görevlerde başarılarını sürdüren Mithat Paşa ilk kez 1872'de Sadrazamlık görevine getirilmiştir[150]. Altı ay kadar sadrazamlık yaptıktan sonra, saray ile arasında oluşan görüş ayrılıkları ve problemler nedeniyle görevinden azledilmiştir. Görevden alınmasıyla sonra bir süre devlet görevinden uzak kalmış, fakat ilerleyen yıllarda kısa süreli bürokratik görevlerde bulunmuştur. 1875 yılında Mahmut Nedim Paşa hükümetinde Adliye Nazırlığına getirilmiştir. Fakat devletin yaşadığı mali buhran, balkanlarda önlenemeyen isyanlar ve idari sorunların çözümsüz kalmasını protesto etmek amacı ile aynı yılın Kasım ayında görevinden istifa etmiştir[151].

Mithat Paşa Adliye nazırlığı görevinden istifa ederek ayrıldıktan sonra İstanbul'da kaldı, mevcut siyasi durumdan rahatsız muhalif çevreler ile temaslarda bulundu ve muhalif grup içerisinde önemli bir konuma geldi. Devletin buhranlı süreçten çıkması için meşruti bir rejime geçilmesi gerekliliği, anayasa ve parlamento gibi kurumların meydana getirilmesi fikri bu grup arasında yaygın kanıydı[152]. Yaşanan buhrandan çıkılamaması sebebiyle hükümete karşı tepkiler artınca, Mithat

[149] Yaşar Şahin Anıl, **Osmanlı Döneminde İki Dava; Şeyh Bedrettin ve Mithat Paşa Davaları**, İstanbul 1995, s. 161.
[150] Mehmed Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1948, s. 196.
[151] Şefik Direnoğlu, **Büyük Demokrasi Şehidi Mithat Paşa**, Tarihi Yayınlar, İstanbul, 1959, s. 10.
[152] Şefik Direnoğlu, **a.g.e.**, s. 12.

Paşa'nın da içinde olduğu muhalif çevre iktidar alternatifi haline geldi. Protestolar sonucu Mahmud Nedim Paşa hükümeti azledildi. Kurulan yeni hükümette Mithat Paşa Şura-yı Devlet reisliğine getirildi[153]. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten çıkartılması için yapılan hükümet değişikliğinin yetersiz olacağına inanan meşrutiyet yanlısı grup içerisinde reformların yapılmasında en önemli engelin mevcut padişah Abdülaziz olduğu düşüncesi hakimdi. Sultan Abdülaziz'in hal edilmesi için çalışmalar başlatıldı.

Abdülaziz'in protokol sırasına göre veliahdı Şehzade Murad Efendi'dir. Şehzade Murad'ın Yeni Osmanlılar ile temasları mevcuttu. Şinasi ve Namık Kemal gibi dönemin önemli aydınları ile meşrutiyet, demokrasi, hürriyet konularında fikir alışverişi yapması, bu kavramlara sıcak bakması yenilikçi kadrolar için umut kaynağı oldu[154]. Şehzade Murat ile yapılan görüşmelerde kurulması planlanan meşruti idareye ve yapılacak çeşitli düzenlemelere engel olmayacağına dair garantiler alındı[155]. İstedikleri güvenceleri elde eden Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ve Mithat Paşa'nın başını çektiği devlet adamlarından oluşan grubun girişimiyle Sultan Abdülaziz tahttan indirildi. Yerine V. Murad 30 Mayıs 1876 tarihinde padişah ilan edildi[156].

"...Sultan Murad Abdülmecid Han'ın talim ve terbiyece en ziyade mazhar-ı dikkat ve ihtimamı olmuş şehzadelerinden idi. Son derecede halim, mütevazi, ala fikar, edib ve hürriyetperver idi. Bu derece rikkat ve rafet-i tabi'e malik bir padişaha ne kardeşleri ve ne de hanedanı arasında tesadüf edilemez..."[157]

V. Murat'tan Osmanlı gazetesi övgü ile bahsetmekte, "meşru hükümdar" ve "mağdur" olarak anmaktadır. V. Murat'ın II. Abdülhamit'in aksine başarılı bir devlet yönetimi sergileyebilecek niteliklere sahip olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'na faydalı bir padişah olabileceği belirtilmektedir;

---

[153] Mehmed Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s. 197.
[154] Cevdet Küçük, "V. Murad", **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006, s.184.
[155] Mehmet Aldan. "Mülki İdarede İz Bırakanlar: Mithat Paşa", **Türk İdare Dergisi**, S. 374, Ankara 1987, s. 249.
[156] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, s. 352.
[157] "Sultan Murad-ı Mazlum", **OG**, No: 137, 12 Ağustos 1904, s. 2.

"...Padişah cabir hile ve desiselerle o hayırhah, adil padişahı Çırağan Sarayı'na hapis ile makamını gasp edeli yirmi sekiz sene oldu..."[158]

2. V. Murat'ın Hâl Edilmesi ve II. Abdülhamit'in Tahta Çıkış Süreci

a. V. Murat'ın Sağlık Durumu

Osmanlı gazetesi. V. Murat'ın hükümranlık hakkının II. Abdülhamit tarafından gasp edildiğini iddia etmekte, II. Abdülhamit'in hükümranlığını gayrimeşru olarak görmektedir. Osmanlı Gazetesine göre V. Murat'ın tahttan indirilme sebebi olarak gösterilen ruhsal sağlık problemi geçici ve tedavi edilebilir niteliktedir. II. Abdülhamit V. Murat'ın doktorlarında değişikliğe gitmiş ve durumu manipüle ederek hastalığın kalıcı ve tedavi edilemez olduğu yönünde gerçeğe dayanmayan raporlar yazdırmıştır. Oluşturduğu bu kanı ile V. Murat'ın hal edilmesi ve yerine kendisinin tahta çıkartılmasını zaruri hale getirmiştir[159].

Osmanlı gazetesinde bu iddiaları içeren, V. Murad'ın yerine II. Abdülhamit'in tahta çıkış sürecinin konu alındığı yazı şu şekildedir;

*"Sultan Murad-ı Hams**

Sultan Murad'ın tarihçe-i felaketini yazmak canhıraş bir facia tasvir etmektir. Sultan Murad, hilafetin nadiren yetiştirdiği vücutlardan ve asr-ı hazırın en büyük kurbanlarındandır. Sultan Murad hürriyetperver, kerim, asır ve zamanın istilzam ettiği ıslahatı takdir eder, hasenat ve mahasinin perestişkarı bir hükümdardır. 1293'de taht-ı Osmaniye çıktığı zaman yegâne teemmül ettiği şey memleketini Avrupa memalikinin derece-i ümran ve refahına is'ad etmek idi. Sultan Murad'ı halk bir peder gibi, bir aile pederini nasıl severse öyle severdi münevver ahali, böyle bir padişahı tahtında görmekle ne tatlı ne bülend emellerin husuluna muntazır bulundu!

**Bu makale evvela Fransızca olarak kaleme alınmış ve Paris'te müntesir (Rov Dorop)'ta ve Fransızca Meşveret'te neşr olunmuştur.*

---

[158] "Sultan Murad-ı Mazlum", **OG**, No: 137, 12 Ağustos 1904, s. 2.
[159] "Sultan Murad-ı Hams", **OG**, No: 43, 1 Eylül 1899, s. 1.

Heyhatlar! O ruhperver intizarlar bile çok sürmedi.

Memleketini harap, tebaasını – her nokta-i nazardan – mağdur ve bitap gören şehriyar-ı nev, bin türlü şeda'id hissiye maruz oldu.

Sultan Aziz şeyhülislam Hayrullah Efendi merhumun verdiği fetva-i şerif ile ve Mithat, Hüseyin Avni, Mahmut Reşat paşaların muarenet hamiyetkerane ile hal edilmişti. Sebep-i hal istibdad ve israfı idi. Sultan Aziz son derece mağrur "Taçlı"lardan olmakla ar-ı mahlûiyete tahammül edemeyerek intihar etti…"[160]

Yazının ele alınan kısmında Sultan Murad'tan övgü ile bahsedilmekte, Osmanlı Devleti'ne önemli katkılarda bulunulabilecek nitelikleri sebebiyle o dönemde halkın V. Murad'ın tahta çıkmasından oldukça memnun olduğu belirtilmektedir. Dikkate değer bir diğer kısım ise, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme sebepleriyle, üzerinden uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen tarihimizin tartışmalı konularından biri olan Sultan Abdülaziz'in vefatı meselesi üzerine net beyanatlar verilmesidir[161]. Aynı yazının devamında;

"…Sultan Murad vukuat-ı intiharı müthiş bir teessürle işitti. Bu vukuda en ziyade müteessir ve dilhun eden şey, Sultan Aziz'in kendi tarafından hal ve ihlak olunması hakkında hasıl olabilecek zehab idi. Bundan başka vükela tarafından Abdülaziz'in hayatına suikast edilmiş olması şüphesi zihn-i hümayununu tahdiş ediyordu.

Vaka-i intihar, on yedi tabibin imzasını havi raporla tasdik olundu. Fakat yine biçare Sultan Murad'ın ıztırap-ı derunu tehaffüf etmedi. Gönlündeki ceriha-i tereddüdün kanını diktirmeye hiçbir şey, hiçbir kimse muvaffak olamıyordu.

Ali kalpli padişah, vakayı işitir işitmez ağlaya ağlaya:

"Vükelam beni rüsva etti… Ben ona (yani amcası Abdülaziz'e vaat etmiştim, hayatına kimsenin teaddi edemeyeceğini söylemiştim. Ah hainler canına kıydılar!

[160] "Sultan Murad-ı Hams", **OG**, No: 43, 1 Eylül 1899, s. 1.
[161] Gös. yer.

Şimdi beni bir katil veya hiç olmazsa şerik cinayet gibi telakki edecek. Lanetler olsun! Eyvah! diye feryat etti...”[162]

“…Sultan Murad daha bu vaka-i intihardan mütevellid tesirat şedidesi sükûn pezir olmaksızın müla’an Çerkes Hasan kıtali[163] *serzede-i zuhur oldu. Bu kıtal bela-i alem bihak benam olan padişah-ı hazır Abdülhamit tarafından tertip olunmuştu. Bundan mukasıd caniyetesi memleketini erbab vicdandan mahrum etmek idi. Hain, daha o andan memleketi, milleti harap ve güryan etmeye başlamıştı.*

Çerkes Hasan Paşa kıtalinin ne kadar dehşetle vukua geldiği malumdur. Abdülhamit sayesinde bin kere merhametle yad edilmeye layık görülen Sultan Aziz’in kelb-i sadıkı Çerkes Hasan, Mithat Paşa’nın konağında vükelanın meclis akd etmiş oldukları sırada hüda ile meclis salonuna girerek vükeladan hamiyetli serasker Hüseyin Avni Paşa’yı, hariciye nazırı Reşat Paşa’yı, asakir ve muhafızlardan birçoğunu şehit etmişti.

Bu kanlı vaka Sultan Murat’ın kalb-i hassasında son derece azim teessür hasıl etmiş ve intibah-ı dimağı ve asabiyeti, teheyyüç ve teessürle nihayet derecede müşted olmuştu. Bir tabip-i hususinin celbiyle şehriyar müteşennic ile asabın tedavisi lüzumu tahakkuk etmişti. Celb edilen tabip Viyana etıbbâ-i hazıkasından doktor (Lidersdorf) idi. Doktor şevketli hastasını muayene ettikten sonra hastalığın geçici bir (buhran-ı asabi) den ibaret olduğunu ve kırık gün zarfında kemalen iade-i afiyet mümkün olacağını beyan ve temin eyledi…”[164]

Bu kısımda ise, V. Murat’ın tahttan indirilmesine sebebiyet verecek sağlık sorunlarının meydana gelme sebeplerine yer verilmektedir. Hal edilmiş olan Sultan Abdülaziz’in tartışmalı ölümü ve Çerkes Hasan Paşa vakasının[165] halihazırda ruhsal sağlık sorunları yaşamakta olan V. Murat’ın durumunu daha da kötüleştirdiğine değinilmektedir. Bu bölümün son kısmında ise, V. Murat’ın yaşadığı ruhsal

[162] “Sultan Murad-ı Hams”, **OG**, No: 43, 1 Eylül 1899, s. 2.
[163] Çerkes Hasan Paşa olayı hakkında detaylı bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çerkes Hasan Vak’ası “, **Belleten**, C: IX, S. 33 Ankara 1945, s. 82-105.
[164] “Sultan Murad-ı Hams”, **OG**, No: 43, 1 Eylül 1899, s. 2
[165] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 104.

sorunların, kendisini tedavi eden doktor tarafından geçici ve tedavi edilebilir olarak teşhis edildiği bilgisi verilmektedir.

"...Hırs ve denaeti daha çocukluğunda celb-i dikkat olmuş olan Abdülhamit, doktor (Lidorsdorf) un Sultan Murat'ı işfa edeceğini ve bu suretle varis olacağı taht-ı bedbahta geçeceği zamanın teehhür edeceğini düşündü. Bin hile ve hıyanet ile Doktor (lidorsdorf) u memleketine iade ve yerine İtalyalı (Kapoleone) isminde, cahil ve vicdansız bir hekimi ikame ve bu herifi, hastalığın nakabül-ü şifa olduğunu tasdik etmekle tevzif eyledi.

Doktor (Lidersdorf) Sultan Murad'a karada, denizde küçük seyahatler, hiddet-i asabiyeyi tadil edecek, arabaya, ata kayığa binerek gezmek gibi vesayada bulunmuştu.

Gasb-ı saltanat olan cani Abdülhamit, melun-u şirk cinayeti hekim (Kapoleone) ise bilakis şehriyar meali şiarın tefrid ve hapsini istilzam etti. Ve kıta ki mazlum Sultan Murad-ı Hamsin buhran-ı asabiyetinden eser kalmadı, kendisini meslub-ul hukuk bir mahpus buldu! Vaveyla! ..."[166]

Osmanlı gazetesinden alıntılanan bölümde II. Abdülhamit'in *"hile ve hıyanet"* ile V. Murat'ın tedavi sürecine müdahil olduğu iddia edilmektedir. Osmanlı gazetesine göre, II. Abdülhamit, V. Murat'ın sağlık sorununu kullanarak tahta çıkmayı hedeflemiştir. Bu amaçla V. Murat'ın hastalığının tedavi edilebilir olduğu teşhisini rapor eden Doktor Leidesdorf yerine Doktor Kapoleone II. Abdülhamit 'in girişimleri ile göreve getirilmiştir. Yine gazetenin iddiasına göre Doktor Kapoleone'de bilerek koyduğu yanlış teşhis ile Sultan V. Murad'ın tahtan indirilmesinin yolunu açmış, hastalığı düzelmesine rağmen hapis hayatı yaşamasına sebep olmuştur[167].

Devlet ricali padişah V. Murad'ın sağlık sorunlarının çözümlenmesi için uğraş vererek durumu gizli tutmaya çalıştı. Padişahın durumu sebebiyle cülus töreni kısa kesilmek zorunda kalınmıştır. Eyüp Sultan'da yapılması gereken kılıç merasimi

[166] "Sultan Murad-ı Hams", **OG**, No: 43, 1 Eylül 1899, s. 2.
[167] Gös. yer.

de gerçekleştirilememiştir. Yabancı devlet elçileri ile V. Murad'ın görüşmesi mümkün olmayınca dedikodular ortaya çıkmaya başlamış, aksi yöndeki çalışmalara rağmen, padişahın durumu gizli tutulamamıştır[168].

Doktor Kapelone'nin padişaha uyguladığı sülük tedavisi gibi girişimleri sonuçsuz kalmıştır[169]. Tüm çabalara rağmen tıbben bir ilerleme kaydedilememiştir[170]. Sürecin uzamasıyla oluşan belirsizlik idareciler üzerindeki baskıyı arttırmış, nihayetinde devlet ricalinde V. Murad'ın tedavi ile düzelemeyeceği, sağlık sorunlarının kalıcı olduğu kanısıyla padişahlık görevine devam edemeyeceği fikri kabul görmüştür.

b. Mithat Paşa ve Şehzade Abdülhamit

V. Murad'ın yerine, protokole göre tahtın veliahdı kardeşi Şehzade Abdülhamit Efendi idi. Mithat Paşa ile Abdülhamit arasında görüşmeler yapılarak meşruti yönetim ve Kanun-i Esasi konularında anlaşma sağlandı[171]. Yapılan görüşmeler olumlu sonuçlanınca veliaht Şehzade Abdülhamit Efendi'nin Osmanlı Devleti padişahı olmasının önünde herhangi bir engel kalmadı. Osmanlı gazetesinde yayınlanan yazıda, taht değişikliği sürecinde Mithat Paşa ile veliaht Abdülhamit Efendi arasında gerçekleştirilen görüşme ve Kanun-i Esasi konu ele alınarak şu şekilde değerlendirilmiştir;

"Tarihten Bir Sahife

Kanun-i esasi denildiği zaman kurban-ı millet Mithat Paşa'nın kefen hunalüdüne bürünmüş olduğu halde göz önüne gelmemesi adîm'ül-imkândır. Millet-i Osmaniye'nin refahı yolunda feda-i nefes ve hayat eden menba-i fezail, devletin akıbet-i halini, milletin duçar olmakta bulunduğu nekbeti herkesten evvel görmüş, düşünmüştür. Anbean girdab-ı inkıraza doğru yuvarlanıp gitmekte olan vatanı tek başına o zayıf ve tevana kollarıyla kucaklamaya çalışmıştır. Hakan-ı merhum

---

[168] Cevdet Küçük, **a.g.m.**, s.183.
[169] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, s. 346.
[170] V. Murad'ın tedavi sürecine dair detaylı bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", **Belleten**, C. X, S. 38, s. 114-147.
[171] Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**..., *s.* 55.

Abdülaziz'in mecnunane israfatiyle beraber mukarrerlerinin menfaat-i şahsiye uğurunda mürtekip oldukları ahval-i denaetkeranenin önünü almak mümkün olmadığını görünce kendisinde tebdil-i saltanat tasvir hasıl olmuş ve bu tasvirini icra edebilmiş ise de makam-ı hilafet ve saltanata gelmiş olan Sultan Murad'ın muvakkat keyifsizliği ve bu sırada zuhur eden gavail-i dahiliye ve hariciyenin kesret ve ehemmiyeti Mithat Paşa'yı şaşırtacak derecede düşündürdü. Mamafih Sultan Murad'dan sonra veraset-i saltanat olacak olan Abdülhamit'in akil, zeki (muhibmalik-ü millet) görünmesi Mithat paşayı bir ümide düşürdü. İşte bu ümit iledir ki Mithat Paşa bir gün Abdülhamit'in ikamet etmekte olduğu Kâğıthane kasrına hafiyen gidip (o zaman) Abdülhamit Efendi ile müzakerata girişti: Bunca asırdan beri o iza-i şan galibiyetle aktar-ı aleme lüle-endaz olmuş, ve hatta bir aralık cihangir olmak derecelerine itila eylemiş olan Devlet-i Osmaniye'nin bir tehlike-i azime içinde bulunduğunu ve bu tehlikenin bertaraf edilmesine herkesten ziyade varis-i saltanat olanların çalışması lazım geleceğini gayet hakimane bir surette anlatır. Bunun üzerine aralarında şöyle bir muhavere cereyan eder:

Abdülhamit – Fikrinizdeki isabeti takdir ve teslim ediyorum. Fakat, varis-i saltanat olanların elinden ne gelir?

Mithat Paşa- Her şey. Hiçbir şey gelmese bile aba ve ecdadının eserine iktifa etmek ve milleti uğurunda feda-i hayat eylemek elinden geleceğine şüphe etmezsiniz.

Abdülhamit – Evet ...! Fakat, manasız yere terk-i hayat etmenin manası var mıdır?

Mithat Paşa – Bundan daha manalı bir şey olamaz itikadındayım.

Abdülhamit – Bu gibi hususatta büyücek bir yardımı olmazsa hiçbir şey yapılamaz.

Mithat Paşa – Millet buyurduğunuz hab-ı gaflet içinde kala kala gözleri çapaklanmış, kalpleri donmuş, beyinleri muhtel olmuş birtakım zavallılardır. Onlardan şimdiki halde hiçbir şey beklenemez. Alel husus ortada harp korkusu bulunduğu bir vakitte tebdil-i saltanat teşebbüsü onlara katiyen ihsas edilmemeli biz yani heyet-i vükela onların yapacağından daha iyisini yapabiliriz. Zaten her şey hazırdır.

Abdülhamit – Pekâlâ. Sultan Murad'ı az vakit içinde hal edeceğinize beni nasıl temin edebilirsiniz?

Mithat Paşa – Bu babda sizi temine medyun değilim. Maksat selamet-i mülk ve vatana çalışmaktır. Husul-u muvaffakiyet Allah'ın inayetine abistedir..."[172]

Yazının alıntılanan kısmında, Padişah V. Murad' tan sağlık sorunlarının düzelmemesi sebebiyle, kendisinden zorunlu olarak vazgeçildiği belirtiliyor. Mithat Paşa'nın protokol sırasına göre veliaht olan Abdülhamit Efendi ile görüşmesine yer verilmiştir. Osmanlı gazetesine göre Mithat Paşa, o zamanlarda Şehzade Abdülhamit'i değerli bir şahsiyet olarak görmekte, uyum içinde çalışabileceğine inanmaktadır. Gazetenin aktardığı diyaloğa göre Mithat Paşa ve Şehzade Abdülhamit devletin içinde bulunduğu buhranlı durumdan çıkması için yapılması planlanan değişiklikler üzerinde mutabık olmuşlardır. Aynı yazının devamında ise Kanun-i Esasi'ye karşı II. Abdülhamit'in tutumu ele alınıyor;

"...İşte bu muhavere bir süre daha devam ettikten sonra Mithat Paşa Abdülhamit'in önüne bir layiha koyar. Abdülhamit bunu kemal-i dikkatle tekrar tekrar okur. (Pekâlâ olmuş) der. Şu sözünden buna dair evvelce de aralarında muhaverat vuku bulmuş olduğu anlaşılır. Abdülhamit bu layihanın zirini imzalar. İşte bu layiha "Kanun-i Esasi" dir.

Abdülaziz'in, müteakiben de Sultan Murad'ın ne suretle hal olundukları ve Mithat Paşa tarafından ne gibi tedabir ittihaz edildiği hemen herkesin malumu olduğu için tekrarına hacet görülemez. Abdülhamit iclas olunup ta Kanun-i Esasi daha neşir olunmadan işin rengi değişti..."[173]

Alıntılanan kısımda Şehzade Abdülhamit Efendi'nin Kanun-i Esasi'yi ve Mithat Paşa'nın sunduğu düzenlemeleri kabul ettiği belirtiliyor. Nitekim devlet adamları ve şehzade arasında fikri uyum sağlanması üzerine Vükelâ Meclisi 30 Ağustos 1876'da yaptığı toplantıda V. Murad'ın tahtan indirilip, Abdülhamid'in tahta çıkartılmasına karar verdi. Ertesi gün Şeyhülislam fetvası okundu. Fetvada

[172] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 1.
[173] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 2.

Sultan Murad'ın sinirsel sorunları sebebiyle görevini yapamadığı belirtiliyordu. 31 Ağustos 1876 günü V. Murad hal edilerek kardeşi Abdülhamid tahta çıkarıldı. Böylece V. Murad'ın doksan üç gün süren saltanat dönemi sona erdi[174]. Bu çalkantılı süreç içerisinde, V. Murad'ın sağlık sorunları sebebiyle Kanun-i Esasi'nin ilanı ve planlanan düzenlemeler hayata geçirilememiştir.

Osmanlı gazetesinde V. Murat'a dair yazılardan başka veliaht niteliği taşıyan herhangi bir Osmanlı hanedan üyesi öne çıkarılmamış, bahsi geçmemiştir. Gazetede açıkça belirtilmemekle birlikte II. Abdülhamit'in herhangi bir sebeple hükümdarlığının sona ermesi durumunda Osmanlı gazetesi için Osmanlı Devleti tahtının tek adayının V. Murat olduğu yargısına ulaşılabilir[175].

3. II. Abdülhamit ve Mithat Paşa Arasındaki Güç Mücadelesi

a. Kanun-i Esasi ve Abdülhamit

II. Abdülhamit tahta çıktığı sırada Osmanlı Devleti önemli bir buhranın içinden geçmekteydi[176]. Tahta çıkmadan önce yapılan görüşmelerde Mithat Paşa ve Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa ile uyum içinde çalışabileceği izlenimi vermişti. Cülusundan sonra verdiği hattı hümayunda beklentilerin aksine meşrutiyet ilanına yer vermemesi, bu konuda güvenceler verdiği devlet adamlarında hayal kırıklığına sebep olmuştur[177]. II. Abdülhamit'in Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa ile bir kısım atamalarda görüş ayrılıklarına düşmesi, kendisinin tahta çıkmasını sağlayan paşalara karşı girişeceği güç mücadelesinin ilk emarelerini ortaya çıkarmış oldu. Nitekim 8 Ekim 1876'da II. Abdülhamit'in iradesiyle Mithat Paşa'nın başkanlığındaki

[174] Cevdet Küçük, "V. Murad", **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006, s.185.
[175] V. Murad'ın konu edildiği makaleler için bkz.; "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 1-4; "İhtar", **OG**, 1 Mart 1899, No: 31, s. 1; "Sultan Murad-ı Mazlum", **OG**, 12 Ağustos 1904, No: 137, s. 2; "Feryad Sultan Murad", **OG**, 20 Eylül 1904, No: 139, s. 2; "Mekâtib: İstanbul'dan", **OG**, No: 54, 15 Şubat 1900, s. 4; "Sultan Murad Hamis", **OG**, 1 Eylül 1899, No 43, s. 1.
[176] Yılmaz Öztuna, **II. Abdülhamit Zamanı ve Şahsiyeti**, İstanbul 2008, s. 27.
[177] Yavuz Özgüldür, "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu ", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 4, Ankara 1994, s. 319.

komisyona Kanun-i Esasi'nin hazırlanması görevi verildi. Komisyonun içinde ve dışında meşruiyete karşı sıcak bakmayan saray mensupları ve devlet adamları mevcuttu. Mithat Paşa devletin bulunduğu durumdan çıkması için meşrutiyetin gerekli olduğuna inanmaktaydı. Bu düşüncesi doğrultusunda karşılaştığı muhalefete rağmen Kanun-i Esasi'nin ilanı ve meşrutiyete geçiş için yoğun çaba sarf etmiştir[178].

Saltanatının ilk aylarında II. Abdülhamit açıktan Kanun-i Esasi'ye karşı muhalif bir tutum sergilememiştir. Osmanlı gazetesi bu noktada II. Abdülhamit'in şehzade olduğu dönemin aksine Kanun-i Esasi'ye karşı olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiayı ispat için, Osmanlı gazetesi II. Abdülhamit tarafından yazılıp Mithat Paşa'ya gönderildiği iddia edilen şu mektuba satırlarında yer vermiştir;

"*…Mithat paşaya yazdığı şu mektup meseleyi sarahaten ifhama kafidir. Suret-i Mektup:*

Vezir-i sadakat semirim Mithat Paşa

Ben gayri resmi huzurumuza takdim ettiğiniz kanun-i esasi layihası manzurumuz oldu. Bunun ahkam-ı şamilesinde usul ve istidat-ı memlekete muvaffak olmayan şeyler görüşmüştür. Efkarımız memleketin temin-i istikbaline kifaf ey edecek bir idare-i sahihe vaz 'ine masruf olduğundan bu babda ibraz olunacak mesai (ba's) takdirimiz olur. Kaldı ki ittihaz olunacak Tanzimat-ı cedide ve tebaamızın ihtiyacatının hukuk-u hükümetle telifi dahi eazz-ı makasımızdandır. Binaen biryan layiha-i mezkûra havass-ı vükelamız beyanında bit 'tezekkür esas-ı mezkura göre ta' dil olunmak matlubum olduğunu tebliğ-i selamımla beraber sadrazamımıza ifade ve işbu emrimizi dahi irae edesiniz. Herhalde emri maksadımıza göre asar-ı reviyyetmendi ibraz eylemeniz hamiyyet-i müsellemenizden mamul ve işarımızın sadrazamımızla beyninizde mektûm kalması matlubdur.

Fi 9 Safer 93

Abdülhamit" [179]

---

[178] Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı**", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 26, S. 1, Ankara 2006, s. 260.
[179] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 2.

II. Abdülhamit tarafından Mithat Paşa'ya yollandığı iddia edilen mektupta padişahın Kanun-i Esasi'de uygun bulmadığı kısımlara dair düzenleme emrettiği bilgisi anlaşılmaktadır. Osmanlı gazetesini bu mektuba dair değerlendirmesi ise şu şekildedir;

"...Abdülhamit şehzadeliğinde verdiği özünü, imzasını birçok uğraştıktan sonra, işte bu mektupla geriye aldı. Mektubun nihayetlerine dikkat olunursa anlaşılıyor ki: Abdülhamit imzasını geri aldığını söyledikten maada bir de Sadrazam Rüştü Paşa ile Mithat Paşa'yı birbirine tutuşturmaya kıyam etmiştir..."[180]

Yapılan değerlendirmede II. Abdülhamit'in sözünden dönerek şehzadelikte verdiği güvencelerden vazgeçtiği saptamasının yanı sıra, aynı mektupta Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ile Mithat Paşa arasında bir güç mücadelesi yaratmak istediği iddia edilmektedir[181].

Kanun-i Esasi'nin oluşturulması için kurulan komisyon çalışmalarını Mithat Paşa'nın liderliğinde sürdürmekteydi. Mithat Paşa bu süreçte Kanun-i Esasi'nin içeriğine dair muhalif tutumlarla karşılaşmıştır. Örneğin, padişaha dilediği kişileri sürgüne gönderme yetkisi veren Kanun-i Esasi'nin 113. Maddesi II. Abdülhamit ve Mithat Paşa arasında anlaşmazlığa yol açmıştır. II. Abdülhamit bu tasarı ile talep ettiği yetkiyi padişahlık makamının doğal hakkı olarak görüyordu. Diğer taraftan padişaha hukuk üstü bir güç veren bu tasarıyı kanuna eklemek istemeyen Mithat Paşa, padişahın ve kendisine muhalif paşaların etkisiyle tasarıyı kabul etmek durumunda kaldı[182].

Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, devletin yaşadığı güncel sorunlara çözüm getirememesi ve II. Abdülhamit ile arasında gelişen fikir ve görüş ayrılıkları sebebiyle sadaretten ayrılmak zorunda kaldı, Mehmet Rüştü Paşa'nın yerine 19 Aralık 1876'da Mithat Paşa ikinci kez sadrazam olarak atandı[183]. Karşılaştığı muhalif görüşlere rağmen, Mithat Paşa'nın büyük çabasıyla tamamlanan Kanun-i Esasi 23

[180] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 2.
[181] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 3.
[182] Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, s. 316.
[183] Mehmet Aldan, "**Mülki İdarede...**", *s.* 249.

Aralık 1876 günü Beyazıt meydanında devlet protokolünün geniş katılımıyla ilan edildi[184].

Meşruti yönetime geçilmesiyle Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminde köklü değişimler meydana geldi. Meclis-i Mebusan'ın kurulması ile halkın yönetimde temsil edilmesi, tebaa arasında eşitlik, hukukun üstünlüğü gibi yeni ilkeler hakim kılınmaya çalışıldı. Mithat Paşa bu doğrultuda siyasi suçlar sebebiyle sürgün edilenlerin geri dönmesi, Müslüman olmayan gençlerin harp okuluna alınabilmesi, bazı bölgelere Hristiyan valilerin atanması gibi düzenleme girişimlerinde bulundu[185]. Sonuçsuz kalan benzer girişimleri ile birlikte Mithat Paşa'ya karşı olan muhalif çevre genişledi. Gelenekçi devlet kadroları meşrutiyet düzeninin beraberinde getirdiği yeni ilkelerden rahatsızdı. Hürriyet taraftarları da Kanun-i Esasi'yi eksik ve yetersiz buluyordu. Osmanlı gazetesinde yayınlanan bir yazıda Kanun-i Esasi oldukça değerli görülmekle birlikte, eksikliklere sahip olduğu dile getirilmektedir, bahsedilen yazının önemli bir kısmı şu şekildedir;

"...Kanun-i Esasiye olan ihtiyacımızdan bahsetmek istiyorduk. Evet! Kanun-i Esasi ihtiyacat-ı Terakkiyemizin birincisidir. Kanun-i Esasimizin noksan veya mükemmeliyetinden bahsetmek zaidedir; çünkü ne kadar nâkıs olursa olsun Esas hürriyetimizi temin ve tesise kafidir. Diğer nokta-i nazardan ne kadar mükemmel olursa olsun zamanın tecdidiyle meziyetine noksan tareyan etmeyecek hiçbir sun-u beşer yoktur. ..."[186]

b. Mithat Paşa'nın Azli ve Mahkumiyeti

II. Abdülhamit açısından Mithat Paşa'nın halk arasında kabul görmesi, dış politik çevrelerde daha itibarlı hale gelmesi, meclis ile birlikte gücünün Mithat Paşa'ya doğru kayması anlamına geliyordu. II. Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı

[184] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, s. 346.
[185] Yavuz Özgüldür, "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu ", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 4, Ankara 1994, s. 319.
[186] "Kanun-i Esasi", **OG**, No: 48, 15 Teşrin-i Sani 1899, s. 4.

kendisine siyasi bir rakip olarak görmesi, yönetim anlayışı ve hedeflerindeki farklılıklar da eklenince, aralarındaki uyumsuzluk güç savaşına dönüştü. Mithat Paşa'nın kabineden uzaklaştırdığı eski maliye nazırını II. Abdülhamit'in etkin bir konuma getirmek istemesi üzerine Mithat Paşa ültimatom niteliğindeki ünlü takririni saraya gönderdi. Mithat Paşa karşıtı cephenin II. Abdülhamit'in yanında yer almasının verdiği avantaj ile, Mithat Paşa, II. Abdülhamit tarafından azledilerek Avrupa'ya sürgüne gönderildi[187].

Osmanlı gazetesinde Kanun-i Esasi'nin ilanından sonraki süreç ve Mithat Paşa'nın azli konusuna şu şekilde yer verilmiştir;

"...Mamafih, Kanun-i Esasinin neşredilememesine bir türlü muvaffak olmadı. Neşrinden sonra ise işin rengi ve Abdülhamit'in mesleği daha ziyade değişti. Ortadan kaldırmak tasavvurlarıyla meşgul olmaya başladı. İbtida, mahza İstanbul'dan teb'id etmiş olmak için evvela Aziziye vapuruna irtikâp ile Avrupa'ya nefi etti..."[188]

Mithat Paşa'nın azledilip sürgüne göndererek siyasi rakibini saf dışı bırakan II. Abdülhamit kendi otoritesini tesis etmek için uygun zemini hazırlamış oldu. Mithat Paşa ise Avrupa'da sürgün olduğu dönemde devlet adamlığı vasfını devam ettirmiştir. Azledilmiş, herhangi bir resmi görevi olmamasına rağmen diplomatik çevrelerde Mithat Paşa'nın popülaritesi ve saygınlığı devam etmiştir. Bu durumu kullanan Mithat Paşa, o dönemde devam etmekte olan Osmanlı – Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti lehine olacak faydalar sağlamak amacıyla görüşmeler yapmış, beyanatlar vermiştir[189]. Mithat Paşa'ya Avrupa basını da ilgi göstermiş, gazetelerde görüş ve açıklamalarına yer verilmiştir[190].

II. Abdülhamit tarafından Ağustos 1878'de Mithat Paşa'nın sürgün cezası affedilmiştir. Mithat Paşa yurda dönüşünden iki ay sonra Suriye Valiliğine, ardından Aydın valiliğine atanmıştır. Aydın Valisi iken Abdülaziz'in ölümüne sebebiyet

---

[187] Mehmet Aldan, **a.g.m.**, s. 259.
[188] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 3.
[189] Bekir Koç, **Mithat Paşa (1822-1884)**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2002, s. 112.
[190] Orhan Koloğlu, **Abdülhamit Gerçeği**, s.237.

vermek suçlamasıyla açılan davada şüpheli olarak tutuklanarak İstanbul'a getirilmiştir[191]. Yıldız Köşkü'nün bahçesinde kurulan mahkemede Mithat Paşa dahil 11 sanık hakkında merhum Sultan Abdülaziz'i öldürmek suçlamasıyla idam kararı verilmiştir[192].

Osmanlı gazetesinin Mithat Paşa'nın affedilerek yurda dönmesi, kısa süren valilik görevleri sonrasında mahkeme süreci ve kararlarına dair görüşleri şu şekildedir;

"...Şehit müşarünileyhin orada bulunması Abdülhamit'in içini bulandırdığından bin türlü rica ve minnetlerle vatanına avdet ettirerek Suriye'ye sonrada İzmir'e vali nasb eyledi. Muahharen de malum olan tesniat ile taht-ı muhakemeye alarak sebeb-i mahvı ve telfi oldu.

Mithat Paşa'nın muhakemesi alenen icra olunmuştu. Gazetelerde yazmıştı. Halbuki muhakemede Mithat Paşa söyletilememiştir: Hakk-ı müdafaadan mahrum edilmiştir. Esna-i muhakemede Mithat Paşa lazım gelen mukaddematı irad ettikten sonra Abdülhamit'in fenalıklarını ve mazideki ahvali hikâyeye başlar başlamaz susturularak heyet-i müzakere odasına girmek lüzumunu göstermiştir. Hatta bu susturmaların neticesidir ki merhum mişar-ı aliye mahkûm edilmiş ise de süferanın teşebbüsatı üzerine idamından hemen af (!) edilerek Taif'e nefy olunmuştur..."[193]

Osmanlı gazetesine göre II. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın Avrupa'da bulunmasından rahatsızlık duymaktadır. Bu sebeple onun ülkesine geri dönmesini sağlamış, kurulan mahkeme ile hayatını yitirmesine sebep olmuştur. Yine gazeteye göre duruşmalarda Mithat Paşa'ya kendini savunma hakkı verilmemiş, etki altında olan mahkeme heyeti adil bir yargılama yapmamıştır. Mahkemenin idam kararları yabancı elçiliklerinin girişimleri ile mahkûmiyet cezasına dönüştürülerek Taif'e gönderilmiştir[194].

[191] Mehmet Aldan, **a.g.m.**, s. 259.
[192] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Ankara 1967, s. 328.
[193] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 3.
[194] "Tarihten Bir Sahife", **OG**, No:10, 15 Nisan 1898, s. 3.

Osmanlı gazetesinin eleştirilerinin yanı sıra Sultan Abdülaziz'in ölüm sebebi tartışmaları gibi, yaşanılan olaydan beş yıl sonra açılan mahkeme de tartışmalı hale gelmiş bir konudur. Mahkemenin verdiği idam kararı, temyiz mahkemesinin de itirazları reddedip kararları onamasına[195] rağmen tekrar değerlendirme gereği duyulmuştur. Bu amaçla yirmi beş kişiden oluşan bir heyet toplanmıştır. Bu heyetten on beşinin idam cezalarını onama yönündeki kararına rağmen, II. Abdülhamit'in kararıyla idam cezalarının tamamı ömür boyu mahkûmiyet cezasına çevrilmiştir. Bu kararın alınmasında toplumsal bir tepki doğabileceği endişesinin yanında, yabancı devlet elçilerinin girişimleri de etkili olmuştur[196].

Cezalarını çekmek üzere Taif'e gönderilenler oldukça güç şartlar altında mahkûm hayatı yaşamışlardır. Mithat Paşa ve Mahmut Paşa 8 Mayıs 1884'te hayatını kaybetmiştir. Resmi raporda Mithat Paşa'nın tifolu humma, şirpençe çıbanı, mide nezlesi hastalıkları sebebiyle öldüğü belirtilmektedir[197]. Resmi raporun aksine Mithat Paşa'nın boğularak öldürüldüğü iddiası yaygın bir görüş haline gelmiştir[198]. Osmanlı gazetesi de Mithat Paşa'nın boğularak öldürüldüğü yönünde beyanat sunmaktadır;

"... Asr-ı ahirde Abdülhamid'in alem-i İslamiyet ve Osmaniyet tarihinde bıraktığı en büyük, en feci lekelerden biri de Şehid Midhat Paşa ve refikasının Taif"te boğdurulmasıdır..."[199]

II. Abdülhamit'e karşı Osmanlı gazetesinde pek çok suçlama yönetilmiştir. Bunların içinde Mithat Paşa'nın öldürmesi konusu ise, alıntılanan kısımdan anlaşılacağı üzere, Osmanlı gazetesinin II. Abdülhamit'e karşı en sert eleştiri getirdiği konulardan birisidir. Osmanlı gazetesinde Mithat Paşa'ya gösterilen önem ve duyulan saygı şu sebeplerle açıklanabilir; Siyasi görüşlerde ve II. Abdülhamit'e muhalif olma noktasında paralelliklerin yanı sıra Mithat Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin anayasa ve meşrutiyetin inşası gibi nihai hedeflerini gerçekleştirmiş bir önder olmasıdır. Bu sebeplerle Mithat Paşa, Osmanlı gazetesinin satırlarında ulvi,

[195] Bekir Koç, **a.g.e.**, s. 153.
[196] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mithat Paşa…,** s. 331.
[197] Bekir Koç, **a.g.e.**, s. 166.
[198] Gös yer.
[199] "Mithat Paşa'nın Mektupları", **OG**, No: 77, 1 Şubat 1901, s. 2.

zamanının ötesinde bir şahsiyet, merhum bir önder olarak anılmaktadır. Bu savı destekler nitelikte bir başka alıntı şu şekildedir;

Kanun-i Esasi nedir? Hakimiyet-i müstakbelemizin senedleri !

Mithat Paşa kimdir? Bir millet-i mağdureye "hüccet-i hürriyet" bahşetmiş bir şehid-i hamiyet, işte lügatname-i fikrimizde şu isimler bu suretle tefsir olunmuştur. Mithat Paşa vatanımızda her türlü fedakarlığın, nev'i teşebbüsat-ı hürriyetperveranenin akim kaldığı bu devrede zuhur etmeyeydi kıymeti, meziyeti bir kat daha parlak ve şaşaadar olurdu…"[200]

[200] "Kanun-i Esasi", **OG**, No: 48, 15 Teşrin-i Sani 1899, s. 4.

III. BÖLÜM

OSMANLI GAZETESİNİN İSYAN VE AYRILIK HAREKETLERİNE BAKIŞI

A. Girit

1. Girit Sorununun Gelişimi

Doğu Akdeniz'de bulunan Girit, Kıbrıs'tan sonra Akdeniz'in en büyük adasıdır. Batılı dillerde Kreta, Crete, Creta olarak isimlendirilir[201]. Girit adası Venedikliler ile 25 yıl süren bir mücadelenin zaferle neticelenmesiyle 1669 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır[202].

Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nden mağlup olarak ayrılmasından sonra imzalamak zorunda kaldığı 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile ağır bir darbe almıştır. Anlaşma maddeleri gereği Ruslar diledikleri yerlerde konsolosluklar açma, İstanbul'da bir Rus kilisesi kurma hakkı kazanmıştır. Ayrıca Ruslar antlaşmanın 7. ve 14. Maddeleri ile Osmanlı idaresinde yaşayan Ortodoksları koruma ve himaye etme hakkına sahip olduklarını ilan etmişlerdir[203]. Osmanlı Devleti'nin bu iddiaya karşı çıkmasına rağmen, Rusya balkanlardaki siyasi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin himayesindeki Ortodoksların haklarını gerekçe göstererek isyanları ve ayrılıkçı faaliyetleri desteklemiştir. Küçük Kaynarca Anlaşması ve müteakip süreç Osmanlı Devleti'nin batıda hâkim olduğu bölgelerdeki güç kaybını giderek derinleştiren bir kırılma meydana getirmiştir.

---

[201] Metin Menekşe, **Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk ve İskan (1897-1913)**, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Muğla 2018, s. 14.

[202] Mücteba İlgürel, "IV. Mehmed", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, İstanbul 1989, s. 36.

[203] Hasan Demiroğlu, **Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878**), (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 35.

Fransız İhtilali'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan milliyetçilik akımının Avrupa kıtasında hızla yayılması uzun süredir Osmanlı Devleti hakimiyetinde yaşayan pek çok topluluğu etkilemiş ve farklı fikir ve görüşlerin türemesine sebep olmuştur. Bu toplumlardan biri olan Rumların aydın kesimi ve halkı arasında milliyetçilik ve hürriyet gibi yeni fikirler ilgi görmüştür. Kilise-okul ve basın aracılığı ile Rumlar arasında bu yeni fikirler hızlıca kabul görmüş ve hızlıca yayılmıştır. Böylece Rumların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılık ve milli devlet kurma yönündeki fikirleri hedef haline getirilerek, uzun süren isyanlarını tetiklemiştir.

Politik çıkarları gereği Rusya başta olmak üzere büyük Avrupa devletleri Osmanlı aleyhine azınlıkları desteklemiştir. Rönesans ve Hümanizm hareketi sonrası Batılı aydınlar ve kamuoyu kültürel ve siyasi kökenlerinin kaynağı olarak gördükleri Antik Helen dünyasına hayranlık besliyordu. Bu durum Amerika ve Avrupa'da bağımsız Yunanistan fikrinin kabul görmesi Rum isyanlarına gönüllü bir destek ortaya çıkardı[204].

Yıllar süren, isyanlar ve savaşlar ile geçen çalkantılı bir sürecin nihayetinde, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti 1829 Edirne Antlaşması ve Londra Protokolü[205] şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Anlaşma gereği Osmanlı Devleti bağımsız bir Yunanistan'ın kurulmasını kabul etti. Rusya ve Avrupa devletlerinin de dahil olduğu müzakere süreçlerinin sonucunda 24 Nisan 1830'da Yunanistan resmen bağımsızlığını kazandı[206]. Bağımsızlık görüşmeleri sırasında Rumlar daha geniş topraklar talep etmiştir. Buna karşın Yunanistan'ın koruyucusu rolündeki her büyük devlet kendi çıkarına göre oluşacak yeni devletin sınırlarını belirlemek istemiştir. Yeni kurulan Yunanistan Devleti'ne Kuzeyde Arta-Volo hattına kadar olmak üzere Attik ve Mora yarımadaları ile çevresindeki adalar verilerek sınırları belirlenmiş oldu. Bavyera Kralı I. Louis'in oğlu Otto Yunanistan Kralı olarak seçildi[207].

---

[204] Ali Fuat Örenç, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", **Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi**, S. 12, Ankara 2011, s.7.
[205] Selim Sun, **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Ankara 1965, s. 9.
[206] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul 2010, s. 152.
[207] Fahir H. Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, İstanbul 2007, s.417.

Yunanistan kuruluşunu müteakip süreçte *Megali İdea* olarak bilinen, kültürel ve dini ortaklıkları esas alarak, Ortodoks Patrikliği' ne bağlı herkesi eski Bizans sınırları içerisinde birleştirme hayalini kurmuştur. Megali İadea'nın temelini oluşturduğu politikalarının gereği doğrultusunda Yunanistan bölgede etki alanını genişletmek, ilk etapta kendisini "Yunan" olarak tanımlayan nüfusu ve yerleştikleri yerlerin tamamını Yunanistan Devleti çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Hedeflerine ulaşmak için kontrolleri altında bulunan Müslüman unsurlara asimilasyon ve göç politikaları uygulamaya başlamıştır. Yunanistan Osmanlı Devleti'nden koparmayı planladığı bölgelerde isyan çıkarmak amacıyla kurulan Heteria Cemiyeti[208] gibi dernekleri desteklemiştir.

2. 1897 Osmanlı – Yunanistan Savaşı

Yunanistan Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa devletlerini yanına alarak uluslararası siyasette politik güç kazanmak istemiştir. Bölgedeki yayılma hedeflerini Avrupa devletleri ve kamuoyu gözünde meşruiyet kazandırarak gerçekleştirmeye çalışmıştır[209]. Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek zayıflamakta olan iç idaresi ile dış politikada yaşadığı güç kaybı sonucunda belirli bölgelerde devlet mutlak hakimiyetini kaybetmeye başlamıştı. İhtilaflı hale gelen bölgelerdeki Osmanlı varlığına son vermeye çalışan iç ve dış kaynaklı çeşitli ayrılıkçı faaliyetlerin önüne geçilemiyordu. Osmanlı Devleti pek çok ayrılıkçı girişimin sonunda önemli tavizler vererek ihtilaflı bölgedeki hakimiyetini tamamen kaybederek terk etmek zorunda kalıyor ya da zamanla kendisinden kopmasının yolunu açacak tavizler vermeyi kabul ediyordu.

Bu tip olayların bir örneği de Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolündeki Girit'in resmi olarak Osmanlı idaresinden kopartılarak Yunanistan kontrolüne girmesi sürecidir. *Megali İdea*' nın toprak genişletme amacı doğrultusunda

[208] Cemal Tukin, "Girit", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996, s. 87.
[209] Ali Fuat Örenç, **Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, İstanbul 2009. s. 24.

odaklandığı ilk hedefi Girit adası olmuştur[210]. Girit' in Osmanlı Devleti'nden kopartılarak Yunanistan'a bağlanması amacıyla Giritli Rum halkından oluşan cemiyet, çete şeklindeki teşkilatlar ve Yunanistan hükümetinin bunları destekleyen çalışmaları[211] neticesinde Girit adasında Osmanlı nüfuzu azaltıldı. Bölgede çıkan karışıklıklar ile Hristiyan ve Müslüman halk arasında derin bir gerilim ve kutuplaşma oluştu. Yunanistan Girit'in ilhakını meşru hale getirebilmek ve Avrupa kamuoyu ile devletlerini yanına çekebilmek için Avrupa genelinde basın yolunu kullanarak Girit'te oturan Hristiyan halkın zulme uğradığı yönünde yayınlar yaptırdı. Bölgede Hristiyanların uğradığı zulmünün sona ererek, tekrar barış ortamının sağlanabilmesi için Girit'in Osmanlı yerine Yunanistan idaresine bırakılmasını salık veren propaganda faaliyetleri yürütüyordu[212].

Bu çalışmalar neticesinde 1896 yılı ağustos ayında şiddetli bir isyan hareketi başladı. İsyancılar tek taraflı olarak Girit adasının Yunanistan'a ilhakını ilan ettiler[213]. İsyanın sonlandırılması için girişimlerde bulunan Osmanlı Devleti Sadrazam Ali Paşa'yı görevlendirdi. Ali Paşa Girit adasına yeni birtakım imtiyazlar ile özel statü taleplerini kabul ederek çözüm yoluna gitmeyi seçti[214]. Yunanistan ise Girit'ten göç yoluyla anakaraya gelen Rumların adaya geri dönmesini talep edince konuya milletlerarası bir nitelik kazandırmış oldu. Ancak göçmenler meselesindeki tavrı büyük devletler nezdinde Yunanistan aleyhine kanaat oluşmasına sebebiyet vermdi.8 Ocak 1869'da toplanan Avrupa devletleri Yunanistan'ın beklentilerinin aksine kararlar aldı[215]. Yunanistan oluşan baskı sebebiyle kararları kabullenmek zorunda kaldı. Bu kararlar ve 1868 yılında verilen imtiyazlar ile Girit'in ilhakını hedefleyen ilk girişim başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. İsyancılar daha uygun bir zemin bulana kadar Girit meselesi askıya alındı.

İsyancıların beklediği uygun zemin Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda aldığı ağır mağlubiyetin neticesinde derin bir buhrana sürüklemesi ile oluştu. Bu durumdan faydalanmak isteyen isyancılar yeniden Girit'te büyük bir

---

[210] Cengiz Orhonlu, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866-1885)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. I, S. 6, İstanbul 1980, s. 5.
[211] Mehmed Hocaoğlu, **II. Abdülhamit'in Muhtıraları,** İstanbul 1998, s. 195.
[212] Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s. 102.
[213] Münir Aktepe, **Girit Meselesi 1866-1899**, İstanbul 1967, s. 8.
[214] Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul 1955, s.136.
[215] Münir Aktepe, **a.g.e.**, s. 15.

ayaklanma başlattı. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı buhran sebebiyle içişlerinin dış müdahaleye daha açık hale gelmesi ile büyük devletlerin baskılarının artması, Girit'in Yunanistan'a ilhakını isteyen isyancılar açısından umut veren gelişmelerdi. Osmanlı Devleti'nin isyanı engellemek amacıyla yaptığı müdahaleler sonuçsuz kaldı. Durdurulamayan isyan hareketi giderek büyüdü ve uluslararası bir nitelik kazanmış oldu[216]. Osmanlı Devleti her ne kadar meseleyi dış müdahaleye imkân vermeden sonlandırmak istese de Avrupa devletleri Girit sorununa müdahil olarak süreç içerisinde aktif rol oynamaya başladı. Anlaşmazlıkların giderilmesi ve bölgedeki ihtilafın sona erdirilmesi amacıyla Hanya yakınlarındaki Halepa'da Osmanlı Devleti sadrazamı Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Avrupa devletlerini temsilen konsoloslar ve isyancıların önde gelenlerinin katılımıyla Eylül 1878'de başlayan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan Halepa Sözleşmesi'ni[217] Osmanlı Devleti kabul etti. Sözleşmede Osmanlı Devleti Girit'te yaşayan Rumlara muhtariyet derecesinde haklar tanıyordu.

Osmanlı gazetesinde Girit'te çıkan isyanlar ve karışıklığı sona erdirmek amacıyla kabul edilen Halepa Sözleşmesi'ne ve doğurduğu sonuçlar üzerine görüş belirtmek amacıyla yayınlanan yazıda anlaşmanın Girit'te geçici bir süre barış ortamını sağladığı beyan edilmiştir. Belirli bir süre sonra isyan ve şiddet olaylarının tekrar başlamasında II. Abdülhamit'in Girit'e dair izlediği hatalı politikaların sebep olduğu fikri savunulmuştur [218];

"...Binaenaleyh Giritli Müslümanlar bugün cidden karanlık, kanlı, müşevveş ıstırap bir istikbal önünde bulunuyor.

Bu umumi felakete kim mucib oldu? Sultan Abdülhamit!

Sultan Abdülhamit Halepa muahedesiyle Girit'in muhtariyet idaresini tasdik etmişti. Bu mukavelenin tasdikinden sonra Girit mazhar-ı asudegi oldu. Halepa

[216] Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, Ankara 2000, s. 26.
[217] Halepa Sözleşmesi, Osmanlı Devleti ile Batılı devletlerin Girit'in yönetimine dair, 25 Ekim 1878 tarihinde imzaladığı sözleşmedir. Sözleşmeye göre Girit valisi Hristiyan olacak ve beş yıl için Batılı devletlerin onayıyla atanacaktı. 49 Hristiyan 31 Müslüman üyesinin bulunacağı Girit Genel Meclisi oluşturulacaktı. Adadaki memurlar çoğunlukla Hristiyan olacak, Rumca Türkçe ile birlikte resmi dil kabul edilecekti. Bkz: Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, Ankara 2000, s. 28.
[218] "Girit", **OG**, No: 13, 1 Haziran 1898, s. 3.

mukavelesinin ahkamını Abdülhamit tatbik ve icra ettirmedi. Adaya rezil memurlar, alçak mutasarrıflar, kaymakamlar tayin etti. Harekat-ı kıyamiyeye en ziyade müsait ve meyil olan böyle bir mütena vilayete usül-ü idareye aşina, kar-ı azmude , hayırhah, insan, hamiyetperver vali tayin etmek elzem iken bir hayırsızı, sonra bir askeri vali yaptı. Bunlar amal ve teşebbüsatını nazar-ı hakimane ile takip ve tetkik etmek ve tedabir-i lüzumede bulunmak için tayin edilmiş olmadıklarından hariçten, dahilden tahm isyan nevş ü nemada devam etti…"[219]

1878 yılında yürürlüğe giren Halepa Sözleşmesi'nin Girit yarımadasında karışıklığı sona erdirmesiyle yarattığı suni barış ortamı kısa sürmüştür. Çıkarlarına uygun olmayan mevcut durumu kabul etmeyen Yunanistan ve bölgenin tamamının Yunanistan'a ilhakını amaç edinen Giritli Rum isyancıların faaliyetleri sonucu 1896 yılında Kandiye ve Hanya bölgelerinde şiddetli bir isyan hareketi tekrar cereyan etti. Müslüman ve Hristiyan kesimler arasında başlayan şiddet olayları giderek büyüdü[220].

Girit'te zamanla daha da artan şiddet olaylarını ve isyanı kontrol altına alabilmek için Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker çıkarması büyük devletlerin baskısı sebebiyle mümkün olmadı, Avrupa'da basın aracılığı ile yürütülen "Girit'te Osmanlı idaresindeki Hristiyanların zulme uğradığı" propagandası neticesinde Avrupa kamuoyu Osmanlı aleyhine dönmüştü. Mevcut durum Osmanlı Devleti'nin aleyhine büyük sorunlar oluşturacağından adaya askeri müdahale seçeneği mümkün olmadı. Bu imkânsızlık bütün süreci Osmanlı Devleti açısından giderek içinden çıkılması güç bir hale getirdi. Osmanlı Devleti'nin zorunlu itidalli tavrının aksine Yunanistan bölgedeki karışıklığı gerekçe göstererek ordularını sınır hatlarına doğru konuşlandırıyor, açık bir şekilde askeri müdahale emareleri göstermekten çekinmiyordu[221]. Avrupa Devletlerinin itirazlarına rağmen Yunan Prensi George[222] komutasında bir deniz filosu hareket ederek Hanya'ya ulaştı, böylece Yunanistan Osmanlı karasularını işgal etmiş oldu. 14 Şubat 1897 günü Albay Vassos

[219] "Girit", **OG**, No: 13, 1 Haziran 1898 s. 3.
[220] Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e,** s. 19.
[221] Selim Sun, **a.g.e.**, s.24.
[222] Prens George, Kral I. George'nin ve Helen Kraliçesi Olga'nın oğlu olarak 1869 yılında doğmuştur. Pire'de Askeri Akademiye girmiştir. Kopenhag'daki Deniz Harp Okulunda eğitim görmüş ve 1889 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl Yunanistan'a dönmüş ve Yunan Kraliyet Donanmasında görevlendirilmiştir. 1892-1898 yılları arasında Müfettişler Kurulunun başkanlığını yapmıştır. Bilgi için bkz.: Metin Menekşe, **a.g.e.**, s.65.

komutasındaki Yunanistan birliği adaya çıkarak Girit'in iç kısımlarına doğru ilerlemeye başladı[223].

Bu olaylar karşısında Osmanlı Devleti durumu şiddetle protesto ile Yunanistan'a nota vererek diploması kanallarını kullanma yoluna gitti[224]. Yunanistan'ın bu hamlesinden sonra iki devlet kaçınılmaz şekilde karşı karşıya gelince Avrupa devletleri olası bir savaşı önlemek için itidal çağrısında bulundu. Avrupa devletleri Albay Vassos ve komutasındaki askeri kuvvetlerin adadan geri çekilmesi gerektiğini bildirdiler. Albay Vassos bu talebi çevirerek, Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan etti. Bunun üzerine Rusya ve diğer Avrupalı müttefik devletler Girit'e asker çıkartarak adadaki gerilimi abluka yolu ile kontrol altında tutma yoluna gitti[225].

Girit adasının Yunanistan'a ilhakını reddeden Avrupa devletleri geniş bir muhtariyet idaresi kurularak gerilimin sonra erdirilmesi için girişimlerde bulundu. Osmanlı Devleti adada Türk hakimiyetinde ve halkın haklarını koruyacak bir muhtariyet yönetiminin kurulmasını kabul etti. Fakat Yunanistan tarafı bu çözüm önerisini reddetti. Girit'te asayişi sağlama görevinin kendi kuvvetlerine bırakılmasını talep ederek, askerlerin çekilmesi talebini geri çevirmiştir[226].

Yunanistan'ın Avrupa devletlerinin oluşturduğu çözüm planını ve askeri kuvvetlerini geri çekme talebini reddetmesi üzerine Avrupa Devletleri Girit'te bulunan kuvvetleri ile Yunanistan aleyhine bir abluka hareketi başlatmış, Yunanistan'ın ada ile olan bağlantısını kopartmıştır[227]. Yunanistan'ın Girit konusundaki bu tutumu diplomatik alanda yalnızlaşmasına sebebiyet vermiştir. Girit ile bağlantısı kesilen Yunanistan, anakarada Etniki Eterya cemiyeti vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı sınır tacizlerinde bulunmaya başlamıştır.

Yunanistan'ın Osmanlı karasularını ihlal etmesi, kara kuvvetlerini harekete geçirip Girit'e çıkarak adayı ilhak ettiğini açıklaması, sınır tacizlerinde bulunması

---

[223] Selim Sun, **a.g.e.**, s. 33.
[224] Yusuf Halaçoğlu, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C. I, S. 6, İstanbul 1980, s. 15.
[225] Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu**…, s. 177.
[226] Cemal Tukin, **a.g.m.**, s.91.
[227] Metin Menekşe, **a.g.e.**, s.66.

karşısında Osmanlı Devleti konuya daha itidalli yaklaşmıştır. Tüm diplomatik girişimlerin sonuçsuz kalması ve Yunanistan'ın geri adım atmayı reddetmesi üzerine 16 Nisan 1897'de II. Abdülhamit liderliğindeki toplantıdan Yunanistan'a karşı savaş ilanı kararı çıkmıştır[228]. II. Abdülhamit ve vüzerası her ne kadar savaşa taraftar olmasalar dahi Yunanistan'ı diplomatik yollarla durdurmanın artık mümkün olmaması sebebiyle Osmanlı Devleti'ni Yunanistan'a karşı bir savaşa sürüklemek zorunda kaldılar[229].

Bu şartlar altında 16 Nisan 1897'de başlayan savaşın ilk çatışmalarında Osmanlı ordusu Yunan ordusuna karşı üstünlük sağlayarak Yenişehir ile Tırhala'yı ele geçirdi ve Yunan kuvvetlerini geri çekilmeye mecbur bıraktı. Savaşın kırılma noktası ise 15 Mayıs 1897'de Dömeke civarlarında yapılan muharebeyi Osmanlı ordusunun kazanması oldu. Yunan ordusu ağır bir darbe alarak geri çekilmeye başladı, böylece Atina'ya kadar Osmanlı ordusunun önünde durabilecek herhangi bir savunma hattı kalmadı[230]. Yunanistan hükümeti savaşın olumsuz gidişatı karşısında büyük devletlere başvurarak ateşkes sağlanması talebinde bulundu.

Yunanistan kuvvetlerinin bozguna uğraması Osmanlı kuvvetlerine karşı Atina'yı bile savunamayacak konuma düşmesi sebebiyle bölgede siyasi güç dengelerinin tamamen Osmanlı Devleti'nin lehine gelişmesini engellemek isteyen Avrupa devletleri ve Rusya'yı harekete geçirdi. Büyük devletlerin araya girmesi ile birlikte Osmanlı ordusu ilerlemesini durdurmak zorunda kaldı. Yaklaşık bir ay kadar süren savaş sonunda taraflar arasında ateşkes yapıldı[231]. Yunan kuvvetlerinin ağır bir yenilgiye uğramasıyla Osmanlı Devleti kesin bir zafer elde etti.

10 Eylül 1897'de ise taraflar arasında İstanbul Anlaşması imzalandı[232]. Anlaşmanın önemli maddeleri şunlardır;

---

[228] Mehmet Metin Hülagü, **Osmanlı-Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zaferi**, İstanbul 2008, s. 88.
[229] Bayram Kodaman, **1897 Türk-Yunan Savaşı (Tesalya Tarihi),** Ankara 1993, s. 47.
[230] Bayram Kodaman, *1897…,* s. 49.
[231] Mehmet Metin Hülagü, **a.g.e.,** s. 90.
[232] Selim Sun, **a.g.e.**, s. 262.

1- Türk ordusu tarafından ele geçirilmiş olan Teselya, küçük sınır değişiklikleri yapılmak koşuluyla Yunanistan'a geri verilecek, sınır savaştan önceki konuma getirilecektir.
2- Yunanistan, Osmanlı Devleti' ne 4 milyon lira savaş tazminatı, ayrıca savaş sırasında halka verdiği zararlara karşılık olarak da 100.000 lira tazminat ödeyecektir.
3- Savaş esirleri iade edilecek, genel af ilan edilecek ve iki ülke halkı birbirlerinin memleketlerinde oturma ve dolaşma hakkına sahip olacaklardır[233].

Osmanlı galibiyeti ile sonuçlanan 1897 Osmanlı – Yunan savaşı II. Abdülhamit'in iç siyasette önemli bir etki alanı kazanmasına muhaliflerin ise itibar kaybına sebep olmuştur. Osmanlı gazetesinin 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na bakışı ise bu noktada II. Abdülhamit politikalarını destekleyen "İstanbul gazetelerinden" oldukça farklıdır[234].

Osmanlı gazetesi Osmanlı – Yunanistan savaşını konu alarak yayınladığı çeşitli sayılardaki makaleler ve okuyucu mektuplarında savaşın Osmanlı Devleti'nin zaferiyle sonuçlanmasına rağmen konuya muhalif bir yaklaşım ve bakış açısı ile değerlendirdiği gözlemlenebilir. Osmanlı gazetesinin bakış açısını sunan örneklerden biri şu şekildedir;

"...Muharebe ilk başladığı zaman Yunan askeri hudut üzerindeki mühim noktaları aldı. Lakin Osmanlı askerinin aslancısına hücumuna dayanamadı. Az vakit içinde Yunanlıların elinde pek az bir yer kaldı. Bu ilk muvaffakiyeti müteakip Osmanlı ordusunun sol cenahı ilerleyerek zaten kendi arkalarında kalmış olan Yunan ordusunu muhasara ve esir etmesi mümkün ve elzem idi. Evet. Osmanlılar için Yunan ordusunu muharebenin daha birinci gününde mağlup haliyle esir etmek yüzde yüz nispette muhakkak idi. Fakat, bu muvaffakiyeti öyle bir mâni teehhür etti ki Avrupa ateşe militerleri bile hayretten kendilerini alamadılar.

[233] Metin Menekşe, **a.g.e.**, s. 71.
[234] "Muharebe ve Netaici", **OG**, No: 3, 1 Kanun-i sani 1898, s. 1.

Yol açık, meydan Osmanlının... Hâlbuki ki ordu yerinden kımıldamıyordu. Asker tam üç gün hareketten kaldı. Herkesin gözüne çarpacak bu atalet, bu kabahat nasıl bir sebepten ileri geliyordu? Bir türlü anlayamadık. Aradan çok zaman geçmedi kulaklara mevsuk bir haber irişti: Sultan ta Yıldız Sarayından (yerinde rahat) emrini vermiş! ...

...Osmanlı ordusunun bu gibi hataları daha pek çoktur. İlk ateşi müteakip düşmanın arkasını bırakmasa idi muharebe pek az devam edecekti. Halbuki Osmanlı ordusu hemen her müsademe ortasında, sultanın bir emrini (yerinde rahat) kumandasını alıyordu. Efrenci Mayıs'ın beşinde Yunanı Osmanlıya esir olmaktan kurtaran işte bu müthiş hatalardır. Sultandır ...."[235]

Osmanlı gazetesinde yayınlanan yazıdaki eleştirilere göre II. Abdülhamit savaşın kazanılmasında etkin bir katkı sağlamamıştır; aksine ordunun daha hızlı ilerlemesine mâni olmuş, askere bizzat kendisi "dur" emri vererek Osmanlı birlikleri avantajlı konumda iken Yunan birliklerine geri çekilme manevrası yapabilecek fırsatı vermiş ve böylece savaşın uzamasına sebep olmuştur[236].

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı Osmanlı Devleti'nin kazanmasının II. Abdülhamit'e iç politikada önemli bir siyasi güç kazandırmıştır[237]. Eski ihtişamlı günleri geride kalan, oldukça buhranlı bir dönemin yaşandığı, hâkim olduğu topraklara tutunma mücadelesi vererek iç ve dış politikada pek çok sorunla mücadele etmekte olan Osmanlı Devleti'nin 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı kazanması halk üzerinde bir sevinç yaratmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sebep olduğu sonuçların halk üzerinde yarattığı kırıcı etkinin ardından alınan zafer bir moral kaynağı oluşturmuştur[238].

Savaş sonucunda, Rusya ve Avrupa devletlerinin dahil olduğu süreç sonucunda Osmanlı-Yunan heyetleri arasında 10 Eylül 1897'de kabul edilen İstanbul Anlaşması'na Osmanlı gazetesinde yoğun bir muhalefet yapılmaktadır. Gazetede

---

[235] "Osmanlı-Yunan Savaşı Üzerine Bir Konferans", **OG**, No: 8, 15 Mart 1898, s. 2.
[236] Gös. yer.
[237] Mehmet Metin Hülagü, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşının Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 315.
[238] Mehmet Metin Hülagü, "1897..., s. 316.

belirtilen görüşe göre savaşı fiilen kazanan Osmanlı Devleti yapılan anlaşma neticesinde kazandığı zaferin karşılığını alamamış, aksine Osmanlı Devleti can, mal ve toprak kaybederek anlaşma masasında mağlubiyete uğratılmıştır. Yapılan anlaşma üzerinden II. Abdülhamit'e yoğun eleştiriler yapılmıştır[239]. Bu yazıların bir örneği şı şekildedir;

"*...Tırhala'da bir tek neferimiz kalmadı. Babıali Tırhala'yı kemaleten tahliye etmiş olduğunu müşir-i sefireye notalar tebliğ etmiştir. Son kafile olmak üzere 105.256 efrad-ı askeriye Tırhala'yı terk ile memleketlerine döndüler. Muharebe Yunanistan ile Devlet-i Osmaniye arasında ika oldu. Galebeyi çalan Devlet-i Osmani. Mağlup olan Yunan hükümeti. Şimdi tarafeynin kesb ve ziyanlarını tetkik edelim:*

Yunanistan düşmanı olan Devlet-i Osmaniye'nin 17 milyon lirasını 45.000 askerini mahvetti. 17 milyon masarif-i harbiyeye bedel 4 milyon lira veriyor. Ve bu parayı verirken 45.000 kanı, kemiği, eti Teselya ovalarına "kut" makamında feyz vereceğinden bir iki sene zarfında 4 milyon lira tazmin ve telafi olunur diyor.

Yunanistan başkaca Girit'i de kazanıyor. Bize ne kalıyor? İşte şunlar:

45.000 şehit, 30.000 yetim, 40.000 dul kadın, 32.000 kan ağlayan, oğul oğul diyerek beyaz saçlarını yolan, başlarını taşlarla çarpan fakir, ümitsiz, kimsesiz ihtiyar analar, babalar, ah bize ne kaldı? Galip geldik demek mi. Bayraklarını Viyana'nın duvarlarına rekz eden bir arslan millet Yunan gibi bir avuç millet ile nasıl müftehir ve müteselli olabilir. Bu halde ey Abdülhamit gösteriniz saye-i muvaffakiyetvaye-i hazret-i cihanbanilerinizde ihraz olunan muzafferiyetten millete ne kaldı? Gösteriniz. Siz "Bu muharebeden ben çok kazandım" derseniz doğrudur. Çünkü en büyük düşman addettiğiniz Millet-i Osmaniye bir kat daha azaldı. Birçok genç, hamiyetperver zabıtlar. Abdülaziz gibi kahramanlar şehit oldu. Ah merhametsiz, insafsız, vicdansız, müstebit, ezalim padişah…"[240]

[239] "Netice-i Harp", **OG**, No: 14, 15 Haziran 1898, s.3-4.
[240] "Netice-i Harp", **OG**, No: 14, 15 Haziran 1898, s.3.

Osmanlı gazetesi savaşın kazanılmasına rağmen siyasi, politik, maddi alanlarda Osmanlı Devleti'ne herhangi bir kazanç getirmediğini, aksine savaş sonucunda yapılan anlaşmanın verilen kayıpları telafi etmekten uzak olduğunu, Osmanlı Devleti'nin savaş meydanında kazanan taraf olmasına rağmen ilerleyen süreçte kaybeden taraf olduğu fikrini yansıtmıştır.

3. Savaş Sonrası Girit'teki Müslümanların Durumu

Barış anlaşması sonrasında Avrupa devletlerinin talebi ile Osmanlı Devleti Girit adasında muhtariyet idaresi kurulmasını kabul etti. "Girit Vilayeti Muhtariyet İdaresi Teşkilâtına Dair Nizamnâme" [241] ile çerçevesi belirlenen muhtariyet yönetimi 18 Aralık 1897'de ilan edildi.

Yeni yönetim kurulana kadar Girit'te asayişi sağlama görevi İngiltere, İtalya Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan oluşan müttefiklerin askeri kuvvetlerine verildi[242].

Avrupalı müttefiklerin geçici idaresinde bulunan Girit'te bölgede yaşayan Müslüman halkın Osmanlı gazetesine gönderdiği mektuplarda bu yönetimin, Müslüman kesime karşı kötü ve ayrımcı bir muamele yaptığını belirten şikayetler göze çarpmaktadır. Bu şikayetlerin bir kısım örnekleri şu şekildedir;

" ...Hristiyanlar müteaddit kadimleri üzere maslahan Resmo sancağı kordonu içerisine dahil olup Rus zabitiyle askerinin gözleri önünde İslam malı olarak elli sak zeytin ağacına ateş vererek ihrak etmişlerdir. Güya Müslümanların arz-u can ve mallarının muhafazasına memur olan Rus askeri müteadi üzere seyirci gibi durup bakıyor idi…"[243]

"… İngiliz askeri istisna olunduğu halde olunduğu halde şimdiye kadar her nereye asakir-i ecnebiye ikame edilmiş ise Hristiyanlar kemal-i serbesti ile Müslümanları öldürmeye kıyam ettikleri ve asakir-i ecnebiye mâni-i mezalim ve

[241] Bayram Kodaman, **a.g.e.**, s. 141.
[242] Metin Menekşe, **a.g.e.**, s. 73.
[243] "Girit'ten", **OG**, No:11, 1 Mayıs 1898, s. 4.

tasallutat edeceklerine dindaşları bulunan Hristiyanlara muavenet etmekte bulundukları cihetle biçare Müslümanlar şehirlere kaçıp ca-i selamet arıyorlar..."[244]

Yine Osmanlı gazetesinde yayınlanan bir diğer mektupta, adanın meclisine Müslüman halktan kimsenin alınmadığı, mebusların tamamının Hristiyanlardan oluşmasıyla Müslümanların hiçbir temsil hakkı kalmadığı vurgulanmıştır;

"...Düvel-i Erbaa emriyle millet meclisi tarafından tayin olunan hükümet-i muvakkate ihtiyacat-ı cezireye hadim değil. Çünkü; Adanın anasır-ı umumiyesinden mürekkep olmayıp millet meclisini Hristiyan mebuslarından mürekkep idi. Müslümanlar idareye iştirak haklarından külliyen ıskat edildiler. Eski günlerine, me'valarına müsaade olunması için amirallere, bab-ı aliye, hükümet-i muazzamaya defaatle müracaat ettiler. Sükût ile mukabele edildi..."[245]

Osmanlı gazetesinde yayınlanan, adadaki Avrupalı müttefiklerin oluşturduğu geçici yönetime yönelik şikayetlerin yanı sıra Bölgede görev yapmakta olan Osmanlı bürokratlarının da görevlerinde başarısız oldukları, bu sebeple Girit'te Osmanlı varlığının giderek zayıfladığı belirtilmektedir;

"...Burada bulunan o misillü memurların vazifeleri vecibe-i zimmetleri olan hukuk-u mukaddese-i millet ve devleti vakiye ve müdafaa etmek şöyle dursun menafi-i şahsiyetlerini gözetmeye, ezvak-ı zatiyelerini istihsal etmeye münhasırdır. Binaen aliye Avrupalılar bu gibi memurların vazife-i naşinaslığından bil istifade hakimiye-i Osmaniyeyi cezireden külliyen azlettiler. Bununla beraber Kandiye mutasarrıf sabıkı gayur, muktedir, himmetli bir zat olduğundan müdahelet-i ecnebiyeye meydan bırakmamış ve bu suretle orada hükümet-i Osmaninin nüfuz ve haysiyeti halen cari bulunmuştur. Lakin hainler o zatı çekemediklerinden azl ile başkasını göndermişlerdir. Liva-i Osmani her gün birer suretle tahkir olunuyor..."[246]

Alıntılanan yazıdan anlaşıldığı üzere, Giritli Rumlar adada Osmanlı hakimiyetinin tekrar kurulmasını engellemek istemiştir. Çeşitli iskân politikaları ile

[244] "Girit'ten", **OG**, No:11, 1 Mayıs 1898, s. 5.
[245] "Kandiye İsyanı", **OG**, No: 20, 15 Eylül 1898, s.8.
[246] "Girit'ten", **OG**, No 14, 15 Haziran 1898, s.3.

Girit'te Rum halkın sayısının arttırılması, yerleşik olan Müslüman nüfusun baskı kurularak göç ettirilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır[247].

...Teşrin-i Sani 29. pazar günü. Ahali-i Hristiyanesi de teslim-i silah etti. Bu defaki teslim-i silah "ayini" (çünkü başka tabir bulamam) geçen mektubumda da yazdığım gibi, Halepalılarınki gibi "maddi" iştirakiyle olmadıysa da edilen rezaletler, taarruzlar, tasallutlar, evvelkini hiçe indirdi. Devlet-i Osmaniye, ahali-i İslamiye, padişah aleyhinde tefevvuh edilmedik fena söz ve tabir bırakmadı. Ayşu işret, nevş-ü tarab naralar, suret-i mahsusada tanzim olunan tecavüzkerane ve hakaretamiz şarkılar sabaha kadar sürdü. Camiiler, minareler, Müslüman eşcar ve hanelerden birçoğu kurşunlara hedef edildi. Hünkâr camii-i şerifinin havalisine girilerek reva görülen diğer tecavüzatla beraber, kapısının yanında medfun bulunan şehideden birisinin merkadına tükürüldü. Eslihanın götürüldüğü esnada bir İslam karısı kurşunla cerh olundu. Sırf İslamın sakin olduğu mahallerde, güne gün nümayişler ve naralarla dolaşılarak ve kapıları "tak" edilerek "Hanımcıklar, hürriyet devridir, bize açınız! sizle beraber ... isteriz. Bu akşam İslam ... tatmayı arzu ederiz!" gibi tefevvuh ve tecavüzat bi edebane,..."[248]

Mevcut gelişmeler karşısında oluşan baskıyı kaldıramayan Müslüman halk göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Osmanlı gazetesine Girit'ten gönderilen birçok mektupta, adada oluşturulan yeni düzenin Müslümanları göç etmeye mecbur bıraktığı yönünde uyarılara ver verilmiştir.

"*…Ahali-i İslamiye günden güne kat'i ümit ederek hicret etmeye başladı. Geçen hafta zarfında Hanya'dan beş altı familya hicret eylediği gibi Kandiye'den dahi iki yüz elli nüfus kadar hicret etmiştir…"*[249]

Avrupa devletlerinin oluşturduğu komisyon Girit'te vergi toplama yetkisini alma talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti egemenlik hakkının ihlal edilmesi

[247] Gös. yer.
[248] Osmanlı gazetesinden alıntılanan metnin iç kısmında bir kısım yerlerde üç nokta (…) kullanılması, gazetenin müstehcen ve küfür içerikli ibarelere yer vermek istememesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır; "Girit'ten", **OG**, No: 27, 1 Kanun-i sani 1899, s. 3.
[249] "Girit'ten", **OG**, No 14, 15 Haziran 1898, s.3.

sebebiyle itirazda bulunmuş, ortaya itilaflı bir durum çıkmıştır[250]. Osmanlı Devleti'nin protestosuna rağmen Avrupa devletleri komisyonun kararını kabul etmiştir. Nitekim 6 Eylül 1898'de vergi toplama yetkisini ele almak için Kandiye'de vergi dairesine girmek isteyen İngiliz askerleri ile Osmanlı memurları ve Müslüman halkın direniş göstermesi sebebiyle başlayan gerilim şiddetlenerek çatışmaya dönüşmüştür[251].

Kandiye İsyanı olarak adlandırılan olay sonucu çıkan çatışmalarda İngiliz askerleri ve Girit halkından ölen ve yaralananlar olmuştur[252]. Yaşanan olay üzerine İngiliz heyeti bir mahkeme oluşturmuş, isyana karıştığı hükmüyle mahkûm edilen yedi Giritli Müslüman idam cezasına çarptırılmıştır. Osmanlı gazetesinde yayınlanan metinde, verilen idam cezalarının Osmanlı toplumunda herhangi bir tepki yaratmaması eleştirilmiş, toplumun bu tepkisizliğinin üzücü ve yanlış olduğu ifade edilmiştir. Topluma yapılan eleştirinin yanı sıra, Avrupa basınında Girit'te yaşananlar olayların saptırıldığı, gerçeklerin yansıtılmadığı ifade edilmiştir;

"…Vaktiyle İslam'ın mağduriyetini Hristiyan'a, Hristiyan'ın vahşetini İslam'a atıf ederek hakikati tebdil eyleyen Avrupa matbuatının bile bugün hakayık-ı ahvali aynıyla neşir etmeleri Giritli dindaşların ne müthiş bir halde bulunduklarını fehim etmek için kafidir. Bizimkiler, durmasınlar, sussunlar. Bizde zaten matbuat yok, o makamda, belki, şu neşriyat bulunuyor. Bu daire-i neşriyat, milyonlara nispette küçük olsa bile muhit veya bu seslerin vasıl oldukları Müslümanları, Osmanlıları olsun niçin harekete getirmiyor?

Sükût…

Bugün 19 Teşrin-i Evvel efrenci – İngilizlerin ölüme mahkûm ettikleri yedi Müslüman Kandiye'de ulu orta kuruşuna dizildi.

Eyvah, feryat !.. Hayır: Sükût!"

[250] Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.,** s. 202
[251] Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 563.
[252] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, s. 124.

Osmanlı gazetesine göre bu isyana Girit idaresinin Müslüman halkın aleyhinde taraflı yönetimi sebep olmuştur. Yine gazetenin aktardığı görüşle yaşanılan haksızlara rağmen şiddetle karşılık vermeden yaşamaya çalışan Müslümanlar için aşar vergisinin Osmanlı idaresinin elinden alınmak istenmesi bardağı taşıran son damla olmuş ve isyanı başlatmıştır.

"...Rumlar İslamların gözleri önünde üzümlerini, zeytinlerini kesip sattılar. İslamlar sükût ediyorlardı. Açlıktan tevellüd eden dünkü isyan umur-u tabiyedendir. İngilizlerde bir hatada bulundular: Kül altında mestur olan bir kıvılcımın dehşetli bir harike tebdiline sebep oldular. İslamların idaresinde yalnız bir aşar idaresi kalmıştı. O idare-i tehvin ihtiyaçlarına yegâne vasıta idi. Onu da Hristiyanlara vermek İslamları açlıktan öldürmek olduğu cihetle İslamlar her ümitten mahrum olduklarını hissettiler, isyana mecbur oldular..."[253]

Yaşanan bu şiddet olayı Girit'te hakimiyet mücadelesinde önemli bir kırılma yaratmış, müttefik devletler sorumlu olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin Girit'teki varlığının sona erdirilmesi gerektiği kanaatine varmışlardır. Avrupa devletleri tarafından 4 Ekim 1898'de verilen bir ültimatomla Osmanlı askerinin Girit'teki varlığının adadaki muhtariyet yönetiminin esaslarına ters düştüğü ve halk için bir tahrik sebebi olduğu belirtilerek Osmanlı askerlerinin adadan çekilmesi gerektiğini belirtmişlerdir[254]. Avrupa devletlerinin bu talebine direnemeyen Osmanlı Devleti memurları ve askerlerini adadan çekilmek zorunda kalmıştır. Yalnızca Hanya'da küçük bir askeri birlik bırakılması kabul edilmiştir[255]. Prens Yorgi Girit'e vali olarak atanması ile Girit'te Osmanlı idaresi fiili olarak sonlanmıştır.

[253] "Kandiye İsyanı", **OG**, No: 20, 15 Eylül 1898, s. 8.
[254] Cemal Tukin, **a.g.m.**, s.96.
[255] Ayşe Nükhet Adıyeke, **a.g.e.**, s. 207.

B. Makedonya

1. Makedonya Sorununun Tarihi Gelişimi

Makedonya coğrafi konum olarak Balkan yarımadasının güneyinde Arnavutluk, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Ege Denizi'nin arasında kalmaktadır. Kuzeyde Sar Dağları, Batıda Ohri Gölü ile çevrelenen bölgedir[256]. Makedonya ismini ilk çağlarda bu bölgeye yerleşen Maketlerden almıştır. "Makedonya" coğrafi bir terim olarak XIX. yüzyıl sonlarına doğru batı kaynaklı olarak, Rönesans ve Reform hareketlerinin etkisiyle, antik uygarlıklara duyulan özlem sebebiyle kullanılmaya başlamıştır. Makedonya ismi, Osmanlı Devleti'nde resmi yazışmalarda coğrafi bir terim olarak kullanılmamıştır. Osmanlı Devleti'nde bu bölge Rumeli topraklarının bir parçası olarak kabul edilerek, "Vilayet-i Selase" olarak adlandırılmıştır[257]. İlk çağlardaki Makedonya ile XIX. yüzyıl Makedonya arasında bölgede yaşayan dini, milli unsurlar açısından büyük farklar olması sebebiyle, kapsadığı coğrafi alan muğlak kalmaktadır.

Makedonya Balkan yarımadasında yer alması, jeopolitik konumu, doğal zenginlikleri itibarıyla değerli bir bölgedir. Tarih boyunca pek çok farklı topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Makedonya üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi milattan önceki yıllara kadar dayanmaktadır. Bölgede bu isimle kurulan ilk devlet olan Makedonya Krallığı'nın tarihi M.Ö. 700-600 yıllarına kadar uzanmaktadır[258]. Bölge 14. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir. Uzun yıllar bölgeyi hakimiyeti altında bulunduran Osmanlı Devleti'nin nüfuzunun zayıflaması ile Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Avusturya, Rusya gibi devletler Osmanlı Devleti'nin yerine Makedonya'da hakimiyet kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır. Hak iddiasında bulunan bu devletler, bölge ile olan tarihi bağlarını ve bu alanda yaşayan millet veya dindaşlarını gerekçe göstererek iddialarına

[256] Yusuf Hamza, "II. Abdülhamit ve Makedonya Meselesi", **Sultan II. Abdülhamit Dönemi Paneli**, İstanbul 2000, s. 82

[257] Kaya Bayraktar, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 69, Ankara 2014, s. 3.

[258] Meltem Begüm Saatçi, **Makedonya Sorunu (1903-1913)**, (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Antalya 2004, s.2

meşruiyet kazandırmayı hedeflemişlerdir. Balkan milletleri Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçiliğin yükselişi ile birlikte, Osmanlı Devleti idaresinden çıkıp milli bir devlet kurma hayallerinin yanı sıra, birbirleri arasında bir rekabet ve çekişme oluşmasına sebep olmuştur. Osmanlı idaresinin çatısı altında bir arada yaşayabilen bu unsurlar arasında aşılması güç sorunlar su yüzüne çıkmıştır[259].

2. Avrupa Devletleri ve Makedonya Sorunu

Makedonya sorunu bu isimlendirme ile olmasa da ilk kez, 1876'da Avrupa Devletleri'nin katılımıyla gerçekleşen İstanbul Konferansı ile ortaya çıkmıştır. Konferansta Rusya'nın da dahil olduğu Avrupa devletleri Osmanlı hakimiyetindeki Rumeli vilayetlerinde çeşitli idari düzenlemeler talep etmişlerdir. Osmanlı Devleti'ne sunulan programa göre Bulgaristan doğu ve batı olmak üzere iki vilâyete bölünecek ve her bölümü için garantör devletlerin onayı ile, beş yıllık süreyle Osmanlı Devleti'nin atayacağı Hristiyan bir vali tarafından yönetilecekti. Türk ordusunun bölgedeki varlığı sınırlandırılacak, bölgede asayiş görevleri yerel kuvvetlere devredilecek, ayrıca bir kısım bölgeler Sırbistan ve Karadağ'ın kontrolüne bırakılacaktı[260]. Osmanlı Devleti temsilcileri egemenlik haklarının açık ihlali olarak gördükleri bu talepleri reddetmiştir. Yapılan görüşmelerde taraflar arasında uzlaşma sağlanamayınca İstanbul Konferansı sonuçsuz kalarak dağılmıştır[261].

İstanbul Konferansında Avrupa Devletlerinin sunduğu taleplerin kabul edilmemesi Osmanlı Devleti'ni diplomatik olarak yalnızlaştırdı. Çözümsüzlük ile artan gerilim, Rusya'nın Balkanlardaki hakimiyet kurma hedefleri 1877-1878 Rusya – Osmanlı Savaşı'na sebep oldu[262]. Savaş Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanınca Osmanlı Devleti barış talebinde bulunmak zorunda kaldı. Yapılan görüşmeler sonrasında taraflar arasında Ayastefanos Anlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile İstanbul Konferansında reddettiği, Balkanlarda yapılması

[259] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 146.
[260] Mithat Aydın, "İstanbul Konferansı" Maddesi, **DİA**, C. Ek-1, Ankara 2016, s.674.
[261] Mithat Aydın, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 17, Ankara 1992, s. 113.
[262] 93 Harbi ismiyle de anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, İstanbul 2007, s. 516-523.

istenen değişiklikleri, toprak ve statü taleplerini kabul etmek zorunda kaldı[263]. Anlaşma Rusya'nın Balkanlara yönelik Panslavizm politikası için önemli zafer niteliğinde idi. Yeni belirlenen sınırlara göre Bulgaristan'da anlaşmadan oldukça büyük toprak kazanımları elde etmekteydi. Anlaşma maddeleri içinde Makedonya adıyla bir hüküm geçmemiş olsa da bu bölge Bulgaristan'ın bir parçası haline getirilmiştir[264].

Osmanlı Devleti'nin önemli kayıp ve tavizler verdiği müzakere sürecini İngiltere başta olmak üzere Avrupa Devletleri de yakından takip etmekteydi. İmzalanan anlaşma ile Rusya'nın istediği şartlarla Balkanları dizayn etmesi ve bölgedeki güç dengesinin Rusya lehine değişmesi Avrupa Devletlerinde rahatsızlığa sebep oldu. İngiltere'nin başlattığı girişimler ile Ayastefanos Anlaşması'nın tekrar gözden geçirilmesi fikrinde konsensüs sağlanarak kabul edildi. Avrupa Devletlerinin katılımıyla Berlin Konferansı toplandı. Konferansta yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkan Berlin Anlaşması 13 Temmuz 1878'te kabul edildi[265]. Ayastefanos Anlaşması'nın içeriği büyük oranda aynı kalmakla birlikte, Bulgaristan'a verilen toprakların büyük kısmı bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin himayesi altında kalmasına karar verilmiş, böylece "Büyük Bulgaristan Prensliğinin" kurulması engellenmiştir. Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin himayesi altındaki bölgelerde yapılması öngörülen düzenlemelerin denetçiliği hususunda Rusya'nın tek başına üstlendiği role Avrupa Devletlerinin de müdahil olması sağlanmıştır[266].

Avrupa Devletleri'nin imzalanan anlaşma gereği Balkanlarda yapılması planlanan düzenlemelerin hayata geçmesi için Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılar neticesinde 1880 yılında Babıali bürokratları tarafından "Rumeli Vilayetleri Nizamnamesi" oluşturuldu[267]. Devletlerarası komisyon ile Nizamnameye dair yapılan görüşmeler de olumlu sonuçlandı. Avrupa Devletleri yapılan

[263] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 149.
[264] Zafer Koylu, "Ayestefanos Antlaşması ve Sonrasında Balkanlar'da Bulgaristan'ın Genişleme Politikaları: Makedonya", **Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Eskişehir 2005, s.106.
[265] Berlin Anlaşmasının tam metni için bkz.: Erim, **a.g.e.**, s. 403-424.
[266] Ayşe Ziran Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 33, Ankara 2013, s. 66.
[267]Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 150.

düzenlemelerden memnun kalmasıyla konu çözümlenmiş göründü. Ancak geçen zamanla birlikte, Avrupa Devletlerinin daha öncelikli sorunlara odaklanması sebebiyle Balkanlar konusu eski önemini yitirdi. Bu boşluktan istifade eden II. Abdülhamit nizamnameyi hayata geçirmeyerek, zamanla rafa kaldırdı[268].

Belirtilen siyasi olaylar ve uzlaşma girişimleri Balkanlarda vuku bulan çekişmeleri sonlandırmaktan uzak kalmış, problemlerin çözümlenmesi yerine ancak soğumasını sağlamıştır[269]. Din, mezhep ve milliyet farklılıkları bölgede ayrılıkçı faaliyetler ve çekişmelerin temelini oluşturmaktadır. Bölgenin çoğunluğu Müslüman nüfus olmakla birlikte Ortodoks, Katolik, Yahudi dinlerine mensup, Yunan, Sırp, Türk, Bulgar ve Ulahlardan oluşan bir mozaik görünümündedir[270]. Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlıkları kazanan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ gibi Balkan devletleri bölgede nüfuz alanlarını genişletmek için çaba harcamışlardır. Büyük Avrupa devletleri ve Rusya'nın da Balkan toplumlarına koruyuculuk kisvesi altında, kendi politik çıkarlarına fayda sağlama niyetiyle Makedonya meselesine müdahil olmaları[271] meseleyi çok taraflı bir uluslararası problem haline getirmiştir. Osmanlı gazetesinin Makedonya sorununa genel bakışı ise şu şekildedir;

"... Bugün Makedonya umuru namıyla ortaya sürülen meselenin eskiden beri memleketin meselesi, Sırbistan meselesi, Bulgaristan meselesi ilah unvanlar ile açılan şark buhranının mukaddematından başka bir şey olmadığı ve olamayacağını söylemeye hacet yoktur. Demek ki Devlet-i Osmaniye için bir hayat ve memat meselesidir. Mevcudiyet-i maneviye ve maddiyemizin mevkuf-ı aleyhi olan böyle mühim bir hususu ne kadar dikkat ve itina ile muhakeme eylemek lazım olduğu, beyan-ı hakikatte ağlat ve ifratın ketm ve tağyir derecesinde hata-i mucip olduğunu

[268]Gös. yer.
[269] Osmanlı Gazetesinde Berlin Anlaşması'nın soruna çözüm getiremediğine yönelik yorumlar bulunmaktadır. Bkz.: "Harb Kokusu", **OG**, No: 123, 1 Teşrin-i evvel 1903, s. 1.
[270] Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S. 2, Afyon 2005, s. 72.
[271] Kemal Beydilli, **a.g.m.**, s. 80.

unutmamakla beraber halin ne kadar vahim olduğunu irae eylemeye çalışacağız. …"[272]

Osmanlı gazetesinden alıntılanan kısımda Makedonya sorunu şark meselesinin bir parçası olarak görülmekte, Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir *"hayat ve memat"* meselesi olduğu ifade edilmektedir. Gazetenin bu savını destekleyecek nitelikte, yine Osmanlı gazetesinde yayınlanan bir habere göre Papa, Makedonya Hristiyanlarına destek için çağrıda bulunmuştur[273];

"…Makedonya'daki Türk vahşet ve mezaliminden(!) yeni papa da galeyana geldiğini ilan ediyor. Avrupa'nın her tarafındaki Katolik'in ruhbanına birer mektup göndererek, mensup oldukları hükümetler nezdinde Makedonya Hristiyanları lehinde teşebbüsatda bulunmalarını vaaz ve nasihat eylemiştir. …"[274]

Osmanlı gazetesine göre Avrupa'nın Müslümanlara karşı kin tutması sebebiyle, pek çok siyasi konuda olduğu gibi, Makedonya konusunda da Osmanlı Devleti'ne karşı tavır aldığı belirtilmektedir. Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin tarihi münasebetlerinden anekdotlar verilerek, belirtilen savı desteklemek için kullanıldığı yazıda, Makedonya sorununun çözümü konusunda Avrupa devletlerine güvenilmemesi gerektiği belirtilmektedir[275]. Makedonya konusu özelinde Bulgaristan'ın faaliyetleri dikkat çekicidir. Bulgar milliyetçiliği, Ayastefanos Anlaşması'nda izdüşümü görülebilen "Büyük Bulgaristan" emelini gerçekleştirmek istemiştir. Bulgaristan, bu hedef doğrultusunda Makedonya'yı topraklarına katmak için, bölgeye talip olan Balkanlardaki diğer rakiplerine nazaran en çok çaba harcayan devlettir. Bulgaristan'ın faaliyetleri Makedonya sorunun oluşması ve büyümesindeki en büyük sebeplerden biridir[276].

Osmanlı gazetesinde Makedonya'nın konu edildiği yazılara gazetenin ilk ve son yıllarındaki sayılarda daha çok rastlanmaktadır. Bunun sebebi Bulgar

---

[272] "Miras Hazırlıkları", **OG**, 1 Haziran 1901, No: 85, s. 1.
[273] "Havadis", **OG**, No: 121, 1 Eylül 1903, s. 4.
[274] "Havadis", **OG**, No: 121, 1 Eylül 1903, s. 4.
[275] "Şark ve Garb" **OG**, No: 117, 1 Kanun-i sâni 1903, s. 1–3;
[276] Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 15, Sakarya 2013, s. 50.

komitelerinin Makedonya'ya yönelik faaliyetlerinin 1894-1895 ve 1901-1903 yılları arasında yoğunlaşmış olmasıdır[277]. Bölgede en çok faaliyet gösteren devletin Bulgaristan olduğunun bir diğer göstergesi de Osmanlı gazetesinde yayınlanan Makedonya konulu yayınlarda en çok Bulgar devleti ve Bulgar komitelerinin faaliyetlerine dair verilen haberlerdir. Bu tip yazılara dair örnekler şu şekildedir;

"...Bu tarafta birçok silah mağazaları, mağaraları keşif olundu. Şimdiye kadar elde edilen eslihanın miktarı altı-yedi bin raddesindedir. Hayret...! Zannolunur ki Makedonya Bulgar komitesi pek büyük, pek kuvvetlidir. Bu "hüsnü zan!"'a münasebet yoktur. Çünkü: Bu silahlar, istimal-i resmiden sakit olmuş esliha nev'indedir...

... Bazıları bu silahların İlkbaharda istimal edilmek üzere tedarik olunduğu zehabına düşmüş ise de pek ziyade yanılmaktadırlar: Neticesi hala belli olmayan Osmanlı ve Yunan muharebesi ilan edilmek üzere iken ihtilalciler tedarikata başladılar. Silahların hepsini yerli yerine yerleştirdiler. Ve ümit ettiler ki: Harp ilan olunacak, Osmanlar mağlup olacak, zayıf düşecek, Bulgar ihtilalcileri de bu halden bil 'istifade silaha sarılacak, Makedonya'ya hâkim kesilecek. ..."[278]

Belirtilen kısım Osmanlı gazetesinde Makedonya konu edilerek yayınlanan ilk yazı, Üsküp'ten yollanmış anonim bir okuyucu mektubudur. Mektupta bölgede Makedonya Bulgar Komitesi'ne ait silahların yakalandığı haberi verilmekle birlikte, silahların komitecilere Bulgar devleti tarafından verildiği iddia edilmektedir. Yine mektuptaki iddiaya göre Osmanlı – Yunanistan Savaşından Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile sonuçlanması durumunda, komite Osmanlı Devleti'nde oluşabilecek zayıflığı değerlendirip Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını planlamaktadır[279].

Kamuya açık bir sosyal yardımlaşma kuruluşu hüviyetinde görünen, ancak gizli ve nihai hedef olarak, Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakını sağlamak olan bu tarzdaki ilk Bulgar komitesi 1890 yılında Sofya'da faaliyetlerine başlamıştır.

---

[277] Hakan Tan, **a.g.m.**, s. 55.
[278] "Üsküb'den", **OG**, No: 8, 15 Mart 1898, s. 5.
[279] Gös. yer.

İlerleyen yıllarda aynı amacı taşıyan farklı yapılanmalar da meydana getirilmiştir[280]. Bu komitelerin görünürdeki amacı Makedonya'da yaşayan veya Bulgaristan'a göç etmiş Makedonyalı Bulgarların yaşam şartlarının iyileşmesini sağlamak, sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Gerçekteki amaçları ise Makedonya'nın Bulgar hakimiyetine girmesi için çalışmalar yapmaktadır. Çete yapılanmaları ile şiddet ortamı yaratılarak asayişin bozulması, böylece Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idare düzenini başarısız olarak gösterip, dış müdahalenin yolu açılmak istenmesidir[281]. Osmanlı gazetesinde, Bulgar komitelerinin faaliyetlerine bakış şu şekildedir;

"...Makedonya'daki kardeşlerini Türk vahşetinden kurtarmak amelinde olduğunu iddia eden Makedonyacılar o zavallıları hakikat halde tahlise değil, ezmeye savaşıyorlar, bunu bile bile yapıyorlar. Bu cinayeti olsa olsa bir emelin hasıla gelmesi teviliyle, irtikab ediyorlar ki o da: Makedonyalıları Türk vahşetinden kurtarmak değil, Makedonya'yı Bulgaristan'a ilhak etmek gibi bir emeldir…! Bu halde Makedonyacıların asıl kimlerden ibaret olduğunu anlamamız icap ediyor:

Girit Rumları ayaklandı, Yunan adaya girdi, Bulgariye bundan örnek aldı, bu politikayı gütmeye yeltendi, var kuvvetiyle hazırlandı, Osmanlı mağlup olur olmaz, Makedonya'yı ayaklandıracak ve hemen işgal edecek idi. Onun teessüfünü, Osmanlı'nın memnuniyetini calip olan silahların elde edilmesi vukuatı zuhura geldi. Bu hal "matbuanın" Makedonya havalisine asker yığmasından değil Makedonya'da yakalanan eslihanın Bulgar emaretinin çürüğe çıkarttığı silahlardan ibaret olmasından ileri gelmiştir. Yani: bu keşif üzerine hükümetimiz (gospodin bunlardır) diye soracak, Bulgariye ise makul bir cevap veremeyecek, bunun üzerine de küçüğün büyüğü terslemesi yahut büyüğün küçüğü azarlaması mamul ve nihayet silahın patlaması muhtemel olacağından Bulgariye hemen hazırlık görmeye başladı. ..."[282]

Alıntılanan kısımda, Bulgar Devleti ve Makedonya Bulgar Komitesi'nin faaliyetleri eleştirilmektedir. Osmanlı gazetesine göre, komitenin amacı Makedonya'da şiddet olayları vasıtasıyla düzeni bozarak, Makedonyalıları *"Türk*

[280] Ahmet Altıntaş, **a.g.m.**, s. 81.
[281] Ahmet Altıntaş, **a.g.m.**, s. 82.
[282] "Makedonyacılar", **OG**, No: 10, 15 Nisan 1898, s. 3.

vahşetinden" kurtaracak olan Bulgaristan'ın askeri müdahalesi ile gerçekleşecek işgali gerekli göstererek meşruiyet kazandırmaktır. Girit'te ayrılıkçı Rumların taktiklerini örnek alarak uygulamaktadır[283]. Özellikle 1901 yılında Bulgar komitelerinin yaptığı toplantıdan çıkan kararlar doğrultusunda bölgedeki çete faaliyetleri yoğunlaştırılarak şiddet tırmandırılmıştır[284]. Bölgede ihtilalciler ve Osmanlı kuvvetleri arasında uzun süren kanlı çatışmalar meydana gelmiştir[285]. Bu faaliyetlerin ortaya çıkardığı gerilimin boyutu Osmanlı gazetesinden gözlemlenebilir;

"...Rubu' asırlık hayatının ilk senelerinde düvel-i muazzama murahhaslarının imzaladığı Berlin Muahedesini Rumeli-i Şarkiye'ye bilaperva hücum etmekle kısmen hükümsüz bırakan Bulgaristan, Şimdi de o muahedenin kendisine hiç tevdi etmediği bir vazifeyi taahhüt ederek Makedonya'nın, ıslahat talebi suretinde ıslahat-ı tayi suretinde iğtişaşına cehd eden komitelere melcae ve merkez olmuş, adeta resmi muameleleriyle tabi olduğu Devlet-i Aliyenin, Makedonya'ya müteallik umur ve muamelat-ı dahiliyesine düvel-i muazzamadan ziyade karışıp erbab-ı kıyamı teşvik ve tahriki gibi sulh ve müsalemet-i umumiyeyi ihlal eder harekat ve tehdidatıyla Osmanlı ordusunun şu şimdiki seferberliğini icap ettirmiştir. ..."[286]

Osmanlı gazetesinin haberine göre Bulgaristan'ın siyasi girişimleri ve Bulgar komitelerine verdiği desteğin sonucunda iki ülke arasında oluşan gerginliğin boyutu Osmanlı ordusunun olası bir savaş ihtimaliyle hareketlenmesine sebebiyet verecek kadar büyüktür. Yine gazetede 1901 yılı sonrasındaki faaliyetlerin Makedonya meselesinin *"müthiş bir devre-i buhrana"* girdiğini belirtilmektedir[287].

Komitelerin faaliyetleri sonucunda çıkan çatışmalarla bölgede sebep olduğu can ve mal kayıplarına dair haberlere[288] Osmanlı gazetesinin *"Havadis"* başlıklı kısımlarında sıkça rastlanmaktadır. Aktarılan haberlere göre bölgedeki altyapı,

---

[283] Gös. yer.
[284] Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908),** C. I, İstanbul,1970, s. 446.
[285] Yusuf Hamza, **a.g.m.**, s. 96.
[286] "Harb Kokusu", **OG**, No: 123, 1 Teşrin-i evvel 1903, s. 1.
[287] "Makedonya Meselesi", **OG**, No: 117, 1 Kanun-i Sani 1903, s. 6.
[288] Hakan Tan, **a.g.m.**, s. 58-59.

ulaşım hatlarında büyük hasarlar meydana getirilmiştir[289]. Bölgede yaşayan sivil halk, Osmanlı Devleti bürokrat ve askerlerinden pek çok kişi yaralanmış veya hayatını kaybetmiştir[290].

Bulgaristan'ın komiteler aracılığı ile Makedonya'daki faaliyetleri diğer devletlere nazaran daha yoğundur. Fakat daha önce de değinildiği üzere diğer Sırbistan, Yunanistan gibi Balkan devletleri ile Avusturya, Rusya gibi büyük devletlerin de Makedonya'da hakimiyet kurmaya yönelik girişimleri mevcuttur. Osmanlı gazetesinde Sırbistan, Avusturya, Rusya devletlerinin de Makedonya'ya yönelik bu girişimlerine dair haberlere yer verilmektedir[291]. Makedonya üzerinde hak iddiasında bulunan devletlerin sayısının çokluğu, bölgeyi sınırlarına katmak için birbirleriyle yarış haline girmeleri Makedonya meselesini girift bir hale getirmiştir. Bu görüşü destekleyecek nitelikte, Osmanlı gazetesinde yayınlanan bir yazı örnek olarak gösterilebilir;

"…Herhalde iki ay evvelki vaziyet-i siyasiyemiz şimdi pek değişti, o zaman Makedonya komiteleri için belki yalnız Bulgaristan ile harb edecek idik. Bugün ise karşımızda siyasetleri kadar kuvvetleri şedid ve anid iki devletin kabul veya reddedilecek layihası vardır…"[292]

Yazıda, Makedonya sorunun baş aktörünün Bulgaristan olduğu, ancak Avusturya ve Rusya'nın[293] da müdahil olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti için meselenin çözülmesinin daha zor bir hal aldığı belirtilmektedir. 1903 yılında Avrupa Devletleri tarafından yapılan görüşmelerde ortaya çıkan Morsteg Projesi ile vali atamalarında çeşitli düzenlemeler başta olmak üzere birçok değişiklik üzerinde anlaşma sağlandı. Ancak yapılan girişimler bölgede kalıcı bir asayiş ve düzenin tesis

[289] "Havadis", **OG**, No: 121, 1 Eylül 1903, s. 4.
[290] "Havadis", **OG**, No: 117, 1 Kanun-i Sani 1903, s. 8.
[291] Osmanlı Gazetesinde Sırpların faaliyetlerinin konu edildiği yazılar için bkz.: "Bir Haysiyetsizlik Daha", **OG**, No: 39, 1 Temmuz 1899, s. 4; Avusturya'nın girişimleri hakkında bir haber için bkz.: "Yine Balkan Mesaili", **OG**, No: 89, 1 Ağustos 1901, s. 4. Rusya'nın Makedonya meselesine dair politikalarına dair yazı için bkz.: "Makedonya Meselesi", **OG**, No: 117, 1 Kanun-i Sani 1903, s. 7.
[292] "Avrupa Taassubu", **OG**, No: 126, 20 Teşrin-i sâni 1903, s. 1.
[293] Alıntılanan yazının tamamı incelendiğinde *"siyasetleri kadar şedid ve kuvvetleri anid iki devlet"* olarak tarif edilen devletlerin Rusya ve Avusturya olduğu anlaşılmaktadır. Bkz.: "Avrupa Taassubu", **OG**, No: 126, 20 Teşrin-i sâni 1903, s. 1.

edilmesini sağlayamadı[294]. Uzun yıllar devam eden Makedonya sorununun tarafları, yoğunluğu ve içeriği değişse de günümüzde halen çözüme kavuşamamış, çok taraflı bir problem bir durumundadır.

3. II. Abdülhamit ve Makedonya Sorunu

Osmanlı gazetesine göre Makedonya sorununun sebeplerinden biri de II. Abdülhamit'tir. II. Abdülhamit'in yanlış ve yetersiz politikaları nedeniyle ihtilalcilerin ve bölgede hak iddia eden devletlerin zararlı faaliyetlerde bulunduğu yorumu yapılmaktadır[295]. Osmanlı gazetesinde bu tipte eleştirilerin yapıldığı yazılardan bir örnek şöyledir;

"…Bu kere Sırbistan hükümeti de bu güruha katıldı. Evvela eşkıya suretinde birtakım köylüleri hudut boyuna sevk ederek tecavüz ettirir. Hudut muhafazasında bulunan askerimizle hudut boyunda sakin Arnavutlar müdafaa-i nefse kalkışırlar. Tarafeynden başlayan bu mukatele neticesinde hayli mecruh ve telefat husula gelir. Sırbiye hükümeti muntazam nizamiye taburlarını hudut boyuna sevk etmekle beraber Türk ve Arnavutların tecavüzü, vahşeti diye de düvel-i muazzamaya mahut yaygaraları kopararak protestolar yağdırır. Abdülhamit Sırpların tecavüzatını ispat edeceğine kıbtiyane olan bu yaygaralardan korkarak Sırbistan Kralı Alexander cenaplarına beyan-ı itizar etmiş ve tarziye bile vermemiştir. Sırplar Hamit'in bu cebanetini gördüler ya, bundan böyle Sırbistan hududunda kall yevm kıtal ve ihtilaf eksik olmayacaktır..."[296]

Osmanlı gazetesinden alıntılanan haberde, Sırbistan tarafından yapılan sınır tecavüzüne karşı nefsi müdafaa yapmak zorunda kalan Arnavutlar ve Sırplar arasında çıkan çatışmada karşılıklı kayıplar meydana geldiği aktarılmaktadır. Sırp tarafı ise olayı kendi çıkarlarına bir şekilde çarpıtarak konuyu büyük devletlere şikâyet etmiştir. Gazetenin eleştirdiği nokta ise II. Abdülhamit'in bu olay karşısında

[294] Aydemir, **a.g.e.**, s. 455.
[295] Benzer nitelikteki eleştiriler Osmanlı Gazetesinde sıkça yapılmıştır. Bkz.: "Selanik'den", **OG**, 1 Ağustos 1901, No: 89, s. 5; "Üsküb'den" **OG**, No: 8, 15 Mart 1898, s. 5; "Makedonya Ahvali", **OG**, No: 83, 1 Mayıs 1901, s. 4.
[296] "Bir Haysiyetsizlik Daha", **OG**, No: 39, 1 Temmuz 1899, s. 4.

Sırpların sınır tecavüzünü ve kendi tebaasından olan Arnavutların kayıplarını umursamadan, büyük devletlerin tepkisinden çekinerek Sırp Kralı'na taziyelerini bildirerek, kendi halkına sırt çevirmesidir. Osmanlı gazetesi II. Abdülhamit'in bu hatalı tutumunun Sırpları cesaretlendirerek, benzer faaliyetleri daha rahat yapabilecekleri öngörüsünü ifade etmektedir[297].

Yine gazetede yayınlanan bir okur mektubunda ise, komiteciler, bölgedeki insanlar arasındaki görüş ayrılığı gibi sebeplerin yanı sıra, hükümet uygulamalarının da bölgedeki halka zarar verdiği yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır;

"…Yazık, ne oluyorsa – Müslüman, Hristiyan – bilcümle ahaliye oluyor. Bir taraftan da hükümet üzerlerine çullanır, etmediği zulmü bırakmaz. Çok defa bu komiteler yüzünden, kimi haklı, kimi haksız türlü türlü belalara uğrarlar. İşleri yoksa kıyamete kadar (Makedonya) diye bağıradursunlar...! Hükümet işte bu ittifaksızlık sayesinde bugün onları ezer, yarında bizi…"[298]

Osmanlı gazetesinde birden fazla yazıda dile getirilen ortak fikre göre, II. Abdülhamit'in soruna ciddiyetle yaklaşmaması, baskıcı yönetimi, bölgeye atanan devlet görevlilerin işinin uzmanı olmayan kişilerden seçilmesi ve bu kişilerin kaçınılmaz başarısızlığı devletin otoritesini zayıflatmaktadır. Bölgede oluşan otorite boşluğu sebebiyle komiteciler rahat hareket etme imkânı bulmaktadır[299]. Yine gazetede yayınlanan bir yazıda Makedonya meselesinin ciddiye alınmadığı, İstanbul gazetelerinin bölgede yaşanan sorunları görmezden geldiği eleştirisi yapılmaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere 1901 yılından sonra bölgede ihtilalcilerin artan şiddet faaliyetleri sebebiyle olayların giderek büyümesi ve Rusya ile Avusturya'nın olaylara müdahil olması üzerine *"Matbuat-ı Hamidiye"* tutum değiştirmek zorunda kalarak, sorunun çözümüne dair fikir beyan eden yazılar yayınlanamaya başlamıştır[300];

---

[297] Gös. yer.
[298] "Üsküb'den", *OG*, No: 8, 15 Mart 1898, s. 5
[299] Osmanlı Gazetesinde aynı görüşü savunan benzer nitelikteki yazılar için bkz.: "Bulgaristan'dan Mektub", OG, 15 Mart 1900, No 56, s. 6; "Makedonya Ahvali", **OG**, No: 83, 1 Mayıs 1901, s. 4; "Makedonya ve Balkanlarda", **OG**, 1 Mart 1901, No: 79, s.3.
[300] "Makedonya Meselesi", **OG**, No: 117, 1 Kanun-i Sani 1903, s. 6.

"...Hatta bu icbar ve tazyikin tesiriyledir ki her cinayetini, her facia-i ihanetini bir sütre-i kizb ve riya ile neşir ile ilandan gayri bir meziyet-i siyaseti olmayan hükümet ve matbuat-ı Hamidiye'yi bile itiraf-ı hakikate muzdar bırakmıştır. Arnavutluk ve Makedonya cihetlerinde birkaç eşkıya vukuatından gayri mahal-i emin ve asayiş bir hal ve vukuatın mevcut olmadığını bila-hicap ve perva neşir ve iddia edegelen matbuat-ı hamidiye, basar-u basiretini bağlamak istedikleri bir millet-i mazlumeye karşı, bugün resmen âdem-i asayişten, lüzum-u ıslahattan bir suret-i zımniyede dem vurmaya mecbur kalmıştır..."[301]

Osmanlı gazetesinde yapılan yorumlarda hükümetin hazırladığı layihaların, bölgede yapılması planlanan düzenleme girişimlerinin göz boyama amaçlı olduğu[302], II. Abdülhamit idaresinin bu isyan hareketlerini önlemekte başarısız olduğu ve olacağı görüşü hakimdir[303].

C. Trablusgarp

İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler sanayileşme hamlelerini tamamladıktan sonra yeni hammadde, pazar ve iş gücü arayışına yöneldi. Deniz aşırı topraklarda askeri müdahale yolu ile yerel halk üzerinde siyasi, askeri, kültürel üstünlük kurarak, bu bölgenin kaynaklarını işgal eden devletin menfaatleri için kullanılmasına *"sömürgecilik"* denilmektedir. XVI. yüzyılda Coğrafi keşifler ile başlayan yeni girişimler zamanla yaygın bir uygulama haline geldi. XIX. Yüzyılda Avrupa Devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri dünya üzerindeki tüm kıtalarda etkisini göstermekteydi[304].

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki toprakları da bu bağlamda Avrupalılar için cazip bir hedef olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı güç kaybı sonucunda uzak eyaletlerindeki otoritesinin zayıflaması bölgedeki hakimiyeti ele geçirmeyi arzulayan devletlerin hedeflerine daha kolay ulaşmalarına imkan

[301] "Makedonya Meselesi", **OG**, No: 117, 1 Kanun-i Sani 1903, s. 7.
[302] "Makedonya Ahvali", **OG**, No: 83, 1 Mayıs 1901, s. 4.
[303] "İstanbul Mektubu", **OG**, 30 Ağustos 1902, No: 111, s. 6; "Makedonya Meselesi", **OG**, No: 117, 1 Kanun-i Sani 1903, s. 6.
[304] Ahmet Kavas, "Sömürgecilik" maddesi, **DİA**, C. 37, İstanbul 2007, s. 395.

sağlamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde olan Tunus 1881'de Fransa, Mısır ise 1882 yılında İngiltere tarafından işgal edilmiştir[305].

Osmanlı gazetesinde Avrupa devletlerinin bu faaliyetler ile ilgili yayınlara yer verilmiştir. Balkanlardaki isyan faaliyetlerine dair yapılan yayınlar kadar yoğunlukta olmasa da yaşanabilecek kopuşlara dair endişeler aktarılmış, bölgede yaşanan hadiseler okuyuculara aktarılmıştır. Gazetenin bölgeye verdiği önemi gösteren bir yazıda, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da kalan son topraklarının değerinden bahsedilmekte, ayrıca Osmanlı Devleti'nin Akdeniz hakimiyeti için büyük önem arz eden bu bölgelere gereken önemin verilmediği eleştirisi yapılmaktadır;

"... Trablusgarp vilayeti, bir zamanlar Cezayir'de, Tunus'ta, Mısır'da velhasıl bütün Afrika'nın hükm-ü ferma olan Devlet-i Osmaniye'nin bugün son nokta-i istinatgahıdır. Yunan muharebesinde Teselya'da feda-i can eden evlad-ı vatana taraf-ı şahaneden merkuz birisinin mezara inkılab eden Girit adası da elden gittikten sonra hükümet-i Osmaniye için Bahr-i sefid muvazenesinde amil-i siyasi olabilecek ancak bu vilayet kalmış ve fakat haiz olduğu ehemmiyet nispetinde idare edilmediğinden merkeze olan irtibatını kati edecek bir mertebeye getirilmemiştir. Hükümet-i Osmaniye, Bahr-i sefidin kilidi hükmünde olan Girit'in bile pek aşikâr olan fevaidini takdir edememiş olduğundan bit-tabii Bingazi ve Derne'nin Bahr-i Sefid'de imal-i nüfuz etmek isteyen donanmalara nasıl birer nukat-ı istinad olacağını tahayyül ve tasvir edememiştir..."[306]

Osmanlı gazetesinde İtalya'nın Trablusgarp'taki faaliyetlerine dair yazılar dikkat çekmektedir. Bu konuya dair yayınlanan ilk yazıda İtalya'nın Trablusgarp'ı kontrolü altına almak amacıyla yaptığı diplomatik girişimin haberi verilmektedir;

[305] Tunus ve Mısır'ın işgali konusu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 81–101.
[306] "Trablusgarb", **OG**, 15 Kanun-i evvel 1901, No: 98, s. 1.

"... İtalya'nın Fransa sefiri Mösyö (Zati) Trablusgarp'ın İtalya Devleti tarafından işgal edilmesi için Fransa hükümetiyle müzakereye girişmiş ve bu müzakere neticesinde muvaffak bile olmuştur! ..."[307]

Siyasi birliğini ve sanayileşme atılımını İngiltere, Fransa gibi diğer büyük Avrupa devletlerine göre daha geç tamamlayan İtalya, sömürgecilik yarışında bu devletlere göre geride kalmıştır. İtalya coğrafi yakınlığı ve uygun siyasi iklimin oluşması ile Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz coğrafyasına göz dikmiş, Habeşistan ve Tunus'ta sömürge alanları elde etmeye çalışmıştır[308]. Osmanlı gazetesinde yayınlanan bir yazıda İtalya'nın Trablusgarp'ı ele geçirmek için en çok çaba sarf eden devlet olduğu tespiti ile birlikte bu çabanın nedenlerinden bahsedilmektedir;

"...Malumdur ki İtalya teşekkül ettikten sonra tevhid eylediği arazide ahalisini iaşe edememiş ve binaenaleyh şube-i cezirenin haricinde tevsi-i hudut eylemeyi lüzumlu görmüş idi. İtalya istiklaliyet maksat-ı ulviyesiyle sathını kanıyla suladığı zeminin – Papanın siyaset-i din perveranesi gibi sevaikle – kendini beslemekten aciz olduğunu görünce Romalıların hububat anbarı tesmiye eylediği Tunus'a ve Trablusgarp'a itale-i nazar etmeye mecbur olmuş idi. ... Hal-i hazırda ise Trablusgarp'ı yed-i temelliğine almak isteyen Avrupa hükümetlerinden en ziyade faaliyet göstereni, en büyük fedakârlık ihtiyar eyleyeni İtalya'dır. ..."[309]

Aynı yazının devamında ise İtalya'nın Trablusgarp'ı ele geçirmek konusunda sahip olduğu kararlılık ve cesaretin, Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimi ve bölgeye önem vermemesinden kaynaklandığı belirtilmektedir;

"...Avrupa hükümetlerinin Afrika'yı taksim için gösterdikleri istical ve fedakârlık ile İtalya'nın ittifak-ı müsellese dahil oluşu bu mecburiyet-i iktisadiyeyi tezyid etmiş olduğundan İtalya, Hükümet-i Osmaniye'nin gafleti ve seyyiatı ile

[307] "İtalya ve Trablusgarb", **OG**, No: 34, 15 Nisan 1899, s. 7.
[308] Şerafettin Turan, "Rodos ve On iki Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, C. XXIX, S. 113, TTK, Ankara 1965, s. 137.
[309] "Trablusgarb", **OG**, 15 Kanun-i evvel 1901, No: 98, s. 1.

idaresine katiyen ehemmiyet verilmeyen vilayetin az zaman içinde malikanesi hükmüne gireceğine kanaat-ı kemale getirmiştir. …"[310]

İtalya'nın Trablusgarp üzerinde askeri müdahaleden evvel bölgede etkin bir güç haline gelmek için gerçekleştirdiği altyapı faaliyetlerine dair haberlere Osmanlı gazetesinde rastlanmaktadır. Gazetenin verdiği bir habere göre İtalya bölgede ticaret merkezi ve okul yapımına girişmiş[311], halkın hoşgörüsünü edinebilmek için bir yetimhane inşa edeceğini duyurmuştur[312]. Yine gazeteden aktarılan bir habere göre İtalya bölgenin iletişim kanalları üzerinde hakimiyet sağlamak amacıyla Trablusgarp'ta bir posta teşkilatı kurmayı planlamaktadır[313]. Bu girişimlerin sonucunda bölgedeki siyasi gücün Osmanlı Devleti'nden İtalya'ya doğru kaymaya başladığı Osmanlı gazetesindeki haberlerden anlaşılabilir[314].

Belirtildiği üzere Trablusgarp'ı ele geçirmek için ağırlıklı olarak faaliyet gösteren devlet İtalya'dır. Ancak İtalya bu konuda rakipsiz değildir. Osmanlı gazetesinde sınırlı sayıda da olsa Fransa'nın Trablusgarp'ta hakimiyet kurmak amacıyla gösterdiği faaliyetlere dair haberlere yer verilmektedir. Bu haberlerin bir örneği şu şekildedir;

"… Geçen sene Trablusgarp'ta bir Tunuslu taht-ı tevkife alınır. Hükümetimizin bu muamelesi Fransız Konsolosunun müdahalesini mucib olur ve bu müdahale üzerine Tunuslu tahliye edilir. Bu vakadan sonra, Müslim ve gayrimüslim birçok Trabluslu tabiye-i Osmaniye'nin tabiiyetini iddiaya başladıkları görülür. Bu hal hükümetimizden ziyade İtalyan gazetelerinin şikayetini mucib oluyor. Bütün İtalya matbuatı Fransa'nın bu vaziyetini muaheze edip duruyor. Yalnız Trablus'ta değil: Şam'ında da Yemen'inde de hep aynı vukuat, sahip-i mülk nerede? …"[315]

Osmanlı gazetesinde verilen bu haberde Fransa'nın bölgedeki etkisinin dışında dikkat çekici unsur, halkın Osmanlı idaresine karşı tavır almaya başlamasıdır.

---

[310] "Trablusgarb", **OG**, 15 Kanun-i evvel 1901, No: 98, s. 2.
[311] "Trablusgarb'dan", **OG**, No: 72, 15 Teşrin sâni 1900, s. 6.
[312] "Havadis", **OG**, No: 96, 15 Teşrin sâni 1901, s. 8.
[313] "Havadis" **OG**, No: 81, 1 Nisan 1901, s. 1.
[314] "Trablusgarb'dan", **OG**, No: 72, 15 Teşrin sâni 1900, s. 6.
[315] "Sahib-i Mülk Nerede", **OG**, 1 Teşrin-i evvel 1903, No: 123, s. 4.

Gazetede bahsi geçen bu olaya Osmanlı hükümeti önem vermezken, İtalya basınında konunun geniş yer bularak Fransa'nın eleştirildiği aktarılarak Osmanlı hükümetine tepkide bulunulmuştur. Yine gazetede verilen haberde, benzer şekilde Fransa etkisiyle bölgedeki Osmanlı Devleti'nden kopuşlara dair bir örnek verilmektedir;

"Trablus Şam naibi Hükümet-i Osmaniye'den gördüğü tazyik üzerine Şeyh Abdülkadir sülalesine mensup olduğunu ve Fransa tabiiyetini haiz bulduğunu beyan ederek Beyrut'taki Fransa konsül generalinin himaye ve müdahalesini talep etmiş. Naibin iş bu hareketini İstanbul'ca ziyade heyecanı mucib olarak Beyrut valisi Halil Paşa Trablu Şam'a gönderilmiştir. ..."[316]

D. Yemen

Osmanlı gazetesinde Arabistan'da yaşanan sorunlar, isyan hareketleri, yabancı devletlerin faaliyetlerini ele alan yazılar yayınlanmıştır. Balkanlardaki sorunlar kadar geniş bir yer verilmese de özellikle Yemen'de yaşanan isyan hareketleri ve sorunlara dair yayınlar dikkat çekicidir.

Yemen, Arap Yarımadası'nın güneybatısında, Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ne kıyısı bulunan, Babûlmendep Boğazı ile Afrika kıtasından ayrılmaktadır. Yemen Jeopolitik konumu sebebiyle Arap Yarımadası için büyük bir öneme sahiptir[317]. Osmanlı gazetesi de Yemen ile alakalı olarak yayınladığı ilk yazıda okuyucularına bölgenin değerinden bahsetmektedir;

"...Yemen kıtası toprağının, madenlerinin zenginliği Afrika-i cenubi ile Hindistan'a kurbiyeti cihetiyle ticareti vasi ve istikbali pek parlak olduğundan layığıyla bakılmış olsaydı Memalik-i Osmaniye'nin en mamur bir kıtası olarak Mısır kıtasına muadil olurdu..."[318]

Osmanlı Devleti'nin 16. Yüzyıl'da Memlûk Devleti'ne karşı üstün gelmesi ile Kölemen beylerinin yerine Yemen'de Osmanlı hakimiyeti kurulması için

[316] "Havadis", **OG**, No: 138, 15 Eylül 1904, s. 4.
[317] Halil Kurt, "Yemen Fiziki ve Beşerî Coğrafya", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 400.
[318] "Yemen Ahvali", **OG**, No: 13, 1 Haziran 1898, s.3.

faaliyetlerde bulunulmuştur[319]. Yemen'de toplum dini inanç olarak ağırlıkla Şiiliğin Zeydi mezhebine mensuptur[320]. Zeydi inancı sebebiyle yerel dini otorite, halk üzerinde yüksek etki gücüne sahiptir. "İmam" unvanı ile anılan bu kişilerin halk nezdindeki yüksek saygınlığı, din yanında siyasi konularda da otorite olarak görülmelerini sağlamaktadır. Yine Zeydilik inancının bir gereği olarak Osmanlı Padişahı İslam halifesi olarak kabul edilmemektedir[321]. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Yemen'de güçlü bir otorite tesis etmesi mümkün olmamıştır. Uzun yıllar boyunca Yemen, Osmanlı Devleti ile yerel güçler arasındaki iktidar mücadelelerine sıklıkla sahne olmuştur[322].

Bölgede güçlü bir otorite kurmakta zorlanan Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıl'da İngiltere'nin yayılmacı politikaları ile Arabistan ve Kuzey Afrika'daki Osmanlı varlığını tehdit eder konuma gelmesiyle, Yemen'deki Osmanlı otoritesini pekiştirmek için girişimlerde bulunmuştur. 1870 yılında Yemen Valisi olarak ilan edilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki askeri güçle beraber bölgeye sevk edilmiş, kazanılan başarı ile birlikte Yemen'de Osmanlı Devleti kontrolü tekrar tesis edilmiştir[323]. Vali olduğu süre içerisinde aktif olarak isyan hareketleriyle mücadele etmek durumunda kalan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, bölgede idari ve askeri teşkilatlanma konularında çalışmalar yürüterek düzenlemeler yapmıştır[324]. Bölgeye atanan memurların Arapça bilmesi tercih sebebi haline getirilmiş, halk ve idare kurumları arasında uyum yaratılmaya çalışılmıştır. Nitekim bu çalışmalar kalıcı hale gelememiş, belirli bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kurumları ile yerel halk arasında sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

---

[319] İdris Bostan, "Yemen: Osmanlılar Devri", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 406-407.

[320] Zeydîlik, adını Zeyd bin Ali Zeyn el-Âbıdîn' den alan bir grup şiâ mensubu ile birlikte Hz. Hüseyin'in torunlarından Zeyd bin Ali'nin Emevî halifesi Hişam'a karşı ayaklanması sonucu ortaya çıkan Şii mezhebidir. Zeydilik hakkında detaylı için bkz.: Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s.331.

[321]Bu savı destekler nitelikte, Osmanlı Gazetesinde yayınlanan bir haberde Yemen'de isyan hareketinin lideri konumunda olan bir İmam'ın kendisini gerçek "Halife" olarak ilan ettiğine dair haber için bkz.: "Havadis", **OG**, No: 15, 1 Temmuz 1898, s. 6.

[322] Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Yemen ile İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXXIII, S. 96, Ankara 2017, s. 115.

[323] Kamuran Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909), **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 17, 2017, s. 13.

[324] Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen valiliği ve olaylar hakkında detaylı bilgi için bkz: Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 40-95.

Osmanlı gazetesinde Yemen'de isyan hareketlerinin oluşma sebepleri üzerine yorumlar yapılmaktadır. Osmanlı gazetesinde sıkça rastlanır şekilde, II. Abdülhamit ve hükümete yönelik eleştirilerin yanı sıra, Yemen konusu özelinde bölgeye atanan devlet görevlileri hakkında yapılan genel eleştiriler de dikkat çekicidir;

"... Askerler, Zabitan ve bahusus en liyakatli olmaları lazım gelen mektepli zabitan ve ümera, vaktiyle ders gördükleri sırada kendileri istibdad-ı cevr ve zulüm altında ezilmiş ve hukuk-u ibadın ne olduğunu ali'ül seviye bilmez olduklarından onlar bir mahale sevk edilmiş olsa asmak, kesmek, biçmekten gayri bir şey beklemek hatadır. Çünkü terbiye-i nakısaları icabı hüsn-ü niyet ile zan ederler ki kendilerinin tarz-ı hareketleri mükarin-i şer-i şerif ve kanundur.

Memureyn-i mülkiyemiz ise esasen keda-i çesm olmaya meşhur ve bal tutan parmağını yalar, devletin malı deniz yemeyen domuz gibi namünasip emsali kendilerine düstur-u necat addetmiş olduklarından küçüklüklerinden beri duyageldikleri, bir varmış bir yokmuş, Yemen'de bir Riyal ağacı varmış hikayesi, o Riyal' in sararmış meyvelerini toplamak ve ondan müteneffi olmaktan başka bir emel, bir arzuları yoktur. Utanmadan, arlanmadan da efendim herkes Yemen'e gitmek istemez, fakat bilmezler ki insanı ihya eden Yemen'dir gibi sözleri iraddan çekinmezler. İşte iki sınıf memurun eline düşen herhangi bir vilayet ve bahusus Yemen gibi cesim bir vilayet harabezare dönmez de ne olur? ..."[325]

Osmanlı gazetesinden alıntılanan kısımda devlet görevlilerinin tutumuna karşı yapılan eleştiri, Yemen'deki halkın Osmanlı idaresinden kopuş eğilimini anlamlandırmak açısından önemlidir. Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamit'in politikalarından bağımsız olarak devlet görevlilerinin hatalı bireysel tutumu da Osmanlı Devleti'nde içselleşmiş bir soruna işaret etmektedir[326]. Osmanlı gazetesinde bu tipteki hükümet haricindeki sorunlara yönelik eleştirileri ve tespitlere nadir rastlanmaktadır. Yemen'de 1889 ve 1895 yıllarında Yemen'de iki büyük isyan hareketi ortaya çıkmıştır[327]. Bu yıllarda Yemen valisi olan Ahmet Fevzi Paşa bu

[325] "Yine Yemen", **OG**, No: 80, 15 Mart 1901, s. 4.
[326] "Yine Yemen", **OG**, No: 80, 15 Mart 1901, s. 3-4.
[327] Yahya Yeşilyurt, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)**, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, s. 61.

isyanlara karşı etkin şekilde mücadele etmiştir. Yemen'de yaşanan bu isyanların ortaya çıkış sebeplerine Osmanlı gazetesinin çeşitli yazılarında yer verilmiştir;

"…Yemen'de kıyamın esbab-ı zuhuru katie-i mezkurenin başına on seneden beri bila endar bela kesilmiş olan vali-i vilayet olmak üzere gittiği günden beri ahaliyi soymakla kesb-i servet ve yesar-ı servet sayesinde nihayet nail-i istiklal olarak Yemen Sultanlığını yakalamayı kuran Ahmet Feyzi Paşa'nın entrikalarıdır. …"[328]

Osmanlı gazetesinde yayınlanmış yazıdan alıntılanan kısımda dönemin Yemen valisi Ahmet Fevzi Paşa'ya karşı sert eleştiriler yapılmakta, kendi çıkarlarını gözeterek halkı mağdur ettiği suçlaması yapılmaktadır. Aynı yazının devamında ise II. Abdülhamit'in Yemen politikası ele alınmaktadır;

"…İşte böyle keranbaha bir kıtayı ateş-i ihtilal ile yaktıran ve ahalinin emval ve emlakını yağmalayan Ahmet Feyzi Paşaya karşı müsamaha eden hükümet-i Osmaniye'ye sadakatte sebat etmiş ve yegâne maksatları satvet-i Osmaniye'nin tezayidi bulunmuş olan Yemen Eşraf ve ahalisi Padişaha müteaddit defalar arz-ı mahzurlar takdimine mecbur olmuşlardır. Fakat ahali-i Müslime tarafından arz edilen lüzum ve ihtiyacı def ve tesviyeyi kibir ve gururuna sığdıramayan Abdülhamit ise müstediyatın aksini iltizam eylemiştir. Yani Ahmet Feyzi Paşa'dan her sene kendisine gönderilen üç dört bin liralık bir rüşvetin arkası kesilecek diye paşayı memuriyetinde ibka eyledikten maada mahzurlar takdimine ceraityab olan rüesa-i ahaliyi eşraf ve sadanı Akka, Kıbrıs zindanlarına atmıştır. …"[329]

Yazının bu kısmında Yemen halkının Osmanlı Devleti'ne düşmanlık beslemediği, ancak II. Abdülhamit'in, Ahmet Fevzi Paşa'nın kötü yönetimi sebebiyle Yemen'den kendisine gönderilen şikâyet yazılarını kasıtlı olarak dikkate almadığı, bu taleplerde bulunan Yemen halkından ileri gelen kişileri hapse attırdığı belirtilerek eleştirilmiştir. Yazının en dikkat çekici kısmı ise II. Abdülhamit'in Ahmet Fevzi Paşa'dan rüşvet aldığı yönündeki iddiadır. Gazeteye göre Ahmet Fevzi Paşa'nın yaptığı tüm kötülüklere rağmen valilik görevinde tutulmasının sebebi II.

[328] "Yemen Ahvali", **OG**, No: 13, 1 Haziran 1898, s.3.
[329] "Yemen Ahvali", **OG**, No: 13, 1 Haziran 1898, s.3.

Abdülhamit'e düzenli olarak gönderdiği rüşvettir. Osmanlı gazetesi bu iddiaya dair herhangi bir haber kaynağı vermeden, II. Abdülhamit'e karşı oldukça sert bir suçlamada bulunmaktadır. Dayanak gösterilmeyen bu iddia, Osmanlı gazetesinin II. Abdülhamit'e karşı takındığı, zaman zaman etik sınırları aşan üslubuna dair bir örnek oluşturmaktadır. Yemen konusunun ele alındığı benzer nitelikteki diğer yazılarda da II. Abdülhamit'in Yemen politikasına eleştiriler yapılmaktadır[330].

Osmanlı gazetesinde Yemen'e dair yapılan kritiklerin yanında, İngiltere'nin Yemen ile birlikte Sudan ve Kuveyt'teki hakimiyet elde çalışmalarına dair haberler de göze çarpmaktadır. Bahsedilen yazılar incelendiğinde İngiltere'nin ilerleyen yıllarda Arap coğrafyasında girişeceği köklü yeniden dizayn ve hakimiyet kurma politikasının ilk emareleri göze çarpmaktadır[331].

E. Ermeni Meselesi

Ermeniler ve Türklerin ilk temasları IX. Yüzyılda, Hazar Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Selçukluların XI. Yüzyıl sonrası Anadolu'da hâkim otorite haline gelmeye başlamasıyla münasebetler daha da ilerlemiştir[332]. Ermeniler Osmanlı Devleti idaresi altında yüzyıllar boyunca devletle uyumlu şekilde yaşamışlardır. İmparatorluk haline gelerek kozmopolit bir şekle bürünen Osmanlı Devleti'nde, Ermeniler uyum içinde birlikte yaşama kabiliyetleri ile, diğer milletlerden farklı olarak, *"cemaat-i sadıka"* veya *"millet-i sadıka"* olarak anılmışlar, Osmanlı millet sistemi içinde özel bir konum elde etmişlerdir[333]. XIX. Yüzyıl itibariyle tüm dünyada etkisi artan milliyetçilik akımları, batıda eğitim alan, modern fikir akımlarının etkisinde kalmış, genç entelektüel bir Ermeni sınıfını oluşmuştur. Ermeni toplumu

---

330 "Hangisi Padişah, Hangisi Reis-i Eşkiya", **OG**, 1 Teşrinevvel 1898, No: 21, s. 7; "Yine Yemen", **OG**, No: 13, 1 Haziran 1898, s. 3.

331 "Sudan"da İngilizler", **OG**, No: 20, 15 Eylül 1898, s. 4; "Kuveyt Meselesi", **OG**, No: 94, 15 Teşrinevvel 1901, s. 1; "Yine Kuveyt Meselesi", **OG**, No: 100, 15 Kanun-i sâni 1902, s. 1.

332 Abdurrahman Küçük, "Belgelerin Işığında Türk – Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi** *Dergisi*, S. 31, Ankara 1989, s. 246.

333 Bülent Yıldırım, **Türk-Ermeni Sorunu ve Ermeni İddialarının Demografik Açıdan İncelenmesi**, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2005, s. 6.

içinde oluşan bu yeni dinamizm Ermenilerde milliyetçilik akımının yayılmasına sebep olmuştur[334].

Tanzimat Fermanı ve genişletişmiş hali olan Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti himayesindeki gayrimüslimlere yeni haklar tanınmıştır. Halihazırdaki ayrıcalıklı konumları üzerine bu fermanlar ile tanınan yeni haklarla birlikte Ermeniler, bürokratik ve iktisadi alanlarda daha da güçlü hale gelmişlerdir[335]. Bu fermanların getirdiği uygulamaların bir devamı olarak, Ermeni cemaatinin iç yapısı, kontrol alanları ve haklarına dair çeşitli düzenlemeler getiren, 1860'ta Ermeniler tarafından hazırlanan metin, Babıali'nin düzenlemeleri ile *"Ermeni Milleti Nizamnamesi"*[336] adıyla 1863 yılında onaylanmıştır. Bu düzenleme ile Ermeniler siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel alanlarda yeni bir statü edinmiş, özerk bir toplum hüviyetine kavuşmuşlardır[337].

İç unsurların haricinde, 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonucunda imzalanan Ayestefanos Anlaşması'nın 16. maddesi ve Berlin Anlaşması'nın 61. Maddeleri ile Ermeni meselesi farklı bir boyut kazanarak Şark Meselesinin bir parçası haline gelmiştir[338]. Rusya, İngiltere, Fransa gibi büyük devletler kendi çıkarları için Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri desteklemişlerdir.

Bahsedilen gelişmelerle Ermeni milliyetçilerinin faaliyetleri için uygun zemin oluşmuştur. Ermeni milliyetçileri tarafından Osmanlı Devleti sınırları içinde kurulan ilk örgütlenme olan "Hayırsever Cemiyeti" 1860 yılında İstanbul'da kurulmuştur. İlerleyen yıllarda ise cemiyetlerin sayısı giderek artmıştır. Ermeni cemiyetlerinin büyük bir kısmı Doğu Anadolu'da kurulmuş ve bu bölgede faaliyet

---

[334] Ramazan Erhan Güllü, **Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişme Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923),** (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 38.

[335] Recep Şahin, **Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları**, İstanbul 2006, s.399.

[336] Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselenin Ortaya Çıkışı**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1980, s.16-36.

[337] Davut Kılıç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara 2000, s. 196.

[338] Ayestefanos ve Berlin Anlaşmalarının Ermeni meselesine etkileri hakkında detaylı bilgi için bakınız: Bülent Yıldırım, **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918),** (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010, s. 21.28.

göstermişlerdir[339]. Osmanlı gazetesinde, Ermeni cemiyetlerinin faaliyetleri ve Rusların örtülü desteğine dair haberler okuyuculara Doğu Anadolu'dan gönderilen mektuplar aracılığıyla aktarılmaktadır[340]. Bu ayrılıkçı faaliyetler karşısında II. Abdülhamit yönetiminin kolluk kuvvetleri vasıtasıyla silahlı müdahalesi sonucu yaşanan şiddetli olaylara dair pek çok habere gazetede yer verilmiştir[341].

Osmanlı gazetesinde Ermenilerin isyan hareketlerine dair yapılan ilk değerlendirmede Ermenilerin ayrılık maksadı olmaksızın, II. Abdülhamit'in kötü yönetimi sebebiyle Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerde bulunulduğu yorumu yapılmaktadır[342]. Osmanlı gazetesinin II. Abdülhamit ve Ermenilere yönelik tavrına dair yorumu dikkat çekidir;

"...Ermenilerden pek çoğu tasdik ederler ki biz Ermeni vatandaşlarımızı, hünkarın cinayet ve hıyanetine kurban olarak perişan kalan yetimlere, analara, babalara telef olan canlara cidden sirişk-i te'ellüm dökenlerdeniz. Lakin insaf ile muhakeme olunursa buna kadar vakıa olan saiy gayretimizi akim bırakan ve bu kadar canların telef olmasına bâis olan şey adem-i ittihadımızdır..."[343]

Osmanlı gazetesi II. Abdülhamit'in Ermenilere *"hıyant ve cinayet"* ile zarar verdiğini iddia etmektedir. Osmanlı gazetesi, dolayısıyla İttihat ve Terakki cemiyetinin bu olaylara karşı üzüntü duyduğu belitilmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplumların arasında birlik olmamasının sorunun temelini oluşturduğu yorumu yapılmaktadır. Aynı yazının devamında bu yorum detaylandırılmaktadır;

"...Bu adem-i ittihattan Abdülhamit pek çok istifadeler etmiştir. Ezcümle mülkümüzün mühim bir kısmının Almanlara, Ruslara, me'kûl olması bu ittihatsızlığın netaic eylemesinden başka bir şey midir? ... Adem-i ittihada sebep dest-i istibdadın aramıza saçtığı tahm-i nifak olmalıdır. Bu sebepten dahilde herkes kendi gailesine

---

339 Azmi Süslü**, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1990, s. 51.
340 "Bitlis"den Mektub" **OG**, No: 69, 1 Teşrinievvel 1900, s. 6; "Muş'dan Mektub", **OG**, No: 96, 15 Teşrinisâni 1901, s. 6.
341 "Havadis", **OG**, No: 88, 15 Temmuz 1901, s. 8; *"Havadis"*, **OG**, No: 98, 1 Kanun-i evvel 1901, s. 8; "Havadis", **OG**, No: 101, 1 Şubat 1902, s. 8.
342 "Havadis", **OG**, No: 66, 15 Ağustos 1900, s. 8.
343 "Hayrenik Gazetesi", **OG**, No: 61, 1 Haziran 1900, s. 3.

düştü, kimse komşusunu, vatandaşını kale almadı. Fakat bugün meselenin rengi değişti, görüyoruz ki Avrupa heyet-i siyasiyesi itlak olunan (menfaat-i şahsiye encümen)'lerden milletimize hayır beklemek Abdülhamit'ten ıslahat beklemek gibidir..."[344]

Aynı yazının devamında Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan toplulukların birlik içinde olmamasının II. Abdülhamit'in işine yaradığını ve devletin yaşadığı toprak kayıplarına sebep olduğu belirtilmektedir. Her topluluğun kendi çıkarları için bencilce hareket ettiği, şahsi çıkar odaklı yapılanmaların Osmanlı halkına zarar verdiği yönünde eleştiri yapılmaktadır.

Osmanlı gazetesinde bizzat Ermeniler tarafından yazılan yazılara da yer verilmektedir[345]. Bu yazılarda, Ermeni yazarlar toplumları adına taleplerini aktarmakta, Osmanlı gazetesinin tutumuna paralel şekilde II. Abdülhamit'e karşı ortak muhalif duruş ve birliktelik çağrıları yapılmaktadır. Bu yazılardan bir alıntı şu şekildedir;

"...Böyle anasır-ı Osmaniye arasında ve bahusus Ermeni olduğum cihetle Ermeniler ile Türkler beyanında bir rabıta-i samimiye ve bir itilaf-ı uhuvvet-keranenin vücudunu yedi-sekiz sene mukaddem arzu etmiş ve bu efkarın husulpezir olması için vatanımda bir hayli çalışmıştım. Fakat bu hususta Türkler tarafından gösterilen lakaydı ile Ermeni komitesinin tekasülü beni hiçbir vakit ümitsiz bırakmamış ve böyle bir itilaf ve rabıtanın vücuda gelmesi hayaliyle fikrim daima meşgul bulunmuştu. Memalik-i Osmaniye'yi girdap-ı inkıraz ve inkısama süratle sevk eden idare-i müstebideyi devirerek yerine yeni bir usul-u idare ikame edecek hakiki bir kuvveti yalnız böyle bir ittihad-ı anasırda müşahede etmekteyim ..."[346]

[344] "Hayrenik Gazetesi", **OG**, No: 61, 1 Haziran 1900, s. 3.
[345] "Mukatib, New York", **OG**, No: 106, 15 Haziran 1902, s. 5; "Hayrenik Gazetesi", **OG**, No: 61, 1 Haziran 1900, s. 3-4.
[346] "Mukatib, New York", **OG**, No: 106, 15 Haziran 1902, s. 5.

Alıntılanan kısım Osmanlı gazetesinde yayınlanan Ermeni müelliflere ait yazıların içeriğinin özünü ve üslubunu yansıtmaktadır. Osmanlı gazetesinde bu yazılara atfen cevap yazıları yayınlanmıştır[347].

Bu yazılardan birinde[348], Ermeni cemaati ve Osmanlı toplumunun ortak çıkarları doğrultusunda bir siyasi ittifak kurulması gerektiği görüşünü aktarmaktadır. Yazıda ayrıca Ermeni toplumundaki ayrılıkçı hareketlenmenin geleceği üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu dikkat çekici değerlendirme şu şekildedir;

"... Ermeniler için ittihaz edilecek iki tarik vardır. Birincisi Osmanlı sancağı altında yaşamak ve ikincisi Rusya'ya iltihak etmektir. Üçüncü tarik yani Ermeniler Bulgarlar ve vesair Balkan hükümetleri gibi bir idare-i müstakileye nail olmaları hususuna gelince bunun icrası aklen ve siyaseten mehaldir. Çünkü Ermenilerin müstakil bir idareye malik olmalarına birinci mâni Ruslardır. İkincisi mevki-i coğrafyaları, üçüncüsü hemen hiçbir ekseriyeti teşkil edememeleridir. Bu mevani mevcut olmasa bile avuç kadar bir kavmin Anadolu'nun göbeğinde istiklaliyetini muhafaza edebilmeleri aklen mehaldir.

Demek oluyor ki: Ermeniler için ya Türk veyahut Moskof tabiyeti altında yaşamaktan başka çare yoktur. Bu iki şıktan hangisini tercih etmek meselesi ise Ermenilerin kendilerine ait bir vazifedir. Muhafaza-i lisan ve millete büyük bir kıymet vaz edenlerin Türk tabiyetini tercih etmeleri umur-u tabiyeden olacağı gibi Ermeni vatandaşlarımızın ekseriyetle bu fikirde bulunduğunu kendilerini yakından tanıyanlarca malumdur. ..."[349]

Osmanlı gazetesinden alıntılanan kısımda Ermenilerin gelecekte yapabilecekleri tercihlerden bahsedilerek, tavsiye niteliğinde yorumlar yapılmaktadır. Gazetede yapılan yoruma göre Ermenilerin herhangi bir bölgede nüfus üstünlüğüne sahip olmaması, milli nitelikte bir Ermeni devlet kurma

[347] "New York Mektubuna Cevab", **OG**, No: 108, 15 Temmuz 1902, s. 4; "New York Mektubu", **OG**, No: 111, 30 Ağustos 1902, s. 5.
[348] "New York Mektubuna Cevab", **OG**, No: 108, 15 Temmuz 1902, s. 4.
[349] "New York Mektubuna Cevab", **OG**, No: 108, 15 Temmuz 1902, s. 4.

ihtimallerini ortadan kaldırmaktadır. Milli benliklerini korumaya devam edebilmeleri için Türk tabiiyeti altında yaşamaya devam etmeleri tavsiye edilmektedir.[350]

. Gazetenin konu edindiği Osmanlı Devleti karşıtı isyanlardan farklı bir biçimde, Ermenilerin isyan hareketlerine karşı gazetede sert, eleştirel bir üslup kullanmamıştır. Alıntılanan örneklerle değinildiği üzere, Osmanlı gazetesinde Ermeniler hakkında yayınlanan yazılarda sıklıkla II. Abdülhamit'e karşı birlik olma ve bir arada yaşama çağrısı yapılmaktadır. Bu yazılardaki üslup *"Osmanlıcılık"*[351] fikrinin yansımaları olarak gözlemlenmektedir. Ancak gazetede zaman zaman bu fikrin karşılık bulamamasının getirdiği hayal kırıklıkları ve eleştirilere rastlanmaktadır. Bu yazılara bir örnek şu şekildedir;

"...Muharrir-i muhterem makalesinde (Ermeni vatandaşlarımızın umumiyetle arzu ettikleri mevad emniyet-i mal ve can ve ırzdan ibarettir) diyor. Bu şerait yaşamaklığın asıl ve esasıdır. Fakat Ermenilerin arzusunun tetimmesi değildir. Mademki muharrir-i muhterem Ermenileri vatandaş tesmiye ediyor, niçin vatan dahi Ermenileri evlad-ı vatan diye kabul etmesin? Madem ki Evlad-ı vatan bir kısmı diğerinden farklı ve külliyatlı imtiyazata maliktir? Niçin evlat-ı vatanın diğer kısmı da aynı imtiyazat ile mümtaz olmasın? ..."[352]

Alıntılanan kısımda Osmanlı gazetesinde yayınlanmış Ermeni bir yazar tarafından yollanan mektup[353] eleştirilmektedir. Yazıda, Ermeniler için talep edilen kişisel hakların, bir gruba değil tüm vatandaşlara sağlanması gerektiği, kişisel hak ve özgürlük talebinin ayrıcalık olarak bir gruba değil, tüm Osmanlı vatandaşları için gerekli olduğu görüşü savunulmaktadır. Aynı yazının devamında ise Ermenilerin bitmek bilmeyen ayrıcalık talepleri ve ayrılıkçı Ermeni milliyetçiliği hareketine karşı eleştiriler yapılmaktadır[354].

[350] "New York Mektubuna Cevab", **OG**, No: 108, 15 Temmuz 1902, s. 4.
[351] Osmanlıcık fikri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Fuat Uçar, "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri." **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 18, Giresun 2018, s. 81-108.
[352]"New York Mektubu", **OG**, No: 111, 30 Ağustos 1902, s. 5.
[353] Bahsedilen mektup için bkz.: "Mukatib, New York", **OG**, No: 106, 15 Haziran 1902, s. 5.
[354] "New York Mektubu", **OG**, No: 111, 30 Ağustos 1902, s. 5.

Bahsedilen isyan ve kopuş hareketleri içerisinde Osmanlı gazetesinin Ermeni sorununu diğerlerinden farklı bir tarzda ele alındığı gözlemlenmektedir. Balkanlar, Girit ve Kuzey Afrika'da yaşanan olaylarda sunulan örneklerden anlaşılabileceği üzere, Osmanlı gazetesi ayrılık hareketlerine karşı bir tavır sergileyerek isyancılara karşı üst perdeden eleştiriler yapılmıştır. Ermeni meselesinde ise Osmanlı gazetesi konuyu oldukça yumuşak bir üslupla ele almakta, hatta Ermeni hareketine mensup kişilerin yazılarına kendi sütunlarında yer vermektedir[355]. Bu tutumun sebebi ise Ermeni hareketi mensupları ile Jön Türkler arasındaki ortak çıkar ilişkisidir. İki hareketin mensupları II. Abdülhamit karşıtlığı, meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde hak ve özgürlüklerin genişletilmesi konularında ortak bir görüşe sahiplerdir. Bu ortak paydada buluşma Jön Türkler gözünde Ermeni hareketi mensuplarını beraber hareket edilebilecek potansiyel bir müttefik konumuna getirmiştir[356]. Ermeniler ise ulaşmak istedikleri nihai hedefleri olan bağımsız Ermenistan'ı vücuda getirme yolunda Jön Türkleri bir araç olarak görmekteydiler. Hedefleri önündeki büyük engellerden biri olan, tek başlarına üstünlük sağlamayacakları II. Abdülhamit idaresine karşı ortak hareket etme imkânı buldukları Jön Türkleri ve fikirlerini desteklemekteydiler[357].

Osmanlı gazetesinden örnekler verildiği üzere, Girit, Makedonya, Trablusgarp, Yemen'de ortaya çıkan isyanlardan gazete II. Abdülhamit'i sorumlu tutmaktadır. Osmanlı gazetesinde bu isyan ve ayrılık hareketlerinin II. Abdülhamit'in başarısız, kötü "*istibdat"* yönetimi sebebiyle oluştuğu düşüncesi hakimdir[358].

Osmanlı gazetesinde isyan ve kopuş hareketlerine karşı tavır alınmış, bu faaliyetleri düzenleyen yapılanmalara karşı sert eleştiriler yapılmıştır. Dikkate değer diğer bir unsur ise gazetenin büyük Avrupa devletleri ve Rusya'yı siyasi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhindeki isyanlara destek vermesiyle sorunun bir

---

[355] "Mukatib, New York", **OG**, No: 106, 15 Haziran 1902, s. 5; "Hayrenik Gazetesi", **OG**, No: 61, 1 Haziran 1900, s. 3-4.

[356] Recep Karacakaya, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeniler", **Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkiler**i, (Editörler: Şafak Ural, Kazım Yetiş, Feridun Emecen), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 80.

[357] Bülent Yıldırım, **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 113.

[358] Bahsedilen yazıların benzer nitelikteki örnekleri için bkz.: "Hayrenik Gazetesi", **OG**, 1 Haziran 1900, No 61, s. 3; "Yemen Ahvali", **OG**, 1 Haziran 1898, No 13, s.3; "Bir Haysiyetsizlik Daha", **OG**, No 39, 1 Temmuz 1899, s. 4.

parçası olarak görmesidir. Osmanlı gazetesinde büyük devletler güttükleri politikalar sebebiyle tehlikeli ve güvenilmez olarak görülmüş, *anti emperyalist* bir bakış açısı ile eleştiriler yapılmıştır[359].

Gazetenin isyanlara karşı başlıca çözüm önerisi ise sorunun temel kaynağı olarak gördüğü II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesidir. Osmanlı Devleti'nin kötüye gidişini durdurmak için ise meşruti idare düzeninin tekrar tesis edilmesi, kişisel hak ve özgürlüklere önem verilmesi gerektiği fikri savunulmaktadır. Osmanlı gazetesinde bu yöndeki görüşün aktarıldığı bir yazının örneği şu şekildedir;

"…Bugün hayat-ı siyasiyemizi hatıra-i hevlnâka maruz bırakan, hep refah ve saadet ictmaiyemizi narac eden esbab-ı facia-ı inkırazın biri hatta birincisi, hürriyetsizliktir. Çünkü: Kudret ve satvet-i siyasiyeyi, saadet-i kavmiye ve ictimaiyeyi temin eden emir-i adil ve müsavatin esas-ül esası, gayesi hürriyettir. Hürriyet olmayan yerde adil ve müsavat olamaz. Adil ve müsavat olmayınca saadet-i ictimaiye tekrar etmez, saadet-i ictimaiyesi muhtel bir kavmin hayat-ı siyasiye ise daima meyil-i inhitat ve maruz-u mehaliktir. İşte onun içindir ki; (Hürriyet, adalet, müsavat) o erkan-ı selase-i saadet, aklen, şer'en, hükümeten, tarihen, her kavmin mabih'ül hayat ve ictimai olarak tanınmıştır…"[360]

[359] "Miras Hazırlıkları" **OG**, No: 85, 1 Haziran 1901, s. 1-2.
[360] "Hürriyet Hakkında", **OG**, No: 123, 1 Teşrin-i evvel 1903, s. 2.

SONUÇ

Osmanlı gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerini kamuoyuna aktarabildiği önemli bir basın aracıdır. Basıldığı dönemin önemli tüm iç politika konularının yanı sıra, dış politika, tarih, edebiyat, eğitim konularını ele almış, yorumları ile beraber okuyucularına aktarmıştır.

Osmanlı gazetesi yurtdışında basılması sebebiyle, II. Abdülhamit yönetiminin doğrudan baskısı altında kalmamıştır. Böylece gazete sansüre uğratmadan, özgürce yayın yapabilmiştir. Gazetenin serbest tutumu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerinin saf haliyle incelenmesine olanak sağlamaktadır. Osmanlı gazetesi II. Abdülhamit'in doğrudan etkisi altında kalmadan hareket edebilmiştir, ancak yer yer gazetenin faaliyetlerini engellemek için II. Abdülhamit'in diplomatik kanallar ve hafiyeleri aracılığı ile girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Gazetede yayınlanan makaleler ve okuyucu mektuplarının önemli bir kısmının yazarın adı geçmeden ya da takma isimler kullanılarak yayınlanması bu yargıyı güçlendirmektedir.

Gazete'nin II. Abdülhamit'e karşı oldukça üst bir perdeden, hatta zaman zaman hareket sözcükleri kullanarak benimsediği sert üslup izlediği rahatlıkla gözlemlenebilir. Sorunlu meselelerde problemin birincil, hatta çoğu zaman tek sorumlusu olarak II. Abdülhamit ve politikaları gösterilmektedir. Tekil meselelerden bağımsız olarak, Osmanlı Devleti'nin köklü sorunlarının çözümlenmesi ve kötüye gidişin durdurulabilmesi için en önemli koşul olarak II. Abdülhamit'in hükümdarlığının sona ermesi ve meşrutiyet idaresinin kurulması öne sürülmektedir.

Bu noktada Osmanlı gazetesinden hareketle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke meselelerine dair çözüm fikir fikirlerinin tam olgunlaşmadığı anlaşılmaktadır. Hedeflendiği üzere II. Abdülhamit'ten iktidar devralınabilirse, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapabileceği faaliyet ve düzenlemelere dair gazetede geniş ve tutarlı açıklamalara rastlanmamaktadır. Bu noktada gazetenin, dolayısıyla İttihat ve Terakki cemiyetinin "yarından sonrasını" düşünmediği gözlemlenmektedir.

Osmanlı gazetesinde "Osmanlıcılık" fikri akımının izine sıkça rastlanmaktadır. Gayrimüslim azınlıklar ile Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerin konu edildiği yazılar ve mektuplarda ayrım gözetmeden, herhangi bir bölgenin Osmanlı Devleti'nden koparılmasına taviz verilmeden bir bütün halinde, Osmanlı Devleti çatısı altında beraberce yaşama arzulandığı görülür. Osmanlıcılık fikrinin yorumlarda gözlenen genel hakimiyetinin yanı sıra İslamcılık ve daha nadiren Türkçülük fikirlerinin emarelerine rastlanmaktadır. Bu çeşitlilik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin net bir doktrine sahip olmadığının, bir göstergesidir. Farklı fikir ve görüşlerin kendine yer bulabildiği İttihat ve Terakki Cemiyeti, belirli bir fikir birliğinin şemsiyesi altında buluşan bir hareket değil, yurttaşı oldukları ülkenin derin sorunlarına çözüm yolları arayan bir "muhaliflerin çatısı" görünümündedir.

Avrupa devletlerinin faaliyetlerine karşı bir tavır sergileyen Osmanlı gazetesinde düvel-i muazzama olarak adlandırılan büyük devletlerin Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerine karşı sık sık uyarılar yapılmıştır. Avrupa devletlerinin, Rusya, Japonya ve A.B.D. gibi devletler hakkında bilgilendirici yazılar yayınlanmıştır. Bahsi geçen devletlerin tarihi, dış ve iç politikaya bakışları, hedefleri üzerine tahlillere yer verilmiştir. Büyük devletlerin, Osmanlı Devleti ile kıyaslamalarını yaparak Avrupa devletlerinin eğitim, ekonomi gibi alanlarda üstünlüklerinin hangi sebeplerden kaynaklandığına dair fikirlere yer verilmiştir.

Bütün bu etkenlerle birlikte Osmanlı gazetesi yayın hayatı boyunca II. Abdülhamit'e karşı sert muhalif tavrı, yurtdışında basılarak iç baskıdan uzak kalarak özgür bir yayın hayatına sahip olması, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamit'ten sonraki yöneticisi konumuna gelecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikir ve görüşlerini yansutan bir yayın organı olması özellikleriyle Türk gazetecilik hayatında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKLAR

1. GAZETELER

Osmanlı Gazetesi

2. HATIRALAR

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli**, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

3. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

AFYONCU, Erhan, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

AKŞİN, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, İstanbul 1980.

AKTEPE, M. Münir, **Girit Meselesi 1866-1899**, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

AKTEPE, M. Münir, **Patrona İsyanı (1730)**, Altınordu Yayınevi, İstanbul 2017.

ANIL, Yaşar Şahin, **Osmanlı Döneminde İki Dava; Şeyh Bedrettin ve Mithat Paşa Davaları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.

ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1860-1908),** C. 1, Remzi Kitabevi, İstanbul,1970.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

BİLGİ, Nejdet, **Dr. Mehmed Reşid Şahingiray Hayatı ve Hatıraları: İttihat ve Terakki Dönemi ve Ermeni Meselesi**, Akademi Kitapevi, İzmir 1993.

ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇAVDAR, Tevfik, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, İmge Yayınevi, Ankara 2007.

DEMİREL, Fatmagül, **II. Abdülhamit Döneminde Sansür**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

DİRENOĞLU, Şefik, **Büyük Demokrasi Şehidi Mithat Paşa**, Tarihi Yayınlar, İstanbul 1959.

EMİL, Birol, **Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

HOCAOĞLU, Mehmed, **II. Abdülhamit'in Muhtıraları**, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i 'Aliyye- Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İNUĞUR, Mehmet Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 1999.

KABACALI, Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın ve Yayın**, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2000.

KARACAKAYA, Recep, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeniler", **Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkiler**i, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956.

KOLOĞLU, Orhan, **Abdülhamit Gerçeği**, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2018.

KOLOĞLU, Orhan, **Miyop Churchill Olayı**, Yorum Yayınları, Ankara 1986.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

ÖRENÇ, Ali Fuat, **Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZTUNA, Yılmaz, **II. Abdülhamit Zamanı ve Şahsiyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

PAKALIN, Mehmed Zeki, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1948.

SOYSAL, İsmail, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

SUN, Selim, **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Ankara 1965.

SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1990.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2010),** Der Yayınları, İstanbul 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967.

YILDIRIM, Bülent, **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

4. MAKALELER

AKBULUT, Uğur, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C. 8, S. 5, Ankara 2013, s. 31-57.

AKTEPE Mehmet Münir, "Dünkü Fransızlar: Blak Bey ve Oğlu**", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,** S. 33, İstanbul 1981, s. 255-271.

ALTINTAŞ, Ahmet, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 7, S. 2, Afyon 2005, s. 69-91.

ALTUNTEK, Serpil, "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** C. 10, S. 1, Ankara 1993, s. 191-204.

ASLAN, Taner, "İttihâd-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 47, 2008, s. 79-120.

AYDIN, Mithat, "Osmanlı-İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S. 17, Ankara 1992, s. 101-115.

BAYKAL, Bedri Sıtkı, "Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,** C. VI, S. 4, Ankara 1948, s. 219-258.

BAYRAKTAR, Kaya, "Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 69, Ankara 2014, s. 1-28.

BEYDİLLİ, Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, S. 8, İstanbul 1999, s. 25-64.

BURAK, Durdu Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S. 14, Ankara 2003, s. 291-318.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826–1839)", **Belleten**, C.LI, S. 201, Ankara, 1987, s. 1215-1240.

ÇİLLİLER, Yavuz, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", **Akademik İncelemeler Dergisi,** C. 10, S. 2, Sakarya 2015, s. 45-65.

DAVISON, Roderic H., "19. Yüzyılda Hıristiyan-Müslüman Eşitliğine Karşı Türklerin Tutumları", **Belleten**, C. LXIII, S. 236-238, Ankara 1999, s. 249-276.

DEMİR, Kenan," Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 5, Iğdır 2014, s. 57-88.

DOĞANER, Yasemin, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 29, S. 1, Ankara 2012, s. 109-121.

ESER, Feridun, "Ermeni Milli Uyanışı ve Örgütlenme Faaliyetleri", **Yeni Türkiye Dergisi,** S. 60, Ankara 2014, s. 1-11.

FURAT, Ayşe Ziran, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı**

Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 33, Ankara 2013, s. 63-93.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1885-1918)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** C. I, S. 6, İstanbul 1980, s. 11-28.

HAYDAROĞLU, İlknur, "II. Abdülhamit'in Hafiye Teşkilatı Hakkında Bir Risale", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,** C. 17, S. 28, Ankara 1995, s. 109-133.

İNALCIK, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümâyunu", **Belleten**, C. XXVIII, S. 112, Ankara 1964, s. 604-609.

KIZILTAN, Yılmaz, "I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,** C. 26, S. 1, Ankara 2006, s. 260.

KOLOĞLU, Orhan, "İlk Türkçe Gazete Vakayi-i Mısriyye", **Tarih ve Toplum Dergisi,** S. 10, İstanbul 1988, s. 1-21.

KÖSEDAĞ, Mehmet Sena, "II. Abdülhamid Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Basın Rejimi", **Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 16, 2017, s. 111-138

KÜÇÜK, Abdurrahman, "Belgelerin Işığında Türk – Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S. 31, Ankara 1989, s. 245-259.

LEWIS, Bernard, "Meşveret", Tarih **Enstitüsü Dergisi**, S. 12, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, s. 775-782.

MALKOÇ, Eminalp, "Doğu-Batı Ekseninde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S. 11, s. 93-162.

ORHONLU, Cengiz, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866-1885)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** C. I, S. 6, İstanbul 1980, s. 5-34.

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri", **Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi,** S. 12, Ankara 2011, s.5-32.

ÖRS, Orhan, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 13, Ankara 2013, s. 679-716.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu ", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S. 4, Ankara 1994, s. 319.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C. 51, S. 3, Ankara 2002, s.65-84

ÖZTÜRK, Dinçer, "Doğu ile Batı Medeniyeti Arasında Siyasi ve Edebi Duruşuyla Ziya Paşa", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** S. 12, Iğdır 2017, s. 137-154.

POLAT, Ferihan, DERER Gündüz, "Türk Siyasi Tarihinde Muhafazakâr Batılılaşma Yanlısı Bir Jöntürk: Mizancı Murad", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** C. 9, S. 43, Samsun 2016, s. 882-890.

POLAT, Gülsüm, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Yemen ile İlişkiler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. XXXIII, S. 96, Ankara 2017, s. 113-154.

SUBAŞI Turgut, ÇAYLI, Kübra, "Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi", **PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** C. 3, S. 2, İstanbul 2017, s.92-113.

ŞİMŞEK, Kamuran, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi (1868-1909), **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** S. 17, 2017, s. 5-42.

TAN, Hakan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 15, Sakarya 2013, s. 45-69.

TEZCAN, Asuman, "Ali Kararname ve Basın", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,** C. 3, S. 4, Konya 2005, 166-172.

TURAN, Şerafettin, "Rodos ve On iki Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı", **Belleten,** C. XXIX, S. 113, TTK, Ankara 1965, s. 131-145.

UÇAR, Fuat, "Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri." **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 10, S. 18, Giresun 2018, s. 81-108.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Beşinci Sultan Murad'ın Tedavisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar", **Belleten,** C. X, S. 38, s. 114-147.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Çerkes Hasan Vak'ası ", **Belleten,** C IX, S. 33, Ankara 1945, s. 82-105.

YAZICI, Nesimi, "Vakayi-i Mısriye Üzerine Birkaç Söz", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S. 2, Ankara 1992, s. 267-278.

5. ANSİKLOPEDİLER

AYDIN, Mithat, "İstanbul Konferansı" Maddesi, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. Ek-1, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016, s. 673-674.

BEYDİLLİ, Kemal, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 43, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 430-433.

BİRİNCİ, Ali, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi (1895)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, s.401-408.

BOSTAN, İdris, "Yemen: Osmanlılar Devri", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 43, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 406-407.

EBÜZZİYA, Ziyad, "Ceride-i Havadis", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 7, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 406-407.

ÇELİK, Hüseyin, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 32-34.

GEVGİLİLİ, Ali," Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 201-212.

HÜLAGÜ, Mehmet Metin, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşının Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 314-316.

İLGÜREL, Mücteba, "IV. Mehmed", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. XI, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.34-37.

İNALCIK, Halil, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. s. 1534-1537.

KANLIDERE, Ahmet, "İshak Sükuti", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. EK-1, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 649-650.

KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 75-84.

KOLOĞLU, Orhan, "Türkçe-Dışı Basın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 66-70.

KÜÇÜK, Cevdet, "V. Murad", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 31, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 183-185.

TEKİN, Mehmet, "Tercüman-ı Hakikat", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 497-498

TUKİN, Cemal, "Girit", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 14, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 85-93.

YAZICI, Nesimi, "Takvim-i Vekayi", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 39, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, 490-492.

Yusuf Gökalp, "Zeydiyye", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 43, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.331-332.

YÜCE, Nuri, "Âgâh Efendi, Çapanzade", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 1, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 477-478.

YÜCE, Nuri, "Ahmet Cevdet, İkdamcı", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 2, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 55-56.

6. TEZLER

AKTO, Veysel, **Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde İkdam Gazetesi ve İslamcılık**, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2017.

ARUSOĞLU, Sezai, **Türkiye'de Fransızca Basın**, (İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988.

Bülent Yıldırım, **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918),** (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.

ÇELİK, Hüseyin, **Ali Suavi Hayatı ve Eserleri***",* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991.

DEMİROĞLU, Hasan, **Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878**), (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009.

DURAK, Muhammet İslam, **Bilim ve Modernleşme Perspektifinde Bir Osmanlı Entelektüeli: Doktor Abdullah Cevdet**, (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu 2018.

ERTUĞRUL, Gamze, **Osmanlı Basınında Tercüman-ı Ahvâl'in Yeri ve Önemi (1860-1866),** (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2016.

EYİCİL, Ahmet, **Doktor Nazım Bey**, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1988.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan, **Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişme Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923),** (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

KARADANA, Şenol, **II. Abdülhamit Döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Faaliyetleri**, (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2017.

KOÇ, Bekir, **Mithat Paşa (1822-1884)**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2002.

MENEKŞE, Metin, **Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk ve İskân (1897-1913)**, (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Muğla 2018.

MUÇO, Entela, **İbrahim Temo'nun Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012.

OĞUZ, Gülser, **Osmanlı Gazetesi (1897-1904)**, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

ÖZÇELİK, Tarık, **Modern İktisadın Osmanlı'ya Girişi ve Ceride-i Havadis (1840-1856)**, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.

ÖZTÜRK, Muammer, **Şemsettin Sami'nin Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme**, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 2014.

UĞURLU, Seyit Battal, **Ulum Gazetesi'nin Tematik İncelemesi**, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1997.

ULUSOY, Can, **Bir Jön Türk Olarak Tunalı Hilmi ve Siyasi Düşüncesi**, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

YALIM, Nur Sümeyra, **Ahmet Mithat Efendi ve Osmanlı Devleti'nde Fikir Hareketleri**, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

YAŞAR, Neslişah, **Gazeteci Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr Gazetesinden Dönemin Olaylarına Bakışı: 1862-1864,** (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005.

YEŞİLYURT, Yahya, **Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1871-1914)**, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011.

YILDIRIM, Bülent, **Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)**, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2010.

YILDIRIM, Bülent, **Türk-Ermeni Sorunu ve Ermeni İddialarının Demografik Açıdan İncelenmesi**, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2005.

YÜKSEL, Hakan, **Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yankıları**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.